

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**NARMAN VE ÇEVRESİ HALK İNANİŞLARININ
DİNLER TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KADİR BAYRAK

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MUSTAFA BAŞ

BİLECİK, 2024
10661340

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**NARMAN VE ÇEVRESİ HALK İNANIŞLARININ
DİNLER TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KADİR BAYRAK

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MUSTAFA BAŞ

BİLECİK, 2024
10661340

BEYAN

“Narman ve Çevresi Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi” adlı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel ahlak kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmını Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

Bu çalışmanın; Bilimsel Araştırma projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR		DESTEK ALINMAMIŞTIR	
		X	
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURULU onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:		28.03.2024/ E-54674167-050.04 - 247569	

Öğrenci Adı ve Soyadı

Kadir BAYRAK

Tarih

.....

İmza

.....

ÖN SÖZ

Bir toplumu doğru anlayabilmenin yolu o toplumun kültürel yapısını bilmekten geçmektedir. Kültürü oluşturan en önemli olgulardan biri de halk inanışlarıdır. Halk inanışları oluşum itibari ile bir toplumun hem dini hem de kültürel boyutlarını içinde barındıran aynı zaman da gündelik yaşam pratiklerinde de kendisini gösteren inanışlardır. Her toplumun kendine has halk inanışları vardır. Zengin bir kültüre sahip olan Türk toplumunun da önemli bir parçası olan halk inanışları gelecek nesillere aktarılması önem arz etmektedir.

Erzurum'un ilçelerinden biri olan Narman ve çevresi hakkında halk inanışları ile alakalı yeterince akademik çalışma yapılmamış olması bizi bu araştırmaya yöneltmiştir. Tezimizde amacımız Narman ve çevresindeki köylerde halk inanışlarının neler olduğunu, bu inanışların bölge insanının günlük yaşamında nasıl yer tuttuğunu ve inandıkları dinle olan ilişkisini nasıl sağladıklarını tespit etmektir. Bu amaçla Dinler Tarihi ve Halkbilimi alanında yapılan çalışmalar incelenmiş, araştırma konusu ile alakalı yazılı kaynaklar, kitap, dergi, makale ve tezler taranmıştır. Araştırma, sahaya inilerek mülakat teknikleri soru-cevap şeklinde kullanılarak ve yerinde inceleme yapılarak kayıt altına alınmıştır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Metodolojik bilgilere yer verildikten sonra Narman ilçesinin tarihi, ekonomik ve coğrafi durumları hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde Narman ve çevresinin geçiş dönemi (doğum-evlenme-ölüm) olan inanış ve uygulamaları, ikinci bölümde ise Muhtelif konularla alakalı (ziyaret yerleri, türbeler, hayvanlar, bitki, su, ateş, halk hekimliği, nazar, tabiat olayları vs.) inanış ve uygulamalar incelenmiş ve söz konusu inanışların Eski Türk inanışlarındaki benzerlikler araştırılıp Dinler Tarihi açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu tez çalışmasının hazırlanmasında, konu seçimi başta olmak üzere, araştırılmasından nihayete erdirilmesine kadar tecrübe ve birikimlerinden istifade ettiğim, çalışmamda yardım ve tavsiyelerini benden esirgemeyen saygı değer danışman hocam Prof. Dr. Mustafa BAŞ'a teşekkür ederim. Ayrıca benden desteğini hiçbir zaman esirgemeyen aileme ve sorularıma içtenlikle cevap veren katılımcılara teşekkür ederim.

Kadir BAYRAK

2024

ÖZET

NARMAN VE ÇEVRESİ HALK İNANIŞLARININ DİNLER TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

İnsanlar, tarihin her döneminde bir şeye inanma ihtiyacı duymuştur. Bu nedenle din de insanlık tarihine paralel olarak varlığını sürdürmüştür. Din ile iç içe yaşayan insanlar, kendi kültürel geçmişlerinden getirdikleri bazı inanış, gelenek ve davranış biçimlerini de din ile ilişkilendirmişlerdir. Bu şekilde oluşan halk inanışları zamanla toplumsal bir boyut kazanmış, toplumun ortak değeri ve pratiği haline dönüşmüştür. Bu sebeple halk inanışları, toplumları tanımaya ve anlamaya hizmet etmesi açısından önemlidir.

Bir toplumu, inançları olmadan değerlendirmek önemli bir eksiklik olacağı için toplum, bir bütün olarak her yönüyle kapsamlı bir şekilde araştırılmalıdır. Bu bağlamda “Narman ve Çevresi Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi” adlı çalışmada söz konusu bölge halkının inanç ve adetleri ile bunlara bağlı uygulamalar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır;

Giriş Bölümünde; Araştırma konusu, amacı, metodu, kapsamı ile birlikte Narman ve çevresi hakkında genel bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde; Narman ve çevresi geçiş dönemleri ile ilgili inanış ve uygulamalara yer verilmiş, sözlü kaynaklardan derlenen bilgiler doğrudan aktarılmış olup Dinler Tarihi açısından değerlendirme yapılmıştır.

İkinci bölümde ise Narman ve köylerinde bulunan ziyaret yerleri, türbeler ve muhtelif konularla alakalı inanış ve uygulamalar tespit edilip sözlü kaynaklardan derlenen bilgiler doğrudan aktarılmış ve Dinler Tarihi metotları kullanılarak deskriptif yöntemle değerlendirilerek çeşitli sonuçlara varılmıştır.

Yapılan bu çalışma ile birlikte Narman ve çevresinin zengin bir kültüre sahip olduğu bu kültürün içerisinde yer alan halk inanışları ve uygulamalarının geçmişten günümüze kadar devam ettiği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Narman, Halk inanışları, Doğum, Evlenme, Ölüm, Ziyaret

ABSTRACT

THE EVALUATION OF COMMON PUBLIC BELIEVES IN NARMAN IN RESPECT OF THE HISTORY OF RELIGIONS

People have felt the need to believe in something in every period of history. For this reason, religion has continued to exist in parallel with human history. People living intertwined with religion have also associated some of their beliefs, traditions and behaviors from their own cultural past with religion. Folk beliefs formed in this way have gained a social dimension over time and turned into the common value and practice of the society. Thus, folk beliefs are important in terms of serving to recognize and understand societies.

Since it will be an important deficiency to evaluate a society without its beliefs, the society should be researched comprehensively in every aspect as a whole . In this context, in the study titled "Evaluation of the Folk Beliefs of Narman and its Surroundings in terms of the History of Religions", the beliefs and customs of the people of the region in question and the practices related to them were tried to be determined.

The study consists of an introduction and two parts:

In the introduction: The subject, purpose, method, scope of the research and general information about Narman and its surroundings are included.

In the first part: Beliefs and practices related to the transition periods of Narman and its surroundings are included, information compiled from oral sources is directly conveyed and an evaluation is made in terms of the History of Religions.

In the second part: Beliefs and practices related to the visiting places, tombs and various subjects in Narman and its villages have been identified and the information compiled from oral sources has directly been transferred and various results have been obtained by using the methods of the History of Religions and evaluating them with the descriptive method.

With this study, it has been seen that Narman and its surroundings have a rich culture and the folk beliefs and practices within this culture have continued from the past to the present.

Keywords: Narman, Folk beliefs, Birth, Marriage, Death, Visit

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
KATILIMCI KİŞİLER LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ, METODU, KAPSAMI VE ÖZGÜN YANLARI.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	2
1.3. Araştırmanın Metodu	3
1.4. Araştırmanın Kapsamı.....	4
1.5. Araştırmanın Özgün Yanları	5
2. ARAŞTIRMA KONUSUYLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR.....	6
2.1. Halk İnanışları	6
2.1.1. İnanış	7
2.1.2. İnanç	7
2.1.3. Örf.....	8
2.1.4. Âdet	8
2.1.5. Kut	9
2.1.6. Bid’at	9
3. NARMAN’IN TARİHİ VE COĞRAFİ YAPISI	11
3.1. Narman’ın Tarihi.....	11
3.2. Narman’ın Coğrafi Yapısı, Nüfusu ve Ekonomisi	13

BİRİNCİ BÖLÜM

GEÇİŞ DÖNEMLERİ İLE İLGİLİ HALK İNANISLARI VE UYGULAMALARI

1. Doğumla İlgili Halk İnanışları	16
1.1. Doğum Öncesi.....	17
1.1.1. Kısırlığı Giderme.....	18
1.1.2. Gebe Kalma Dönemi ve Uygulamalar	18
1.1.3. Gebelikte Eşyaya Bakış İlgili İnanışlar ve Aşerme.....	19
1.1.4. Cinsiyet Tespiti ve Sağlıklı Doğum	20
1.2. Doğum Sonrası.....	21
1.2.1. Doğuma Hazırlık, Doğum Esnası İnanışlar ve Uygulamaları.....	21
1.2.2. Lohusalık ve Kırklı Kadın.....	22
1.2.3. Albasması/Alkarısı	23
1.2.4. Çocuğun Eşi ve Göbeği.....	25
1.2.5. Ad Koyma	26
1.2.6. Diş Hediği	28
1.2.7. Sünnet.....	29
1.2.8. Kirvelik.....	31
1.3. Doğumla İlgili Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi	31
2. Evlilikle İlgili Halk İnanışları	34
2.1. Görücü Gitme Kız Bulma ve Kız İsteme	36
2.2. Söz Kesme.....	37
2.3. Nişan.....	38
2.4. Düğüne Hazırlık ve Düğün	39
2.4.1. Saçı ve Çeyiz.....	41
2.4.2. Kına Gecesi	41
2.4.3. Düğün Yemeği	42

2.4.4. Gelin Çıkarma ve Gelin İndirme	43
2.4.5. Elma Atma Geleneği	44
2.4.6. Damadın Kaçırılması.....	44
2.4.7. Sağdıç	45
2.5. Evlilikle İlgili Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi.....	45
3. Ölüm ile İlgili İnanış ve Uygulamalar.....	48
3.1. Ölüm Öncesi ile İlgili İnanış ve Uygulamalar	49
3.1.1. Ölümün Habercisi Sayılan Değişik Belirtiler.....	49
3.2. Ölüm Esnasındaki İnanış ve Uygulamalar	51
3.3. Ölüm Sonrası ile İlgili İnanış ve Uygulamalar.....	52
3.3.1. Ölünün Yıkanması ve Keflenmesi.....	54
3.3.2. Defin İşlemi, Taziye ve Yas tutma Geleneği	56
3.3.3. Ölüyü Anma, Kur'an Okuma ve Yemek Dağıtma	58
3.4. Ölümle İlgili Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi	59

İKİNCİ BÖLÜM

NARMAN VE ÇEVRESİNDE MUHTELİF KONULAR İLE İLGİLİ HALK İNANIŞLARI

1. Ziyaret ve Ziyaret Yerleri ile İlgili Halk İnanışlar	64
1.1. Ethem Baba Türbesi	65
1.2. Âşık Sümmani	66
1.3. Ali Baba Türbesi	69
1.4. Hafız Mustafa Hoca Türbesi	69
1.5. Ziyaret Tepe ve Karakol Ziyareti	70
2. Hayvanlarla İlgili İnanış ve Değerlendirmesi	71
3. Bitkilerle İlgili İnanış ve Uygulamalar.....	73
3.1. Bitkilerle İlgili İnanışların Değerlendirilmesi	74

4. Ateş ile İlgili İnanış ve Uygulamalar	76
5. Su ile İlgili İnanış ve Uygulamalar	77
6. Tabiat Olayları ile İlgili Halk İnanışları	79
7. Halk Hekimliği ile İlgili İnanışlar	80
8. Nazar ile İlgili İnanışlar ve Uygulamalar	84
8.1. Nazarın Olumsuz Etkilerinden Korunmak için Başvurulan Uygulamalar.....	86
9. Diğer Halk İnanışları	87
SONUÇ	89
KAYNAKÇA	91

KISALTMALAR LİSTESİ

age.	: Adı geçen eser
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Dia.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İsam	: İslam Araştırmaları Merkezi
M.ö.	: Milattan önce
Meb.	: Milli Eğitim Bakanlığı
Nşr.	: Neşriyat
S.	: Sayfa
Say.	: Sayı
Tdk.	: Türk Dil Kurumu
Tdv.	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: ve benzeri
yy.	: Yüzyıl

KATILIMCI KİŞİLER LİSTESİ

- K.K. 1:** D. B., 1979 Kamışözü köyü doğumlu, Lise mezunu, Ev Hanımı
- K.K. 2:** İ. B., 1977 Kamışözü köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Çiftçi
- K.K. 3:** S. K., 1972 Camiisağı mahallesi Doğumlu, Ortaokul Mezunu, Ev Hanımı
- K.K. 4:** R. B., 1956 Alacayar köyü doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 5:** N. B., 1960 Samikale köyü doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 6:** N. B., 1958 Kamışözü köyü doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 7:** T. K., 1944 Şekerli köyü doğumlu, Lise mezunu, Emekli
- K.K. 8:** G. T., 1961 Başkale köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Ev Hanımı
- K.K. 9:** H. T., 1942 Beyler köyü doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev hanımı
- K.K. 10:** S. D., 1965 Samikale köyü doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 11:** C. M., 1947 Kamışözü köyü doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 12:** N. K., 1962 Alacayar köyü doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 13:** A. K., 1957 Yoldere köyü doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 14:** Y. A., 1976 Şekerli köyü doğumlu, Lise mezunu, Çiftçi
- K.K. 15:** S. D., 1938 Koçkaya köyü doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 16:** K. Y., 1945 Koyunören köyü doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 17:** Y. K., 1960 Göllü köyü doğumlu, Lise mezunu, Çiftçi
- K.K. 18:** R. T., 1957 Buğakale köyü doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 19:** H. T., 1961 Başkale köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Çiftçi
- K.K. 20:** Ş. K., 1956 Camiisağır mahallesi doğumlu, İlkokul mezunu, Ev Hanımı
- K.K. 21:** M. A., 1943 Sülüklü köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Çiftçi
- K.K. 22:** A. C., 1972 Şehitler köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Çiftçi
- K.K. 23:** M. B., 1984 Kamışözü köyü doğumlu, Lise mezunu, Çiftçi
- K.K. 24:** E. A., 1951 Sülüklü köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Çiftçi
- K.K. 25:** K. B., 1942 Buğakale köyü doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 26:** A. T., 1953 Başkale doğumlu, İlkokul mezunu, Çiftçi
- K.K. 27:** K. K., 1972 Yukarıyayla köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Çiftçi
- K.K. 28:** H. Ö., 1975 Yukarıyayla köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Çiftçi
- K.K. 29:** Ş. C., 1957 Güvenlik köyü doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 30:** Y. T., 1959 Buğakale köyü doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 31:** R. A., 1973 Alacayar köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Ev Hanımı
- K.K. 32:** A. B., 1967 Kamışözü köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Çiftçi

- K.K. 33:** N. Ö., 1965 Yoldere köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Ev Hanımı
- K.K. 34:** S. S., 1977 Alacayar köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Ev Hanımı
- K.K. 35:** M. Ö., 1976 Yoldere köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Muhtar
- K.K. 36:** M. Ö., 1960 Yoldere köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Çiftçi
- K.K. 37:** G. A., 1947 Camiisağır mahallesi doğumlu, İlkokul mezunu, Ev Hanımı
- K.K. 38:** D. D., 1948 Koçkaya köyü doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Çiftçi
- K.K. 39:** N. B., 1950 Karapınar köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Emekli
- K.K. 40:** N. K., 1969 Tuzla mahallesi doğumlu, İlkokul mezunu Ev Hanımı
- K.K. 41:** H. S., 1961 Yanıktaş köyü doğumlu, Ortaokul mezunu, Çiftçi
- K.K. 42:** E. S., 1976 Yanıktaş köyü doğumlu, Lise mezunu, Çiftçi
- K.K. 43:** T. K., 1981 Karadağ köyü doğumlu, Lise mezunu, Muhtar
- K.K. 44:** Y. K., 1982 Karadağ köyü doğumlu, Lise mezunu, Esnaf
- K.K. 45:** C. A., 1954 Kuruçalı köyü doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 46:** Ş. A., 1950 Samikale köyü doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 47:** Ö. B., 1981 Karapınar köyü doğumlu, Lise mezunu, Esnaf
- K.K. 48:** E. B., 1983 Karapınar köyü doğumlu, Lise mezunu, Muhtar
- K.K. 49:** F. A., 1976 Şekerli köyü doğumlu, Lise mezunu, Çiftçi
- K.K. 50:** İ. A., 1974 Koçkaya köyü doğumlu, Ortaokul mezunu, Çiftçi
- K.K. 51:** H. İ., 1975 Yanıktaş köyü doğumlu, Üniversite mezunu, Veteriner
- K.K. 52:** N. T., 1938 Camiisağır mahallesi doğumlu, İlkokul mezunu, Esnaf
- K.K. 53:** Y. Ş., 1960 Alabalık köyü doğumlu, Üniversite mezunu, İmam- Hatip
- K.K. 54:** İ. K., 1935 Tuzla mahallesi doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Emekli
- K.K. 55:** Y. N., 1949 Camiikebir mahallesi doğumlu, İlkokul mezunu, Çiftçi
- K.K. 56:** S. B., 1960 Kamışözü köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Ev Hanımı
- K.K. 57:** H. D., 1964 Koçkaya köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Emekli
- K.K. 58:** M. T., 1934 Camiikebir mahallesi doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Çiftçi
- K.K. 59:** E. Ç., 1955 Camiisağır mahallesi doğumlu, İlkokul mezunu, Emekli
- K.K. 60:** N. A., 1955 Araköy doğumlu, Ortaokul mezunu, Çiftçi
- K.K. 61:** H. A., 1954 Beyler köyü doğumlu, Lise mezunu, Muhtar
- K.K. 62:** A. D., 1979 Samikale köyü doğumlu, Yüksekokul mezunu, İmam- Hatip
- K.K. 63:** Z. B., 1947 Kamışözü köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Çiftçi
- K.K. 64:** S. A., 1968 Tuzla mahallesi doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 65:** A. K., Camiisağır mahallesi doğumlu, Lise mezunu, İmam- Hatip
- K.K. 66:** A. K., 1968 Tuzla mahallesi doğumlu, Lise mezunu, Çiftçi

- K.K. 67:** M. A., 1944 Savaşçılar köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Çiftçi
- K.K. 68:** Y. A., 1947 Sülüklü köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Çiftçi
- K.K. 69:** A. K., 1947 Tuzla mahallesi doğumlu, Ortaokul mezunu, Emekli
- K.K. 70:** A. A., 1964 Tuzla mahallesi doğumlu, Lise mezunu, Esnaf
- K.K. 71:** A. A., 1954 Savaşçılar köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Çiftçi
- K.K. 72:** Z. A., 1952 Kuruçalı köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Esnaf
- K.K. 73:** A. A., 1967 Kamışözü köyü doğumlu, Lise mezunu, İmam- Hatip
- K.K.74:** C. D., 1947 Camiisağır mahallesi doğumlu, Ortaokul mezunu, Emekli
- K.K. 75:** S. Ö., 1964 Tuzla mahallesi doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 76:** F. T., 1964 Tuzla mahallesi doğumlu, Lise mezunu, Esnaf
- K.K. 77:** C. B., 1955 Tuzla mahallesi doğumlu, İlkokul mezunu, Çiftçi
- K.K. 78:** L. D., 1960 Tuzla mahallesi doğumlu, Ortaokul mezunu, Çiftçi
- K.K. 79:** H. S., 1935 Samikale köyü doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Çiftçi
- K.K. 80:** İ. A., 1980 Koçkaya köyü doğumlu, Lise mezunu, Çiftçi
- K.K. 81:** A. O., 1979 Mahmutçavuş köyü doğumlu, Lise mezunu, İşçi
- K.K. 82:** M. A., 1962 Ergazi köyü doğumlu, Lise mezunu, Esnaf
- K.K. 83:** M. Ş., Camiikebir mahallesi doğumlu, İlkokul mezunu, Çiftçi
- K.K. 84:** S. K., 1960 Ergazi köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Ev Hanımı
- K.K. 85:** H. Ş., 1943 Camiikebir mahallesi doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Çiftçi
- K.K. 86:** H. Ş., 1960 Camiikebir mahallesi doğumlu, İlkokul mezunu, Ev Hanımı
- K.K. 87:** M. D., 1970 Samikale köyü doğumlu, Yüksekokul mezunu, İmam- Hatip
- K.K. 88:** N. D., 1980 Dağyolu köyü doğumlu, Ortaokul mezunu, Ev Hanımı
- K.K. 89:** F. C., 1943 Ergazi köyü doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 90:** M. Ş., 1959 Camiikebir mahallesi doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Çiftçi
- K.K. 91:** M. T., Kuruçalı köyü doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Çiftçi
- K.K. 92:** R. A., 1956 Camiikebir mahallesi doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 93:** N. P., 1957 Camiikebir mahallesi doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 94:** N. E., 1959 Tuzla mahallesi doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 95:** A. E., 1964 Tuzla mahallesi doğumlu, İlkokul mezunu, Ev Hanımı
- K.K. 96:** Z. P., 1959 Camiikebir mahallesi doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Çiftçi
- K.K. 97:** T. K., 1948 Alacayar köyü doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Çiftçi
- K.K. 98:** F. A., 1983 Dağyolu köyü doğumlu, Yüksekokul mezunu, İmam- Hatip
- K.K. 99:** G. Ö., 1963 Camiisağır mahallesi doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 100:** İ. Ö., 1960 Koçkaya köyü doğumlu, İlkokul mezunu, Ev Hanımı

- K.K. 101:** M. K., 1959 Camiisağır mahallesi doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 102:** N. Ç., 1964 Camiisağır mahallesi doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 103:** M. B., 1976 Camiikebir mahallesi doğumlu, Yüksekokul mezunu, İmam- Hatip
- K.K. 104:** C. K., 1963 Camiikebir mahallesi doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 105:** M. B., 1954 Kamışözü köyü doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Emekli
- K.K. 106:** A. D., 1963 Kamışözü köyü doğumlu, Ortaokul mezunu, Çiftçi
- K.K. 107:** O. A., 1954 Kamışözü köyü doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Çiftçi
- K.K. 108:** A. K., 1963 Camiikebir mahallesi doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 109:** L. Ş., 1973 Camiikebir mahallesi doğumlu, İlkokul mezunu, Ev Hanımı
- K.K. 110:** İ. Ç., 1968 Tuzla mahallesi doğumlu, Lise mezunu, Esnaf
- K.K. 111:** M. A., 1979 Koçkaya köyü doğumlu, Lise mezunu, Esnaf
- K.K. 112:** A. A., 1967 Camiisağır mahallesi doğumlu, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı
- K.K. 113:** Z. A., 1944 Araköy doğumlu, İlkokul mezunu, Çiftçi

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ, METODU, KAPSAMI VE ÖZGÜN YANLARI

1.1.Araştırmanın Konusu

Dinler Tarihi bütün dinlerin inançlarını çeşitli yönleriyle ele alırken, aynı zamanda halk inanışlarını da kendisine konu edinmiş, bir taraftan insanlık tarihinin başlangıcından itibaren dinleri objektif ve deskriptif yöntemle ele almış, bir taraftan da halk inanışlarını da morfolojik ve tipolojik yönden inceleme konusu yaparak çeşitli sonuçlara ulaşmaya çalışmıştır.

İnsanlık tarihi kadar eski ve devamlılık arz eden halk inanışları tarihsel süreçte her toplumun kendine has örf, gelenek, kültür anlayışları ile varlığını sürdürmüştür. Tarih sahnesine çıktığı andan itibaren birbirleri ile temas halinde olan insanın günlük hayatta ya da özel günlerde yaptığı eylem ve davranışlar mensubu olduğu toplumun örf, adet ve geleneklerini ortaya çıkarmıştır. Bütün bunlar toplumsal birikim ve tarihi süreçler sonucunda özleşmiş, asırlar boyunca kuşaktan kuşağa sözlü ve pratik uygulamalar ile aktararak bir kısmı halk inanışları olarak günümüze kadar ulaştırılmıştır.¹

İnsanoğlu, kutsal kabul ettiği varlıklarla daima ilişki içerisinde olmuş, çaresizlik hissettiği ve üstesinden gelemediği durumlarda bunlardan yardım istemek durumunda kalmıştır. Temeli kültürel uygulamalara dayanan halk inanışları da bu durumlarda ortaya çıkmış, insanların hayatlarını ve inançlarını etkileyerek anlamlandırmış ve tarih boyunca hep var olmuştur. Bu özellikleri ile halk inanışları bir toplumun kimliğini oluştururken aynı zamanda o toplumun kültürel yaşantısı hakkında bilgileri de taşımıştır.² Karakteristik özelliğine baktığımızda halk inanışları ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye farklılık arz ettiği için görecelidir. Bu sebeple bir toplumun kutsal kabul ettiği şeyler farklı bölgelerde yaşayan toplumlar için kutsal olmayabilir. Hatta aynı ülkenin farklı bölgeleri ve yöreleri arasında bile halk inanışları farklılık gösterebilir. Bu farklılıklar dikkate alınarak yaptığımız bu çalışmada ilk önce zengin inanç kültürüne sahip olan Erzurum iline bağlı Narman ilçesi ve çevresinin

¹ D. Arık & A. H. Eroğlu (ed.). (2017). *Halk İnanışları El Kitabı*. Grafiker Yayınları, Ankara, s. 34.

² T. Kabak (2011). *Derinkuyu Yöresi Halk İnanışları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, s. 6.

tarihi, coğrafyası, ekonomisi ve sosyal yapısı hakkında genel bilgilere değinilmektedir. Daha sonra Narman ve çevresinde geçmişte yaşanmış, günümüzde yaşatılan ve insanların günlük sosyal hayatlarında pratik olarak uyguladığı halk inanışları araştırmamızın temel konusunu oluşturmaktadır. Bu çerçevede doğum, evlenme ve ölüm gibi hayatın üç önemli geçiş dönemlerinin öncesinde ve sonrasında ortaya çıkan inanış ve uygulamalarla birlikte diğer ziyaret yerleri türbeler, yatırlar vs. ile alakalı inanışların arka planında yatan sebepler ve tabiatla ilgili inanış ve uygulamalar araştırma konusu yapılmıştır.

1.2.Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmamızda temel amacımız, halk inanışları ve bu inanışların Narman ve çevresindeki insanlar üzerinde etkilerinin neler olduğunu ortaya koymaktır. Narman çevresinde yaşatılan bu inanışların kaynağını ve farklı dinlerle inanışlar arasında bağlantısını karşılaştırmalı olarak araştırmak, diğer bölgelerdeki uygulamalarla benzer ve farklı yönlerini incelemektir. Bu inanışlara toplumu yönlendiren sebepler, Dinler Tarihi metotları ışığında ele alınarak objektif bir şekilde incelenip değerlendirilmiştir. Aynı zamanda halk inanışlarının kaynakları, bu inanışlara insanları iten nedenlerde tespit edilerek aynı metotlarla değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

Çalışmamızda Narman ve çevresinin tarihi, coğrafi, sosyokültürel ve ekonomik durumu, tarihsel süreçte bölgede yaşayan insanlar hakkında bilgi verilmiştir. Bölge halkının inandığı dinlerle birlikte kutsal saydığı ve inanç olarak koruduğu hususlar ortaya konulmaya çalışılmıştır Ayrıca. Narman ve çevresinde insan hayatının her döneminde hayatının içinde olan (doğum, evlenme, ölüm vb.) olgular ve Muhtelif konularla (ziyaret, türbe, bitki, hayvan, su, ateş, nazar vs.) alakalı halkın inanış ve pratiklerinin nasıl olduğu ele alınmıştır.

Araştırma alanının geniş kapsamında halk inanışları ile ilgili çalışmalar yapılmış olmakla birlikte lokal olarak Narman ilçesi ve çevresi ile alakalı bugüne kadar kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmamız bu anlamda lokalde bölgedeki halk inanışlarını Dinler Tarihi açısından inceleyen ilk çalışma olmasından dolayı önem arz etmektedir. Bu araştırmayla birlikte bölge halkını daha iyi tanımak ve sosyolojik değerlendirmeler yapmak mümkün olacağı gibi araştırma yapılacak yeni çalışmalara da kapı aralayacaktır. Ayrıca küreselleşen dünyamızda kültürel yozlaşmanın hızlı bir şekilde gerçekleştiği düşünüldüğünde toplumların kültürel değerleri olan inanış ve uygulamaların kayıt altına alınması bir zorunluluk haline gelmektedir. Bu düşünceden hareketle, bölgenin önemli değerleri, örf, adet ve gelenekleri tespit edilip, gelecek nesillere aktarılmış olacaktır.

1.3.Araştırmanın Metodu

‘‘Narman ve evresi Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi’’ adlı araştırmamıza başlamadan önce alanla alakalı kaynaklardan istifade edilerek çalışmamızın genel taslağı oluşturulmuştur. Araştırmamız *giriş* ve *iki bölüm*den oluşmaktadır. Giriş kısmında temel kaynaklardan yararlanılarak halk inanışları ile alakalı teorik bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra Narman yöresi hakkında genel bilgiler çerçevesinde konuyla alakalı literatür taramasından elde edilen veriler ışığında bölgenin tarihi, coğrafyası, ekonomisi ve sosyo-kültürel yapısı hakkında bilgilere değinilmiştir.

Birinci bölümünde; Narman ve çevresindeki geçiş dönemlerinden doğum, evlenme ve ölüm ile ilgili inanış ve uygulamalar ele alınmıştır. Doğum ile ilgili inanışlar, doğum öncesi ve sonrası diye gruplandırılarak incelenip Dinler Tarihi açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Daha sonra evlilik ile ilgili halk inanış ve uygulamalara yer verilip, elde edilen bulguların Dinler Tarihi açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu bölümün son kısmında ise ölüm ile ilgili inanış ve uygulamalardan bahsedilip, bu inanış ve uygulamaların Dinler Tarihi açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. İkinci bölümde ise Narman bölgesinde muhtelif konularla alakalı inanış ve uygulamalar çerçevesinde, ziyaret ve ziyaret yerleri, hayvanlar, bitkiler, ateş, su, tabiat olayları, halk hekimliği, nazar vb. olgularla alakalı inanış ve uygulamalara değinilip, elde edilen bilgiler Dinler Tarihi açısından değerlendirilmiştir. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapıp araştırmamız nihayete erdirilmiştir.

Bu çalışmamız Dinler Tarihi metotlarına bağlı teorik ve pratik yönü bulunan bir alan araştırmasıdır. Bu sebeple tezimizi hazırlarken Dinler Tarihinin amaç ve yöntemlerinin dışına çıkmamaya özen gösterilmiştir. Araştırmamız saha araştırması olduğu için ilgili verileri elde etmek için örnek olay, yazılı kaynakların incelenmesi, ses ve video kaydı, fotoğraf makinesi, gözlem ve kaynak kişilerle mülakat gibi alan araştırması tekniklerinden faydalanılmıştır. Alanda malzememizi görüşme yaptığımız katılımcı kişiler oluşturmıştır.

Çalışmamızda kaynak kişileri belirlerken, doğumla ilgili inançlar araştırılırken genellikle doğum yapan bayanlar, evlenme ile ilgili inançlar araştırılırken evliler, ölümle ilgili inançlar araştırılırken yakın bir zamanda yakınıni kaybedenler tercih edilmiştir. Yine bu inanışlar araştırılırken, milli değerleri içine sindirmiş olan belirlediğimiz kriterlerdeki yaş grubundakiler, bölgenin sosyo-kültürel yapısını iyi bilen ve toplum tarafından itibar gördüğünü düşündüğümüz muhtarlar ve tezimizde yer alan her konu hakkında, görev yaptığı yerin inançlarından haberdar olduğunu düşündüğümüz imamlar tercih edilmiştir. Ayrıca

Narman bölgesinin nüfus yoğunluğu kırsalda yaşamakta ve ilçe merkezi dahil bölgenin büyük bir kısmı tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlamaktadır. O yüzden çalışmamızın büyük çoğunluğunda katılımcı olarak çiftçilere yer verilmiştir.

Narman bölgesi geçmiş yılların nüfus sayımları göz önünde bulundurulduğunda göç veren konumdadır. Ekonomik nedenler başta olmak üzere farklı nedenlerle büyükşehirliere gençlerin göç etmesi, bölgede sürekli kalmamaları, farklı kültürlerle etkileşim içinde olmalarından dolayı yerel inanışlarla alakalı sağlıklı bilgi elde etmekte sorun yaşayacağımızı düşündüğümüzden dolayı yaş kriterimizi 40 ile 80 yaş arasında belirledik.

Hazırladığımız yarı yapılandırılmış açık uçlu mülakat sorularıyla birlikte açık rıza ile kaynak kişilerle birlikte görüşme formu doldurularak, soru-cevap şeklinde yapılan yüz yüze görüşmelerde ses alma cihazları, gözlem yapılırken de fotoğraf makinası kullanılmıştır. Derinlemesine bilgi elde edebilmek için katılımcılara sorular standart şekilde yöneltilirken, verilen cevaplara göre konu bütünlüğünden sapmadan sorular tekrar açıklayıcı bir şekilde çeşitlendirilip sorulmuştur. Elde edilen bilgiler düzenli bir şekilde fişlenip not alınmış olup, daha sonra bu veriler objektiflik esasına dayanarak Dinler Tarihi açısından önem arz eden deskriptif (tasvir-açıklayıcı) metot ile değerlendirilerek yazıya aktarılmıştır. Araştırma konumuzun içeriğine göre de zaman zaman Dinler Tarihinin fenomenolojik ve karşılaştırma metotlarına yer verilmiştir.

1.4. Araştırmanın Kapsamı

Araştırmamız Narman ilçe merkezi, ilçeye bağlı köyler ve çevresi halk inanışları ile farklı bölgelerdeki benzer inanış ve uygulamaların karşılaştırmasını kapsamaktadır. Araştırmamızın kapsamını Narman ilçe merkezi ile birlikte nüfus yoğunluğunun fazla olduğu halk inanışlarının yoğun bir şekilde yaşatıldığını düşündüğümüz pilot köyler oluşturmaktadır.

Bu bağlamda araştırma alanımızı Narman ilçe merkezine bağlı Camisağır, Camikebir, Tuzla mahalleleri ve Alabalık, Alacayar, Araköy, Başkale, Beyler, Buğakale, Dağyolu, Ergazi, Güvenlik, Göllü, Kamışözü, Karapınar, Karadağ, Koçkaya, Koyunören, Kuruçalı, Mahmutçavuş, Samikale, Savaşçılar, Sülüklü, Şekerli, Şehitler, Yanıktaş, Yoldere, Yukarıyayla köyleri kapsamaktadır. Son nüfus sayımına göre ilçenin toplam nüfusu 12.229 kişi olduğu için katılımcı sayısını 113 kişi olarak sınırladık. Bu şekilde elde edilecek verilerin daha sağlıklı olacağı kanaatindeyiz.

1.5. Araştırmanın Özgün Yanları

Geçmişte birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Narman bölgesinde yaptığımız bu çalışma, eski Türk kültürünün yanı sıra dini ya da dini olmayan unsurların kültürel yapı üzerindeki etkilerini tanımamıza katkı sağlaması açısından önemli ve özgü bir çalışma olmaktadır. Çünkü yaptığımız literatür taraması neticesinde bölgenin genel bilgiler ile alakalı çalışmalar yapılsa da halk inanışları ile ilgili Narman özelinde kapsamlı çalışma yapılmadığı görülmektedir. Literatüre baktığımızda; Zeki Başar'ın *‘‘İçtimai Adetlerimiz-İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz’’* adlı kaynakta, Narman'da ziyaret yerleri ile alakalı inanışlara kısmen değinilmiştir. Bu inanışların kaynağına inilmemiş ve bu inanışların altında yatan sebeplere değinilmemiştir. Yine Erzurum'un bir ilçesi olan Horasan ilçesi ile ilgili Yasin Eriz'in *‘‘Horasan ilçesindeki Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi’’* adlı çalışma taslak olarak araştırmamızın konularıyla benzerlik göstermektedir. Ancak Narman ve Horasan'da yaşayan insanların hem kültürel yapısı birbirinden farklı hem de İslam dinini fıkhi konularda yorumlama (Horasan; Şâfi mezhebi, Narman; Hanefî mezhebi) farklılığından kaynaklı araştırmamızın alanından içerik olarak ayrılmaktadır.

Araştırmamızın özgün yanı yüzyıllardır bölgede sözlü kültürde varlığını sürdüren halk inanış ve uygulamaları bu çalışma ile birlikte sözlü zeminden alınıp ilk defa yazıya aktarılıp kalıcı hale getirilmiş olmasıdır. Yine bu çalışma, bölge de Dinler Tarihi açısından başka bir çalışmanın yapılmaması bilimsel araştırmalarda alanda var olan eksikliği doldurması bakımından önemli ve özgün bir çalışma olduğu kanaatindeyiz. Özellikle içinde yaşadığımız çağda kültürel yozlaşmanın hızlı bir şekilde gerçekleştiğini görmek, bizim için değerli olan gelenek ve inanışların tespit edilip bilimsel kriterler çerçevesinde kayıt altına alınmasını zorunlu kılmaktadır. Objektif ve özverili bir çalışma ile tespit edilip kayıt altına alınmış olan bu inanış ve uygulamalar gelecek nesiller içinde birer kültürel miras ve zenginlik olacaktır.

2. ARAŞTIRMA KONUSUYLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

2.1.Halk inanışları

Halk inanışları, halk ve inanış kelimelerinden oluşmaktadır. Kapsam olarak oldukça geniş olan halk inanışları, batıl olarak tanımlanan inanışlardan din kaynaklı inanış ve uygulamalara kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.

Halk kavramı; Aynı coğrafyayı paylaşan ortak bir öge, belirli gelenek ve adetlerle birbirine bağlı insan topluluklarını, inanış ise, *"bir şeye bağlılık, güvenme, onun gerçeğini kabul etmeyi"* ifade etmektedir. Halk inanışı ise, *"Tabiatüstü, insanüstü bir gücün, varlığın, varlıkların mevcudiyetine, bunlarla ilgili görev ve kaçınmaların olduğuna, bunlara uyulduğu takdirde yarar sağlanabileceğine, bunlar göz ardı edildiği takdirde zarar görüleceğine inanmadır."*³

Halk inanışları, yerleşik dinlere bağlı olmayan insanlar arasında yaşayan ve geçmişten günümüze aktarılan inançlar bütünü olarak adlandırılabilir. Bu inançların tüm toplumlarda hissedilmesi gerekir. Bu bakımdan halk inanışları evrensel bir karaktere sahiptir. Herhangi bir toplumda halk inançlarının yaygınlığı, büyük ölçüde insan özelliklerinden kaynaklanmaktadır. İnsan sınırlı bir varlık olmasına rağmen onun beklentileri, ümitleri, istekleri ve arzuları sınırsızdır. Bundan dolayı insan, sonuç alamadığı isteklerini gerçekleştirecek, kurtulamadığı korkularını ve kaygılarını giderecek insanüstü varlıklara inanma ihtiyacındadır. Ayrıca insan, etrafında olup bitenleri, tabiat olaylarını, beklenmedik gelişmeleri, olağanüstü durumları anlamlandırmak istemektedir. Bu sayede halk inanışları ortaya çıkmakta ve toplumda etkin bir rol üstlenmektedir.⁴

Hikmet Tanyu halk inanışlarını sekiz başlık altında toplamaktadır.

- 1-Hiçbir zararı olmayan inanışlar.
- 2-Manevi telkinle hayatı anlamlandıran, çeşitlendiren inanışlar.
- 3-Faydası veya zararı olmayan inanışlar.
- 4-İslami temellere aykırı olmayan inanışlar.
- 5-İslami temelle uzlaşan ve kaynaşan inanışlar.
- 6-İslami temellere aykırı düşen inanışlar.

³ D. Arık & A. H. Eroğlu (ed.). (2017). age, s. 21.

⁴ A. H. Eroğlu (2006). Türk Halk İnançlarının Güncel Değeri. *1.Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, s. 87.

7-İlmi verilerle çatışmayan inanışlar.

8-İlmi temellere aykırı olan inanışlar.⁵

2.1.1. İnanış

Amiran Kurtkan, inanışların oluşumunu üç başlık altında sınıflandırmaktadır:

1-Telkin yolu ile ortaya çıkan inanışlar: Bu tür inanışlar felsefi düşüncelerin, ideolojilerin telkin ettiği, halkın bu şekilde kabullenmesini istediği inanışlardır.

2-Tebliğ yolu ile ortaya çıkan inanışlar: Bu yolla ortaya çıkan inanışlar, ilahi dinlerin peygamberleri tarafından halka tebliğ edilen ve onların buna inanmaları istenilen inanışlardır. Bunların halk inanışları içinde ele alınması, halkın inandıkları dinin esaslarını özümseyip hayatın ayrılmaz parçaları halinde görmeleri itibariyledir.

3-Anonim olarak ortaya çıkan inanışlar: Bu tür inanışlarda belli bir telkin ve propaganda vasıtası yoktur. Çoğu zaman bilinmezlik meçhuliyet üzerine bina edilmişlerdir.⁶

2.1.2. İnanç

Türk Dil Kurumu sözlüğünde inanç kelimesi üç anlamda açıklanmaktadır:

1. İnanılan şey, itikat, iman, bir fikre olan bağlılık.

2. Birine duyulan güven, inanma duygusu.

3. İslam dinini son din olarak kabul edip onun içerisinde bulunan her şeye gönülden bağlanıp Allah'ın emirlerine teslim olmak.⁷

İnanç ve inanış benzer kavramlar olmakla birlikte, inanışı inançtan ayıran gelenektir. İnanışlar geleneğin inanç üzerindeki etkisiyle ortaya çıkar. Sonuç olarak halk inanışları, dinlerin kabul edilen tanımları dışında; insanlar arasında yaşatılan ve geleneklere dayanan inançlardır. İnanç, bir dinin mensupları tarafından kabul edilen ve temeli dinin esaslarına dayalı uygulamalar bütünüdür. İnanış ise, herhangi bir dinin inanç sisteminde yer almayan, gelenek temelinde sonraki nesillere aktarılan uygulamalardır. Bu çalışmamızda halk inanışları gelenek- görenek, örf ve adetler bağlamında incelendiğinden inanç kavramı yerine inanış kavramını tercih etmeyi uygun görmekteyiz.

⁵ H. Tanyu (1976). Dinî Folklor veya Dinî-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21(1-4), 141.

⁶ A. Kurtkan (1976). *Genel Sosyoloji*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.143.

⁷Türkçe Sözlük (2005). TDK Yayınları, Ankara, s. 965.

2.1.3. Örf

Bu kelime, Arapçadan dilimize geçmiş olup, ‘‘şeriat ve kanun tarafından belirlenmemiş, ancak belirli bir zaman ve mekânda kabul gören hüküm ve gelenek’’⁸ anlamına gelmektedir. Ayrıca, ‘‘kanun olarak düzenlenmemiş olmasına rağmen toplum tarafından alışkanlık haline getirilmiş, bulundukları yer ve koşullara göre şekillenmiş, akla aykırı olmayan ve dinen olumsuz karşılanmayan davranış’’⁹ ya da ‘‘âdet, gelenek, norm’’¹⁰ gibi anlamları taşımaktadır. Bu bağlamda örfün bireyler, gruplar ve topluluklar üzerindeki etkileri, toplum tarafından zaman zaman hukuki normlar gibi değerlendirilmiş olmaları dikkate alındığında, bir toplumun ihtiyaçlarını karşılamak üzere yasa tasarısı hazırlanırken, o toplumda yaygın olarak benimsenen örf ve âdetlerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

2.1.4. Âdet

Arapça kökenli ‘‘âdet’’ kelimesi, Türkçede çeşitli anlamlar taşımaktadır. Bu anlamlar arasında ‘‘alışılmış davranış, gelenek,’’¹¹ ‘‘usûl, tabiat, alışkanlık,’’¹² ‘‘toplumun genelince benimsenmiş kural, görenek veya töre’’¹³ ve ‘‘belirli bir toplum için uygun görülen davranış biçimi’’¹⁴ gibi tanımlar bulunmaktadır.

Âdetler, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi ve normların (kuralların) uygulanmasında örfler gibi önemli bir işlev üstlenir.¹⁵ Ancak, âdetlerin yaptırım gücü, örflere kıyasla daha esnek ve gevşek bir nitelik taşır. ‘‘Âdet’’ kelimesinin çeşitli tanımları mevcuttur;

‘‘Belirli ve yerleşik ölçüler çerçevesinde uygulanan, bir topluluğun kültürel dinamiklerinden kaynaklanan veya ona dayandırılan tutum ve davranış biçimi,’’¹⁶ ‘‘belirli bir toplum için uygun görülen davranış şekli,’’¹⁷ ‘‘toplumun geleneksel olarak belirlediği ve

⁸ F. Devellioğlu (1970). *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Doğu Ltd. Şti. Matbaası, Ankara, s. 663.

⁹ M. Doğan (1987). *Büyük Türkçe Sözlük*, Beyan Yayınları, İstanbul, s. 885.

¹⁰ M. N. Özön (1971). *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Bilgi Yayınları, Ankara, s. 663.

¹¹ Özön (1971). age, s. 9.

¹² Devellioğlu (1970). age, s. 11.

¹³ Doğan (1987). age s. 10.

¹⁴ H. Z. Ülken (1971). *Sosyoloji Sözlüğü*. MEB Yayınları, Ankara, s. 13.

¹⁵ A. Başçetinçelik (2009). *Adana Halk Kültüründe Doğum-Evlenme-Ölüm*. Altın Koza Yayınları, Adana, s. 29.

¹⁶ S. V. Örnek (1995). *Türk halkbilimi*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 124.

¹⁷ Ülken (1971). age, s. 13.

uygun bulduğu davranış ve işlem tarzı’’¹⁸ ve ‘‘bir toplumun alışageldiği ve sosyal olarak gerekli gördüğü davranış kalıbı’’¹⁹ gibi tanımlamalar yapılmaktadır.

Bu tanımlardan hareketle, âdetlerin belirli davranışlar neticesinde zamanla toplumsal bir norm haline geldiği söylenebilir. Ayrıca âdetlerin farklı kökenlerden beslenerek şekillenmesinde, geçmiş yaşam biçimleri, dünya görüşleri, ilginç olaylar ve rastlantılar önemli bir rol oynamıştır.²⁰

2.1.5. Kut

Türkçenin en eski kelimelerinden biri olan ‘‘kut’’ terimi, tarih boyunca ‘‘baht, uğur, talih’’ anlamlarında kullanılmıştır. Türk hakanları ve Türk soylu erler, güçlerini ve yeteneklerini Tanrı’dan aldıklarına inanır ve bu inanç ‘‘kut’’ kavramı ile ifade edilir. Başarılı oldukları sürece kut’larının devam ettiği, başarısız olduklarında ise Tanrı’nın "kut"unu ellerinden aldığı düşüncesi yaygındır. Bu bağlamda "kut," kişiye başarı, güç ve yaşam enerjisi kazandıran bir unsur olarak görülür. Kut’unu kaybeden kişinin hayatının durağanlaştığı ve gücünü yitirdiğine inanılır.²¹

Eski Türk inanç sisteminde ‘‘kut’’, devlet ve toplum yapısının en temel değerlerinden biri olarak kabul edilir. ‘‘Kut’’, Gök Tanrı tarafından hükümdara bahşedilen bir makamdır. Tanrı, bir kişiye hükümdarlık vasfı vererek onu kut (devlet, baht, hükümdarlık hakkı) ve ülüg (kısmet) ile ödüllendirir. Kut’un yüceliğini taşıyan hükümdar, bu bağlamda göğün yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul edilir.²²

2.1.6. Bid’at

Bid’at kavramı, genellikle dinî bağlamda ele alınmakta olup, sözlük anlamı itibarıyla daha önce bir örneği olmaksızın ortaya konulan yenilik anlamına gelir. Bu terim, sonradan ortaya çıkan dinî nitelikteki inanış ve uygulamaları ifade etmektedir. Bazı araştırmacılar, Hz. Muhammed’in vefatından sonra ortaya çıkan her türlü yeniliği bid’at olarak nitelendirmiştir. Ancak, belirli davranışların bid’at kapsamına girip girmediği, bu davranışların amacına göre

¹⁸ Örnek (1995). age, s. 124.

¹⁹ S. V. Örnek (1971). *Etnoloji Sözlüğü*. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 13.

²⁰ Örnek (1995). age, s. 125

²¹ D. Arık & A. H. Eroğlu (ed.). (2017). age, s. 34.

²² D. Çot (2011). *Kutadgu Bilig’de Mitoloji*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, s. 22.

değerlendirilmelidir. Örneğin, helal olan bir eylemin icrası bid'at olarak kabul edilmez, ancak bu eylemi dini bir uygulama gibi sunmak bid'at olarak değerlendirilir.²³

Başka bir ifade ile bid'at, '*sonradan ortaya çıkan ve daha önce benzeri bulunmayan yenilik*' anlamına gelir. Bu kavram, İslam dinine sonradan eklenen ya da dinin temel ilkelerine aykırı görülen uygulamalar ve inanışlar için kullanılmaktadır. Ayrıca Bid'at, sünnet kavramının zıddı olarak değerlendirilir ve Hz. Muhammed'in uygun gördüğü davranışların karşıtı olarak kabul edilir.²⁴

²³ D. Arık & A. H. Eroğlu (ed.). (2017). age, s. 38.

²⁴ A. Gözün (2017). *Sünnet-Bid'at Tartışmalarının Mahiyeti ve Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Doktora tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, s. 77-78.

3. NARMAN'IN TARİHİ VE COĞRAFİ YAPISI

3.1. Narman'ın Tarihi

Narman tarihte değişik isimlerle anılmıştır. Sasaniler döneminde, "*Namirvan-Namruvan*" Araplar döneminde (Emevi ve Abbâsi dönemleri) ve Osmanlı döneminde bayram günü feth edildiği için bayram anlamına gelen "*iyd*" ya da "*id*" Cumhuriyet döneminde ise Narman adını almıştır.²⁵ Tarihi kaynaklarda Narman ve çevresini içine alan Çoruh Havzası ilk defa M.Ö. 810 yıllarında karşımıza çıkmaktadır. Bölgenin bilinen ilk sakinleri Urartulardır. Asur kaynaklarında Urartular'ın bu bölgeyi Daya(e)ni-Diauehi olarak adlandırdıkları görülmektedir.²⁶

Kaynaklarda o dönemin Urartu Kralı Meuna (810-786) Aras vadisini takip ederek Dayaeni bölgesine sefer düzenleyip bölgeyi kontrol altına alır. Zaferinin anısına Erzurum'un Horasan İlçesine bağlı Yazılıtaş köyüne dikilitaş diktirir. Dikilitaşın bulunduğu yer Narman İlçesine 20 km uzaklıktadır. Bu da bölgenin tarihine ışık tutması bakımından önem arz etmektedir.²⁷ Kral Meuna'nın ifadesi şu şekildedir;

*"Tanrı Haldi, kendi silahıyla güçlü bir ülke Diauehi"ye karşı sefere çıktı ve ülkeyi dize getirdi. Tanrı Haldi güçlüdür. Tanrı Haldi'nin silahı güçlüdür. Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Minua sefere çıktı. Tanrı Haldi önden gitti. Minua derki; Diauehi ülkesini ele geçirdim. Krali şehir Şaşilu"yu savaşıla ele geçirdim, ülkeyi yıktım, kaleleri yerle bir ettim. Şaşetin ülkesine Zua şehrine kadar ulaştım. Utuha şehrini... Menua derki; Diauehi'nin kralı Utupurşini önüme çıktı ayaklarıma kapandı, önümde secde etti. Merhamet gösterdim. Haraç ödeme koşulu ile hayatını bağışladım. Altın ve gümüş verdi. Haraç verdi. Geri dönecek esirleri tümüyle serbest bıraktım. Minua derki; Oradan iki kralı yani Baltulhi boyunun ülkesininkini ve Haldiriu Şehrini Ülkesininkini aldım. O ülkeye özgü olan tahkimatlı kaleleri ele geçirdim. Minua derki; her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına bunları yaptırırsa, her kim değişik bir şey söylerse, ben yaptım derse; Tanrı Haldi, Tanrı Teişeba, Tanrı Şivini ve bütün tanrılar onu gün ışığından yoksun etsin."*²⁸

²⁵ A. Durma (2013). *Evliyalar Şehri Erzurum*. Erol Ofset Matbaacılık-Yayıncılık, Samsun, s. 218.

²⁶ O. Özgül (2011). Eskiçağ'da Narman Havzası. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (7), 99.

²⁷ Özgül (2011). agm, s. 100.

²⁸ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 28. Araştırma Sonuçları Toplantısı (2010). C:II, İstanbul, s. 2.

M.Ö. 650 yıllarına kadar Urartuların elinde olan bölge, Narman çevresi ile birlikte Şenkaya, Olur ve Oltu ilçeleri Saka Türklerinin bir kolu olan Taok'lar tarafından ele geçirilerek bölgedeki Urartu Hâkimiyetine son verilmiştir.²⁹

Daha sonra Perslerin ve Medlerin egemenliğine geçen Narman ve çevresini M.Ö. 351 yılında Büyük İskender ele geçirmiştir. M.Ö. 64 yılında Roma İmparatorluğunun eline geçen bölge, M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğunun ikiye bölünmesi ile birlikte Bizans yönetimine geçmiştir. Ardından Narman ve çevresi 645 yılında Emevi ve Abbasilerin eline geçmiş ve bu süreç 947 yılına kadar devam etmiştir. Arapların eline bir bayram günü geçtiği için bu tarihten itibaren "Namruvan" adı ile birlikte Arapçada "Bayram" anlamına gelen "iyd- id" adı da kullanılmaya başlamıştır.³⁰ Günümüzde özellikle köylerde yaşlılar Narman yerine "id" adını kullanmaktadırlar.

Arap egemenliğinden sonra bölge sırasıyla Selçukluların (1071), Saltukluların (1072-1202), Anadolu Selçukluların (1202-1308), İlhanlıların (1308-1335), Karakoyunluların (1335-1468), Akkoyunluların (1469-1502) hâkimiyetinde kalan Narman 1514 yılına kadar Safevîlere tâbi olmuştur. 1514 yılında Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasında yapılan Çaldıran Savaşı sonrasında Narman ve çevresi Osmanlıların eline geçmiştir. Kısa bir süre Gürcülerin işgaline uğrayan Narman, 1536-1537 yıllarında Erzurum'un ilk Beylerbeyi Musa Paşa tarafından geri alınmış ve Erzurum beylerbeyliğine bağlı Sancak haline getirilmiştir. 1877-1878 (93 Harbi) Osmanlı Rus Savaşı döneminde Rusların Kars ve Erzurum'u işgali sırasında Narman 8 ay işgal altında kalmış Rusların geri çekilmesi üzerine işgalden kurtulmuştur. Kars, Ardahan ve Batum'a çekilen Rusların ve Osmanlı Devleti'nin sınırı Narman sınırları ile çizilmiştir. Osmanlı Devleti bu dönemde Narman merkezini ordu karargâhı, bazı köyleri ise kolordu ve alay karargâhları olarak 1878 tarihinden 1915 yılına kadar kullanmıştır. 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı ile birlikte Kasım 1915 yılında Rusların şiddetli taarruzları karşısında Narman ve Erzurum tekrar Rus işgaline maruz kalmıştır. Bu işgal Ekim 1917 yılına kadar devam etmiştir. 1917 yılında meydana gelen Bolşevik İhtilalinden sonra Ruslar geri çekilirken bölgeyi Ermenilere bırakmışlardır. Rusların

²⁹ T. Aşıroğlu (1973). Erzurum İlinin Tarihçesi. 50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi, Atatürk Üniversitesi, s. 70.

³⁰ L. Özav (1987). Narman İlçe Merkezinin Gelişmesini Güçlendiren Başlıca Coğrafi faktörler. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, s. 3.

desteğindeki Ermenilerin saldırılarına maruz kalan Narman halkı 18 Mart 1918 tarihinde kendi gayretleriyle Ermeni zulmünden kurtulmuştur.³¹

1926 yılına kadar ilçe statüsünde olan Narman, 1926 yılında Tortum'a gelen Teşkilâtı Mülkiye heyetince düzenlenen raporla ilçelikten lağvedilmiştir. 88 köyünden 5 köyü Artvin ili Yusufeli ilçesine 5 köyü Kars ili Sarıkamış ilçesine, 18 köyü ve Çamlıbel (Ardos) bucağı Oltu ilçesine dâhil edilerek ilçe İd Bucacı adı altında 57 köyü ve Ayyıldız (Pitkir) bucağı ile birlikte Tortum ilçesine bağlanarak 1954 yılına kadar Tortum ilçesine bağlı İd bucağı ismiyle yönetilmiştir. Narman, dönemin Belediye Başkanı İhsan Erdem'in gayretleriyle 01.06.1954 tarihinde yeniden ilçe statüsüne kavuşmuştur.³²

3.2.Narman'ın Coğrafi Yapısı, Nüfusu ve Ekonomisi

Yüzölçümü 1275 km² olan Narman ilçesinin kuzeyinde Oltu, doğusunda Kars iline bağlı Sarıkamış ilçesi, güneydoğusunda Horasan, güneyinde Pasinler ve batısında Tortum ilçeleri yer almaktadır. Erzurum merkezine 90 km uzaklıktadır. İdari olarak Erzurum'a bağlı bir ilçe olan Narman, coğrafi olarak Doğu Karadeniz bölgesinde yer alır. Deniz seviyesinden yüksekliği 1640 metredir. İlçe merkezi geniş bir vadi üzerine kurulu iken çevresi dağlık bir araziye sahiptir.

Devre Dağı (2916 m), Karadağ (2930 m), Gökdağ (2731 m), Telli dağı (2589 m), Gaçarti dağı (2816 m), Güllüdağ (2893 m), Büyükdağ (2800 m) gibi dağlarla çevrili olan Narman aynı zamanda Çoruh nehrinin başlangıç vadisindedir. İlçe merkezinin çevresindeki dağlardan gelen sular, vadi tabanında büyükçay deresiyle birleşerek Oltu çayına karışır. Oltu çayından da Artvin Yusufeli Sukavuşumu mevkiinde Çoruh nehrine karışır. İlçe konum olarak yüksek dağların arasında vadi olduğundan Erzurum merkeze oranla daha ılıman bir iklime sahiptir. Doğu Anadolu bölgesinin karasal iklimi Narman bölgesinde de etkisini gösterir.³³ Yağışlar genellikle ilkbahar aylarında olmaktadır.

Narman'ın meteorolojik bilgileri, iklim şartları yönünden benzer özellik taşıyan Oltu ve Tortum ilçelerindeki meteoroloji istasyonları verilerinden elde edilmektedir.³⁴ Verilere göre yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk geçmektedir. Narman'da yıllık ortalama yağış

³¹D. Aydın (1972). *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı, Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, s. 253-254.

³² Durma (2013). age, s. 219; <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8277.pdf>

³³ M. Himoğlu (2015). *Tarihe Mührünü Vuran Erzurum*. Fener Yayınları, İstanbul, s. 899.

³⁴ Narman Meteoroloji İstasyonu 1959-1981 yılları arasında sadece yağış rasatları amaçlı faaliyet göstermiştir.

miktarı 416,5m³ olarak tespit edilmiş olup bu rakam Oltu'da 384,9m³, Tortum'da ise 455m³ şeklindedir. Narman bölgesinde en çok yağış 66,6 m³ ile Mayıs ayında görülürken en az yağış ise 17,6 m³ ile Eylül ayında görülmektedir.³⁵

Narman'ın ekonomik yapısı ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılığa dayalı olduğundan ilçe çevresinde besicilik her ailenin temel uğraşdır. İlçenin çevresindeki dağların etekleri hayvancılık için elverişli yaylara ve meralara sahiptir.

Kullanıma elverişli 90.900 hektarlık arazinin 17.222'si tarım amaçlı kullanılırken, 64.359 hektarlık arazi ise çayır, mera ve yaylalardan oluşmaktadır. Bu durum bölge halkının tarıma ve hayvancılığa yoğunlaşmasında itici bir sebep olmaktadır. Ülkemizin diğer kırsal yörelerinde olduğu gibi Narman'da da tarım arazilerinin çoğu miras yoluyla el değiştirmekte ve parçalanmaktadır. Tarım arazilerinin bölünmesi, kaynakların yetersizliği ve iş imkanlarının kısıtlı olması yöre halkını göçe itmektir. 1980 yılında ilçe genelinin nüfusu 25.172 iken büyükşehirlere yönelik göçler sebebiyle 2023 yılında 14.632'ye düşmüştür.³⁶

Yaptığımız araştırmada Narman'da babadan kalma ilkel yöntemlerin hâkim olduğu bir anlayışla yapılan tarımdan kaynaklı bilinçli bir gübreleme ve nadas programı uygulanmadığı için bölgede "azalan verim kanunu"³⁷ görülmektedir. Bu da arazilerin yeteri kadar verimli kullanılmamasına sebep olmaktadır. Narman bölgesinde tarım faaliyeti Buğday, Arpa, Tritikale, Çavdar, Yulaf, Mısır, Fasulye, Yeşil Mercimek, Patates, Şeker Pancarı ve Yonca yetiştiriciliği üzerine yürütülmektedir. Ekili alanların önemli bir kısmı hayvansal yem bitkilerine ayrılmaktadır.³⁸

Çiftçinin tarım ve hayvancılıkla ilgili herhangi bir eğitim almaması, tarım arazileri ve meraların bilinçsiz kullanımı, ilçenin coğrafi şartlarının kısıtlı olmasından kaynaklı bölgede yapılan besiciliğin önemli bir bölümü ekstansif³⁹ besiciliktir. Bu tip besicilikte kâr elde edilmesi zordur. İnsanlar besiciliği geleneksel usullerde çoğunlukla eski tip ahırlarda

³⁵ O. Özgül (2007). *Tortum ve Narman çevresinde tarihi ve arkeolojik araştırmalar*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, s. 3.

³⁶ Ş. Keleş (2000). *Narman'da Hayvansal Ürünlerin Üretim ve Pazarlama Faaliyetleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, s. 4; <http://narman.gov.tr/nufus>

³⁷ A. Özsağır (2008). Dünden bugüne büyümenin dinamiği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (1), 337.

³⁸ Keleş (2000). agt, s. 5.

³⁹ Ekstansif: Genel olarak mera ve otlaklar da yapılan besi şeklidir. Geniş bilgi için: R. Arpacık (1995). *Entansif Sığır Besiciliği*. Şahin Matbaası, Ankara, s. 64.

geçimlerini sağlamak için yapmaktadır. Ancak son zamanlarda tarımsal destek fonlarıyla tarımı ve hayvancılığı teşvik edici destekler yapılmasıyla hayvancılık faaliyetlerinde eskiye nazaran iyileşme olduğu söylenebilir.

Yine Narman ve çevresinde yeraltı kaynakları arasında endüstriyel hammaddeler ve çeşitli madenlerde bulunmaktadır. Örneğin, Narman'ın Beyler köyünde yoğun olarak jips⁴⁰ yatakları Dağyolu köyünde de civa yatakları bulunmaktadır. Bu yataklarda civanın dışında şelit,⁴¹ nikel ve volfram minerallerine de rastlanmaktadır. Demirdağ köyünde Demir, Samikale, Gökdağ ve ilçenin Tuzla mahallesinde tuz yatakları, Şekerli köyünde ise obsidyen yatakları vardır.⁴²

Sonuç olarak Narman geliri giderini karşılayamayan bir bölgedir. İlçede hiçbir sanayi kuruluşu olmadığından nüfusa göre iş imkânları kısıtlıdır. O yüzden göç veren bir konumdadır.

⁴⁰ Beyaz renkli kimyasal tortul taş olan jips, alçıtaşı olarak da isimlendirilir. Geniş bilgi için: : G. Karahan & S. Erşahin (2016). Jips: Özellikleri, Çevresel Davranışları ve Toprak Islah Maddesi Olarak Kullanımı. *Anadolu Orman Araştırmaları Dergisi*, (2), 47.

⁴¹ Volfram metalinin cevheri olan şelit bir taş çeşididir. Özellikle koleksiyoncular ve çelik endüstrisinde kullanılır. Geniş bilgi için: M. Altınır (2017). Şelit Cevherinin Fiziksel ve Manyetik Alınganlık Özelliklerinden Yararlanılarak Zenginleştirilmesine Yönelik Deneysel Çalışma. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 32(2), 107.

⁴² Narman İlçesi yeraltı kaynakları ile ilgili bilgiler Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü internet sitesinden alınmıştır. Geniş bilgi için: www.mta.gov.tr.

BİRİNCİ BÖLÜM

GEÇİŞ DÖNEMLERİ İLE İLGİLİ HALK İNANIŞLARI VE UYGULAMALARI

İnsanların hayatında doğum, evlenme ve ölüm olarak üç önemli geçiş dönemi vardır. Toplumlar bu üç aşamanın çevresinde birçok âdet, töre, tören, âyin, dini işlem kümelenerek söz konusu geçişleri bağlı bulundukları kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetmektedir.⁴³

Toplumlar ancak gelenek, görenek ve inançlarıyla kimlik kazandıkları için bu geçiş dönemlerinde gelenek, görenek ve inançlar, toplumların asırlardır içinde yaşadıkları ve geliştirdikleri kültürlerin temelini oluştururlar. Bu üç dönemin etrafında şekillenen örf, adet, gelenek, töre ve inanışlar bize o toplumun kültürü hakkında bilgi verir. Hayatın değişik safhalarındaki bu geçiş dönemleri insanlar için en anlamlı zaman dilimlerini kapsar. Bu dönemler insanların bazen mutluluğu, yer yer hüznü ve karamsarlığı yaşadığı dönemleri oluşturur. Bu dönemlerdeki uygulama ve pratikler kuşaktan kuşağa aktararak varlığını sürdürür. Kimi zamanda unutulur veya zaman içinde değişikliğe uğrar.

Herhangi bir bölgede yaşayan toplumun geleneksel kültürünü anlayabilmek için bu üç dönemin sistemli bir şekilde incelenmesi gerekir. Çalışmamızın bu bölümünde, hayatın başlangıcı olan doğumdan, hayatın son bulduğu ölüme kadar süren geçiş dönemleriyle ilgili Narman ve çevresindeki adetleri, uygulamaları, inanışları ve bu inanışların bölge halkı üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

1.Doğumla İlgili Halk İnanışları

İnsan hayatındaki üç önemli geçiş döneminin ilki olan doğum, her zaman bir mutluluk vesilesi olmuştur. Dünyaya gelen her çocuk, soyun devamı olduğundan anne babası kadar, akraba ve komşularını da sevindirmiştir.

Doğum; neslin devamı olduğundan mutlu bir olay olarak kabul edilir. Aynı zamanda doğum, üreme yeteneğine sahip insan hayatının başlangıcıdır.⁴⁴ O yüzden diğer yörelerde olduğu gibi Narman yöresinde de doğum öncesi ve sonrası süreçler önemlidir. Aile büyüklerinin, doğan çocuğu *evin ziyneti ve süsü* olarak görmesi ve terbiyesi noktasında hassas davranması, doğum ve sonrasının bu bağlamda ne kadar önemli olduğunu vurgular.

⁴³ Örnek (1995). age, s. 131.

⁴⁴ Y. Kalafat (2010). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Berikan Yayınevi, Ankara, s. 240.

Doğum, sadece kadının toplum içinde saygınlığını artırmakla kalmaz, aynı zamanda aile, akraba ve gruplar arasındaki statüsünü de güçlendirir. Nesil devamında babanın geleceğe güvenle bakabilmesini sağladığı için toplum içindeki konumunu yükseltir. Kısır kadın dünyaya çocuk getiremeyeceği için toplum tarafından farklı algılansa da erkek de toplum içinde baba olamamanın ezikliğini hisseder. Ülkemizin özellikle kırsal bölgelerinde kadın, doğurganlığı ölçüsünde değerli ve saygın konumdadır. Bu sebeple evlenen her çiftten çocuk sahibi olması beklenir. Bu süre geciktikçe toplumsal baskı baş gösterir.

Bu toplumsal baskı ve bakış açısı evlenen çiftlerin çocuk yapma isteğini kamçılamış, aileleri soyun devamı için çocuk yapmaya zorlamıştır. Çalışmamıza konu olan Narman ilçesinde de geleneksel toplumların çoğunda olduğu gibi çocuk sahibi olma isteği ailenin ekonomik yapısının yanında babanın aile ve sülalesinin devamı gibi nedenler etkin olmuştur. Ayrıca tarım ve hayvancılık geçim kaynağı olan Narman’ da insan gücüne dayalı işlerde çalıştırmak için çocuk yapma isteği de son derece önemlidir. Ancak özellikle makineleşmenin gelişmesiyle birlikte insan gücünün azalması bu düşünceyi nispeten azaltmıştır.

Narman’da çocuk yapma isteğinin altında yatan başka bir neden de dini değerlerdir. O yüzden her çocuk kendi rızıkıyla gelir düşüncesine inanılır. Son yıllarda aile hekimliği bünyesinde düzenli olarak doğumların bütün aşamalarını sağlık ekipleri gözlemlemektedir. Aile hekimliği bünyesinde ilçe merkezinde ve köylerde aile planlaması yapılmakta ve doğum sürecinin bütün aşamaları sağlık ekipleri tarafından takip edilmektedir. Bu sayede çocuk ölüm oranları minimize edilmektedir.

1.1. Doğum Öncesi

Doğum öncesi halk inanışları evlilik ile başlar. Bu inançlar; hamile kalma, doğumun meydana gelmesi, çocuğun cinsiyetinin doğumdan önce belirlenmesi, çocuğun gelişme aşamasında nasıl bir insan olacağı gibi konuları içerisinde barındırır.

Kırsal bölgelerde hamilelik ise evlendikten birkaç ay geçtikten sonra ortaya çıkan bir olgudur. Aradan 4-5 ay geçtikten sonra çiftlere arkadaşları ve yakın akrabaları bazen şaka, bazen de ima ederek ‘‘Bir şey var mı?’’, ‘‘Bebek geliyor mu?’’ şeklinde sorular yönelterek hamile olup olmadığını anlamaya çalışırlar. Evliliğin üzerinden uzun bir süre geçtikten sonra

eğer hala hamile kalınmamışsa sorun olduğu düşünülerek bölgede yaygın olan halk inanışları, sağlık yöntemleri ve alternatif tıp devreye girer. Kadının gebe kalması için çareler aranır.⁴⁵

1.1.1. Kısırlığı Giderme

Türk halk kültüründe doğuramadığı için kısır kadının çevresince küçümsenmesi gibi erkeğin de aynı şekilde küçümsenmesiyle, çevre baskısının ve “*erkek yerine konmamanın*” toplumsal ve ruhsal ezikliği, çocuk isteğinin ve doğumla gelen saygınlık ve sevincin en önemli nedeni olarak görülmüştür.⁴⁶ Sedat Veyis Örnek çocuk sahibi olmak isteyen çiftlerin karşısına çıkan sorunları *dinsel ve büyüsel, halk hekimliği ve tıbbi* çözümler olmak üzere üç temel yolla giderilmeye çalışıldığını belirtmiştir.⁴⁷ Özellikle kırsal kesimlerde kısır kadın aile ve toplum tarafından aşağılanıp hor görüldüğünden kısırlıktan kurtulmak için çeşitli yöntemlere başvurmaktadır. Anadolu toplumlarının genelinde olduğu gibi Narman bölgesinde de çocuğa büyük önem verilmekte ve çocuğu olmayan kadın “*zürriyetsiz, kurumuş*” şeklinde adlandırılmaktadır.⁴⁸

Araştırma yaptığımız bölgede genellikle kısırlık sorununun kadından kaynaklı olduğu kanaati vardır. O yüzden halk inanışları pratiğine kadın muhatap olur. Evliliğin üzerinden bir müddet geçmesine rağmen hala çocuk olmuyorsa, akrabalarından yansıyan psikolojik baskı özellikle kadının birtakım çareler aramasına neden olur. Bu sebeple yörede çocuk sahibi olamayan çiftler tıbbi çözüm yöntemlerinin yanı sıra, türbe, yatır vb. yerlere giderek orada dua ederler ve adak adarlar. İlçe merkezinde bulunan Ethem Baba çocuğu olmayan kadınların bu amaçla ziyaret ettiği türbedir. Ayrıca bölgede tanınmış din adamlarına gidilerek onlardan sözlü dua, muska veya çocuk için yazılı dua vs. talebinde bulunulur.⁴⁹ Bu ritüeller sayesinde çocuk sahibi olacağını düşünürler.

1.1.2. Gebe Kalma Dönemi ve Uygulamalar

Bir kadının hamileliği tüm toplumlarda sevinçli bir olay olarak kabul edilmektedir. Bölgede kadın hamilelik süresi boyunca genel olarak “*iki canlı, karnı burnunda, yüklü, gebe, gümanlı, hamile*” gibi isimlendirmelerle anılır.

⁴⁵ K.K. 1.

⁴⁶ E. Artun (2011). *Türk Halk Bilimi*. Karahan Yayınları, Adana, s. 144.

⁴⁷ Örnek (1995). age, s. 132.

⁴⁸ K.K. 2.

⁴⁹ K.K. 3.

Geleneksel toplumlarda olduğu gibi araştırma yaptığımız bölgede de kadın hamile olduğunu anne babasından, kayınvalidesi ve kayınpederinden saklamaya çalışır. Genellikle bunu kocasıyla, yakın arkadaşlarıyla, eltişiyle görümcesiyle paylaşır. Onlar aracılığıyla aile büyükleri hamile olduğunu öğrenir. Eğer kadın türbe ziyareti sonrasında hamile olmuşsa türbe tekrar ziyaret edilir ve adaklar yerine getirilir. İlçe ve köylerde adak genelde koyun kurbanı olarak kesilir, komşulara taksim edilerek yerine getirilir.

Hamilelik sürecinde kadın, çevresi tarafından hasta olarak kabul edilir ve ona göre hareket etmesi istenir. Elinden geldiğince hamileliğini gizler, dışarı çıkarken bol elbiseler giyer. Gebeliğini belli etmemeye çalışır. Böyle yaparak nazarlardan korunacağına inanılır. Hamile kadının, ağır işler yapmasına izin verilmez, ağır yük kaldırmasına, çamaşır yıkamasına ve bağda bahçede çalışmasına izin verilmez. Ayrıca hamile kadından gece tek başına dışarı çıkmaması, evde yalnız kalmaması, sobanın külünü ve kaynar suyu gelişi güzel dışarı dökmemesi istenir. Eğer bunlar yapılırsa “*Alkarısı/Albasması*” denilen kötü ruhların anne karnındaki çocuğa zarar vereceği ve sağlıklı çocuk dünyaya getirilemeyeceğine inanılır.⁵⁰

1.1.3.Gebelikte Eşyaya Bakış İlgili İnanışlar ve Aşerme

Bölgede anne karnındaki çocuğun olumlu ya da olumsuz etkilendiğine inanılması sebebiyle hamile kadının sakınmak ve yapmak zorunda olduğu birtakım uygulamalar bulunmaktadır.

Yaptığımız araştırmalarda edindiğimiz bilgiler ve gözlemler Narman ve çevresinde hamile kadın neye çok bakarsa çocuğunda öyle olacağına inanılmaktadır. Kadın kötü şeylere bakınca çocuğun ona benzeyeceğine inanıldığından iyi, güzel ve hoş şeylere bakılması istenmektedir. Televizyon seyredirken dahi kötü sahneler ve olaylara bakmaktan kaçınır.⁵¹

Çocuğun ömrünün kısılmasına sebep olacağı inancıyla gebe kadının cenazeye bakmaması istenir. Çocuğun yüzünün ay gibi parlak ve güzel olması için hamile kadının aya bakması tavsiye edilir. Ayrıca çocuğun inançlı ve iyi huylu olması için de sıkça Kur'an-ı Kerim okunarak dinlenilir ve sıkça Hz. Muhammed'e salavat getirilir.⁵²

⁵⁰ K.K. 4.

⁵¹ K.K. 5.

⁵² K.K. 6.

Gebe bir kadının yediği yiyeceklerle de çocuğun fizyolojik yapısının etkileneceğine inanılır. Gebelik döneminde kadının birtakım yiyeceklere karşı iştahı artar buna halk arasında aşerme denir. Aşerme, fizyolojik bakımdan kadın bünyesindeki bazı maddelerin eksikliğini gidermek amacıyla yenilme ya da içilme arzusudur.⁵³

Bölgede aşerme yerine “*yerikleme*” ifadesi de kullanılmaktadır.⁵⁴ Yeriklenen kadının istekleri genellikle yerine getirilmeye çalışılmaktadır. Kadının istekleri yerine getirilmezse çocuğun düşük olacağı, kadında kalıcı hasarlar meydana geleceğine inanılmaktadır. Komşunun tandırında pişen ekmeğin kokusunun aşeren kadını etkilediği düşünüldüğünden pişirilen ekmekten ikram edilmektedir.

Bölgede aşerme döneminde muşmula yiyen kadının çocuğunun kıllı olacağına, ayva yiyenin çocuğunun güzel olacağına, nar yiyenin yanaklarının kırmızı, ekşi pestil yiyenin çocuğu esmer olacağına inanılmaktadır. Yine eğer gebe kadın tatlı yerse çocuğunun güçlü kuvvetli, ekşi yerse zayıf ve çirkin olacağına, keklik eti yerse çocuğun dilli ve güzel, balık yerse balık ağızlı, paça yerse sümüklü olacağına inanılmaktadır.⁵⁵

1.1.4.Cinsiyet Tespiti ve Sağlıklı Doğum

Hamilelik sırasında bebeğin cinsiyetinin ne olduğu önemli bir konudur. Bir kadın hamile kaldığında çevresindekiler çocuğun cinsiyetini merak ederler. Narman ve çevresinde edindiğimiz izlenimde, kız çocuğu daha hayırlıdır denilse de yine de geleneksel kültürümüzde olduğu gibi bölgede de erkek çocuk beklentisi fazladır. Kız, “*el aşıdır, elin ocağını tüttürmek içindir.*” şeklinde ifade edilir. Erkek çocuk, soyadın, mirasın, toprağın ve ocağın devamı olarak görülür. Bu durum özellikle kırsal bölgelerde daha da belirgindir.⁵⁶

Çocuğun cinsiyetinin tespiti için geleneksel pratiklerin yanında gelişen sağlık sistemi ışığında hamile kadınlar hastanelere giderek çocuğun cinsiyeti hakkında bilgi sahibi olabilmektedir. Bununla birlikte kadının fizyolojik durumlarından hareketle geleneksel inanışlar varlığını hala sürdürmektedir. Eğer hamile kadının karnı ileriye doğru şişikse çocuk erkek, geniş yataysa çocuk kızdır. Gebelik süreci sancılı geçiyorsa kız olacağına, hafif geçiyorsa erkek olacağına inanılmaktadır. Hamile kadın eğer aşerme döneminde sürekli canı

⁵³ Örnek (1995). age, s. 134-135.

⁵⁴ Z. Başar (1972). *Erzurum'da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları*. Sevinç Matbaası, Ankara, s. 37.

⁵⁵ K.K. 7.

⁵⁶ K.K. 8.

tatlı çekiyorsa erkek, acı ve ekşi yiyecekler arzuluyorsa kız olacağına inanılır. Gebenin göğüs uçlarının değişiminin dahi çocuğun cinsiyeti konusunda fikir verdiğine inanılır. Eğer bebek kız ise kadının göğüs uçlarının karardığına ve koyulaştığına inanılır.⁵⁷

1.2.Doğum Sonrası

Doğum bütün toplumlarda insan hayatının en önemli başlangıç noktasıdır. Araştırmamızın bu bölümünde doğum öncesi hazırlıklar, doğum esnasında ve doğum sonrasında yapılacak olan uygulamalar, kadının lohusalık dönemi ve kırklı kadın, albasması, doğumdan sonra çocuğun eşi ve göbeği, ad koyma, diş hediği, sünnet ve kirvelik gibi konular saha araştırması ile ele alınmıştır.

1.2.1. Doğuma Hazırlık, Doğum Esnası İnanışlar ve Uygulamaları

Doğum öncesi hazırlık, bebeğin sağlıklı bir şekilde dünyaya gelmesi için alınan önlemlerden, bebeğin eşyalarının hazırlanması ve kötü ruhlardan korunması için yapılan pratiklerden ibarettir. Doğum gerçekleşmeden önce annenin ve bebeğin yatağı, çamaşırları ve kundak bezleri hazırlanır. Ayrıca geleneksel usulle evlerde yapılan doğumlarda göbek bağının bağlanması için iplik, makas gibi malzemelerde hazırlanır.

Doğu Anadolu'nun birçok yöresinde olduğu gibi Narman'da da eskiden bebekler kundaklanırken bez yerine höllük kullanılırdı. Höllük, kundaklanan bebeklerin altına bez yerine elenmiş, kuru, ince, kolayca çamurlaşmayan killi toprağın ısıtılıp konmasına denir.⁵⁸ Höllük önce ateş üzerinde ısıtılır ve höllük bezin üzerine konularak bebek kundaklanır. Özellikle kışın soğuk havalarda, odanın ısısı ne kadar düşük olursa olsun bu şekilde kundaklanan bebek asla üşümez ve pişik de olmaz.⁵⁹

Hamile kadının doğum esnasına kadar yaptığı bir takım uygulamalar vardır. Gebe kadın uzun yolculuklara çıkmaz, sık sık temizliğine dikkat eder, kötü nesnelere bakmaktan sakınır, yorucu işlerde çalışmaz, doğuma kırk gün kala eşiyle birlikte olmaz, bol bol dua eder, Felâk ve Nas surelerini okur, aldığı besinlere dikkat eder.⁶⁰ Doğum esnasında gebe kadının sancısı başlayınca yörenin ebesine haber verilir. Gebe kadın sık sık yürütülür hareket

⁵⁷ K.K. 9.

⁵⁸F. Gürsoy vd., (2020). Bebeklerin Sağlığı ve Gelişimi İle İlgili Geleneksel Uygulamalar. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11(Ek), 189.

⁵⁹ L. Sezen (2007). *Erzurum Şehir Folkloru*. Erzurum Kalkınma Vakfı, Erzurum, s. 68.

⁶⁰ K.K. 10.

ettirilmesi sağlanır. Doğumun kolay olması için kadını yürütme, vücudunun belli bölgelerini ovma dışında dinsel-büyüsel içerikli tedbirlere de başvurulur. Doğumu “*kazasız belasız*” gerçekleştirmesi için gerek dinin gerekse büyüünün gücünden faydalanılmaya çalışılır. Yapılan büyüler *sympathique* ve *homeopathique* (taklit ve benzerlik) ilkelerine dayanır.⁶¹

Doğum esnasında sıcak sular, tešti (leğen), peşkirler (havlu) hazırlanır. Doğum kolay gerçekleşsin diye gebe kadının beli ovuşturulur. Doğum zor geçiyorsa gebe kadın sırta alınıp odanın içinde gezdirilir. Hazırlanmış sıcak su leğene dökülür ve leğenin içine oturtulur. Bu işlemlerden sonra gebenin sırtına yastık konup omuzlarından bastırılır. Eğer çocuk ters gelirse, kadın bir kilim ya da battaniyenin arasına konularak sallanır. Kadının karnı üzerinden bebek geri itilerek döndürülür ve doğum gerçekleşir. Önemli bir husus, doğum yapılan yere kesinlikle erkeklerden kimse alınmaz. Doğum gerçekleştikten sonra ev büyüklerine haber verilir. Ebe kadına peşkeş (hediye) verilir. Adak adanmışsa adaklar yerine getirilir. Türbe veya yatır ziyaretinden sonra çocuk olmuşsa ziyaret tekrar yapılır, kurban kesilir dağıtılır.⁶²

Günümüzde Narman ve çevresindeki doğumlar, sağlık açısından Erzurum merkez veya Narman’a en yakın ilçe olan Oltu hastanelerinde yapılmaktadır.

1.2.2.Lohusalık ve Kırklı Kadın

Narman ve çevresinde, kadının doğum yaptıktan ve yataktan kalkmamış kadına lohusa (farklı şiveye göre de nohusa veya loğusa) adı verilir. Lohusalık, kadının doğum yaptıktan kırkıncı gününe kadar geçen süreye verilen addır. O dönemdeki kadına “*Kırklı Kadın*” da denir.

Lohusalık döneminde de geleneksel olarak uygulanan bir takım inanış, örf ve adetler bulunmaktadır. Bu dönemde lohusanın yalnız kalmamasına dikkat edilir. Başucunda sürekli Kur’an-ı Kerim bulundurulur. Lohusa şerbeti içirilir. Kendini çabuk toparlaması için yediği içtiği şeylere dikkat edilir. Sütünün bol olması için dut hoşafı içirilir, pestil yedirilir. Karnına sıcak havlu sarılır ve altına sıcak tutması için höllük konulur. Doğumdan bir hafta sonra, “*Göz Aydınlığı*” ziyaretleri başlar. Komşular ve akrabalar göz aydınlığına gelirler. Yakınlık derecelerine göre hediyeler getirilir. Hediyeler “*Filkete*” denilen iğne türü ile bebeğin kundağına ve yorganına takılır.⁶³

⁶¹ Örnek (1995). age, s. 140.

⁶² K.K. 11.

⁶³ K.K. 12.

Yeni gelinler, adetli ve gusülsüzler lohusa ziyaretine gitmezler. Çocuklarının bundan etkileneceğine inanıldığından kırkı çıkmamış lohusalar da birbirlerini ziyarete gidemezler. Gidenin kırkının gidileni bastığına, basılan lohusanın çocuklarının engelli olacağına inanılır. Çocukları yaşamayan kadınlarda lohusa kadını ve kırkı çıkmamış bebeği ziyarete gidemezler. Eğer gidecek olurlarsa lohusa kadının da çocuğunun yaşamayacağına inanılır. Kırkı çıkan bebek yıkanır. Buna da “*kırklanma*“ denir. Yıkanma esnasında bebeğin üzerine kırk tas su dökülür. Bebek ve anne yıkandıktan sonra normal yaşam şartlarına dönmüş olurlar.⁶⁴

1.2.3. Albasması/Alkarısı

Albasması, kırkı çıkmamış kadınlara, bebeklere, bazen hamile kadınlara, geline, yolculara ve atlara musallat olan bir ruh veya hastalık adıdır.⁶⁵ Cin, şeytan ve peri olarak kabul edilmektedir.

İnsan ve hayvan karışımı tasvir edilen bu yaratık, rivayetlere göre şekilsel olarak; Boyu, parmakları ve tırnakları uzun, ayakları ters, yüzü görünmeyen, saçları uzun, dişleri iri ayrık, çirkin suratlı, dudağının biri yerde biri gökte, kırmızı elbiseli, yağlı vücudu olan yaratıktır.⁶⁶ Genel olarak harabe olan yerde, dere kenarlarında, ormanlık alanlarda, su değirmenlerinde, at olan ahırlarda yaşadığına inanılır. Hatta değirmenlerin çarkına oturup uzun sarı saçlarını suya doğru taradığına inanılır.⁶⁷

Alkarısı Türklerin yaşadığı bütün bölgelerde yaygın bir inanış olarak görülmektedir. Bütün Türk toplumlarında farklı adlandırmalarla ama benzer inanışlarla karşımıza çıkmaktadır. Anadolu’nun değişik bölgelerinde “*alkarısı, albastı, al kızı, al anası, albıs, Al avradı, alpata, alpas, albalı, vs.*”⁶⁸ adları ile anılan alkarısı, Narman bölgesinde “*alkarısı, al basması ve karakura*” gibi çeşitli adlandırmalarla nesilden nesile aktararak günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.

Halk inanışına göre kadınlara ve çocuklara musallat olan kötü ruhlu bir cindir. Genellikle lohusa kadınlara, bazen değişik hayvan şekillerinde görülür bazen de kadın

⁶⁴ K.K. 13.

⁶⁵ O. Acıpayamalı (1961). *Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*. Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, s.75-76.

⁶⁶ Acıpayamalı (1961). age, s. 65.

⁶⁷ Y. Kalafat (1998). *Kuzey Azerbaycan – Doğu Anadolu ve Kuzey Irak’da Eski Türk Dini İzleri – Dinî Folklorik Tabakalaşma-*. Berikan Yayınevi, Ankara, s. 55.

⁶⁸ Y. Yeşil (2014). *Türk Dünyasında Geçiş Dönemi Ritüelleri*. (Doğum-Evlenme-Ölüm Gelenekleri). Grafiker Yayınları, Ankara, s. 99.

şeklinde yatağın üzerine çullanır. Kadın nefes alamaz ve korkar. Bu olaya halk arasında albasması denir. Narman'ın bazı köylerinde bu duruma "*karakura bastı*" da denilmektedir.⁶⁹

Alkarısı evlere kapı ve pencere aralarından, tandır ve soba bacalarından girer. Her canlının erkek olanından korkar. Lohusa kadınlara ve çocuklara musallat oldukları için onların ciğerlerini yediklerine inanılır. Bölge halkı arasında alkarısının varlığına ve olumsuz etkisine dair inanış o kadar yoğundur ki "*lohusa kadının al karısından dolayı mezarı açıktır.*"⁷⁰ ifâdesi sık kullanılır. O yüzden al karısından korunmak için Narman ve çevresinde birtakım tedbirlere başvurulmaktadır;

Lohusa ve çocuk kırk gün yalnız bırakılmaz, kadının yorganına iğne batırılır. Yastığının altında sürekli Kur'an-ı Kerim konur. Başucunda bıçak ve silah bulundurulur. Eğiş'in⁷¹ başına soğan geçirilip yatağın yanına konur. Alkarısı karanlık yerlerde olduğu için Lohusa kadının kaldığı odanın ışıkları kırk gün boyunca açık tutulur. Kırmızı renkten korktuğu düşünülerek alına kırmızı kurdele bağlanır, üzerine kırmızı yorgan örtülür.⁷²

Narman ve çevresinde alkarısı hakkında var olan bir inanış da alkarısının yakalanabileceği yönündedir. Alkarısı içinde at bulunan ahırlara geldiğine, genellikle geceleyin atların yelelerini ördüğüne inanıldığından atların sırtına karasakız veya katran sürülürse alkarısının yakalanacağına inanılır.⁷³ Yakalanan alkarısının göğsüne iğne batırılırsa yıllarca hizmetli olarak çalıştırılabileceği, göğsündeki iğne çıkarıldığında da ortadan kaybolacağı ifade edilmektedir.⁷⁴

Türklerin yaşadığı hemen hemen bütün bölgelerde varlığına inanılan Alkarısı, koruyucu ruh "*Umay*" ın zıddı gibidir. Türk dünyasında yeni doğum yapmış lohusa kadınlara ve yeni doğan çocuklara zarar verdiğinden dolayı çoğalmanın ve üremenin düşmanı olarak görülür.⁷⁵

⁶⁹ K.K. 14.

⁷⁰ K.K. 15.

⁷¹ Eğiş: ekmek pişirilen tandırda ateşin karıştırılmasına ve tandırdaki ekmeklerin alınmasını sağlayan demir şiş.

⁷² K.K. 16.

⁷³ Sezen (2007). age, s. 71.

⁷⁴ B. Seyidoğlu (1985). *Erzurum Efsaneleri*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara, s. 98.

⁷⁵ N. Akkaya (1995). *Gelenek, İnanç ve Toplum*. Âlem Basım-Yayım, Balıkesir, s. 16.

1.2.4.Çocuğun Eşi ve Göbeği

Bebek doğduktan sonra arkasından gelen parçaya (*placenta*) bazı bölgelerde “eş”, bazı yerlerde “son”, kimi yerler de ise “etene” veya “eten” gibi isimler verilmektedir. Gebelik sürecinde döl yatağında annenin, kendi kanı ile çocuğun beslenmesini sağlayan bu organa halk arasında büyük önem verilir.⁷⁶ Çünkü çocuğun eşi çocuğun bir parçası olarak kabul edilir. O yüzden birtakım uygulamalara tabi tutulur. Eş eğer rastgele ortalık yere atılırsa çocuk huysuz ve yaramaz olur. Annesinin sütünün bol olması için eş suya atılır, eş suya atılınca çocuğun güzelleştğine inanılır. Çocuk evine bağlı olsun diye genellikle evin bahçesine gömülür. Eş rastgele dışarı atılırsa kedi köpek vs. hayvanlar tarafından yenirse lohusanın sütü kesilir.⁷⁷

Doğum hastanede yapılmışsa bebeğin eşine farklı bir muamele yapılmaz. Bebeğin göbeği hakkında Anadolu’nun diğer bölgelerinde olduğu gibi Narman ve çevresinde de bir takım halk inanışları karşımıza çıkmaktadır. Çocuğun göbeği, doğumu yaptıran ebe tarafından kesilir. Hastanede yapılan doğumlarda göbek bağı istenilen aileye verilir. Göbek bağı aileler kendi dünya görüşlerine göre uygun yerlere gömer. Yaptığımız görüşmelerde verilen yanıtlar şöyledir;

Dinine bağlı olması amacıyla cami bahçesine gömülür. Hayvan sever ve malına sahip olması amacıyla ahıra gömülür. Eğitimli olması amacıyla da okul bahçesine gömülür. Kız çocuklarının göbek bağı da evine bağlı olması için evin bahçesine gömülür. Maharetli ve hamarat olsun diye de evin herhangi bir yerinde halının altına konur.⁷⁸

Farklı bölgelerde yaşayan Türklerin adetlerinde çocuğun göbeğiyle alakalı bir takım uygulamalar görülmektedir. Örneğin Taliş Türklerinde çocuğun göbek bağı altı gün yatağın altında bekletilir daha sonra aileler çocuğun gelecekte ne olmasını istiyorsa oraya gömerler.⁷⁹

Azerbaycan’da çocukların cinsiyetlerine göre göbek bağlarına farklı uygulamalar yapılmaktadır. Kız çocukları erken evlensin çabuk kısmeti açılsın diye bacadan aşağı göbek bağı atılır. Erkek çocukların göbek bağı ise tarlası çok olsun mal mülk sahibi olsun diye

⁷⁶ P. N. Boratav (1984). *Yüz Soru da Türk Folkloru*. Gerçek Yayınları, İstanbul, s. 149.

⁷⁷ K.K. 17.

⁷⁸ K.K. 18.

⁷⁹ Y. Kalafat (2008). Talişler de Halk İnançları. *Turkish Studies Volume*, 3/4, 527.

tarlaya gömülür.⁸⁰ Altaylarda da çocuk eve bağlı olsun diye göbek bağından bir parçayı evin tavanına asarlar.⁸¹

1.2.5.Ad Koyma

Türklerin tarih boyunca kültür coğrafyasında ‘‘ad koymak, ad almak, ad kazanmak, ad vermek’’ önemli yer tutmaktadır. Aslında ad koyma yeryüzünde yaşayan her toplumu ilgilendiren önemli bir olgudur. Çünkü her canlı ve cansız bütün varlıkların bir adı bulunmakta o adla çağrılmaktadır. Adlandırma olgusu insanlık tarihiyle başlamış, yaratılıştan Allah, isimleri Hz. Adem’e öğretmiştir.⁸² Ad koyma zamanla kendisini geliştirerek çeşitlendirilmiş ve her toplumun kendisine has bir folkloruna dönüşmüştür. Bu bağlamda her toplum kendine özgü bir ad koyma geleneği oluşturmuştur. Türklerinde geçmişten günümüze kadar ad koyma geleneği gerek inanç etkisi gerekse içinde yaşadığı toplumun kültürel olgusu ile şekillenmiştir.

Türklerin ad koyma geleneğinde içinde yaşadığı coğrafyanın, tarihi olayların, tarihteki şahsiyetlerin, bulundukları sosyal ve kültürel yapının ve tabiat olaylarının izlerini görmemiz mümkündür. Oğuz kağan ağaç kavuğunda görüp evlendiği ve ‘‘Tanrı Kızı’’ olarak değerlendirdiği eşinden olan çocuklara ‘‘Deniz, Dağ ve Gök’’ adını vermiştir. Gökten ışık şeklinde inen diğer eşinden olan çocuklarına da ‘‘Gün, Ay ve Yıldız’’ adını koymuştur.⁸³ Bu isimlendirme eski Türklerin doğaya verdikleri değerlerin önemli bir göstergesi olarak görülmektedir.

Türklerde bazen çocuk doğar doğmaz ad verilmez, çocuğun kalıcı ad alabilmesi uzun yıllar alabilirdi. Altay Türklerinde çocuk doğduktan üç ay sonra ona geçici bir ad verilir, delikanlı olup ok kullanma çağına gelince ok atmayı öğrendiğinde hünerine göre ona gerçek bir ad verilir. Başka bir uygulamada çocuk doğduğunda obaya ilk girene çocuğa ad koyma hakkı verilir.⁸⁴ Oğuzlarda erkek çocuk 14-15 yaşına geldiğinde yapacağı kahramanlıkla ad alır. Aksi halde ‘‘Adsız’’ kalırdı. Dede Korkut kitabında Dirse Han’ın oğlu boğa ile yaptığı

⁸⁰ K. İ. Kadirzade (2005). *Adetler İnanmalar ve Türklerin Soy Kütüğü Meselesi*. (Çev.) Ahmet Doğan, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 44.

⁸¹ N. Yuguşeva, (2001). Altaylarda Kamlık (Şamanizm) İnancı ve Anadolu’daki Yansımaları. Akt: Sadık Tural. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, (590), 208.

⁸² *Kur'an-ı Kerim*. Bakara 2/31.

⁸³ B. Ögel (1993). *Türk Mitolojisi*. (Cilt I). Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 117-118.

⁸⁴ O. Acıpayamlı (1992). Türk Kültüründe Ad Koyma Folkloru’nun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi. *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, s. 11.

mücadeleyi kazandıktan sonra Oğuz beyleri Dede Korkut'tan ona isim vermesini ister. Dede Korkut oğlanın babasına ‘‘*Bayındır Han'ın savaş meydanında bu oğlan cenk etmiştir, boğayı öldürmüştür. Oğlanın adı Boğaç olsun adını ben verdim yaşını Allah versin*’’ diye dua ederek çocuğa adını verir.⁸⁵

Özgürlüklerine düşkün olan Türkler, tarihte zaman zaman farklı milletlerin egemenliği altında kaldıklarında özgürlüklerini çocuklarına verilen adlarla dile getirmişlerdir.

Uygurlar ve Göktürkler Çin egemenliğinde kaldıklarında çocuklarına bağımsızlıklarını sağlayacağını düşündükleri için ‘‘*Kapgan, Bumin, Bilge, Kültekin, Tonga, Börü vs.*’’ adlar vermişlerdir.⁸⁶ İslamiyet’i kabul ettikten sonra çocuklarına daha çok din kaynaklı ad koyma geleneğini sürdürmüşlerdir. Allah’ın isimlerinin başına ‘‘*Abdul*’’ koyarak Allah’ın isimlerini, peygamberlerin ve peygamberlerin yakınlarının, dini liderlerin, çocuğun dünyaya geldiği dini günlerin ve ayların isimlerini çocuklara ad olarak vermişlerdir. Aynı zamanda dini kaynaklı adların yanında eski geleneksel adlandırmayı da devam ettirmişlerdir. Türk toplumunda genel olarak çocuklara verilen adların niteliği çeşitli kaynaklardan beslenmektedir. Sedat Veyis Örnek bu kaynakları;

‘‘*Yatırlar ve ziyaretlerle ilgili adlar; Tanrı'nın sıfatları, peygamberler ve peygamber yakınlarıyla ilgili adlar; Çocuğun doğduğu gün gerçekleşen doğa olayları üzerine verilen adlar; minnet, şükran, hayranlık ve dostluk kozmik, göksel ve meteorolojik olaylarla, öğelerle ilgili adlar; manevi organlarla ilgili adlar; uyumlu adlar; modayla ve kültür değişimleriyle ilgili adlar; yaşatıcı güçle ilgili adlar.*’’⁸⁷

şeklinde ifade etmektedir.

Türk aile yapısında çocuğa ad koymak önemli bir gelenektir. İnsana verilen adın karakterine ve hayatının her safhasına etki edeceği düşünüldüğünden dolayı geliş güzel adlara yer verilmez. Konulan adın insanlar tarafından sadece çağırmak için kullanılan alelade bir kelime olmadığı mistik ve gizemli bir yönünün de olduğu kabul edilmektedir. Verilen adın kelime anlamının o ismi taşıyan insana geçtiği düşüncesi ile toplum içinde çağrıştıracağı anlam, kişinin edineceği statü ve üstleneceği karakteri belirleyeceği düşünüldükçe seçici davranılmaktadır.⁸⁸

Anadolu’nun diğer bölgelerinde olduğu gibi Narman ve çevresinde de ad koyma geleneği önemlidir. Narman bölgesinde çocuğun adı aile büyükleri yaşıyorsa onların fikirleri

⁸⁵ M. Ergin (2003). *Dede Korkut Kitabı*. Boğaziçi Yayınları, İstanbul, s. 25.

⁸⁶ M. M. Türkteş (2019). Türklerde Ad Verme İle İlgili Bazı Tespitler. *Turuk* 7/17, 37.

⁸⁷ Örnek (1995). age, s. 155.

⁸⁸ S. V. Örnek (1975). *Türk Folklorunda Ad Seçme ve Ad Koyma*, Boğaziçi Üniversitesi Halk Bilim Yıllığı. Taş Matbaası, İstanbul, s. 102-103.

alınarak belirlenir. Çocuğa adını, ailenin büyüğü veya mahallenin imamı sol kulağına kamet, sağ kulağına da ezan okuyarak koyar. Narman ve çevresinde ad koymanın belli bir zamanı yoktur. Fakat adının ne olacağını belirleyen birtakım etkenler vardır;

-Eğer aile büyüklerinden dedesi veya ninesi vefat eden varsa çocuğa dedesinin ve ninesinin adı konur. Bu hem aile büyüklerine duyulan saygının ve değerin göstergesi hem de çocuğun karakterinin adını koyduğu kişiye çekeceğine inanılır. O yüzden yörede “*dedesi ekşi yiince torunun dişleri kamaşmış*” deyimini sık kullanılır.⁸⁹

-Çocuğun doğduğu güne, aya ve yere göre adı konur. (Cuma, Ramazan, Şaban, Recep, Regâib vs.)

-Sürekli kız çocuğu olan kişiler son kız çocuğuna “*Yeter, Döndü, Döne*” gibi adlar koyar. Bu sayede erkek çocuğu olacağına inanılır.

- Çocuk sahibi olup da çocukları yaşamayan kimseler, çocukları yaşasın ümidiyle “*Dursun, Dursun Ali, Yaşar, Hayat*” gibi adlar koyar.⁹⁰

1.2.6.Diş Hediği

Diş hediği, çocuğun ilk dişini çıkardığı zaman yapılan törendir. Bu törenin yapılmasındaki amaç çocuğun dişlerinin düzenli ve sağlıklı çıkmasıdır. Narman ve çevresinde *Diş hediği* olarak bilinen gelenek şöyledir;

Çocuk ilk dişini çıkardığı zaman çocuğun dişleri sağlıklı ve düzenli çıkması için “*Gendime*” denilen buğday kaynatılır. Buğday kaynatılmasının sebebi çocuğun bereket ve bolluk içinde yaşaması dileğiyledir. Buğdayın içine tercihe göre bazen nohut ilave edilir. Daha sonra üzerine kabuklu fındık ve çekirdeksiz üzüm eklenir, akraba ve komşular davet edilir.⁹¹

Davete gelenlere tepsinin içinde hedik ikram edilir. Hedik yenildikten sonra yere bir örtü serilir. Üzerine çeşitli meslekleri temsilen nesneler “*Kur'an-ı Kerim, Kalem, Defter, Makas, Altın, Tesbih vs.*” konur. Çocuk hangi nesneyi seçerse çocuğun meslek olarak geleceği ona göre yorumlanır. Daha sonra çocuğun başına kırmızı bir yazma tutulur ve üzerine “*Gendime*” denilen buğday serpilir. Davete gelen misafirlerde o örtünün üzerine

⁸⁹ K.K. 19.

⁹⁰ K.K. 20.

⁹¹ K.K. 21.

imkânlar dâhilinde hediyeler bırakırlar. Kalan hedik kaplara koyularak davete gelemeyen komşulara gönderilir. Komşularda o kaplara hediyeler koyup çocuğa gönderir.⁹²

Yaptığımız alan araştırmasında son yıllarda bu uygulamanın özellikle uzun yıllar çocuğu olmayan ailelerin çocuk sahibi olduktan sonra ilk çocuklarına yaptıkları uygulama olduğu dikkat çekmektedir.

1.2.7.Sünnet

Sünnet ilkel toplumlardan günümüze kadar varlığını devam ettiren önemli bir uygulamadır. Hem dini, hem kültürel hem de insan sağlığının korunması amacıyla yapılan cerrahi bir işlemdir. Tarihte sünnetin ilk defa kimler tarafından yapıldığı ya da kimin sünnet olduğu bilinmemektedir. Ancak yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen bulgularda Eski Mısır'da, İbranilerde, Fenikelilerde sünnetin var olduğuna dair bulgular ve kabartmalara rastlanmaktadır.⁹³ M.Ö. 15. yüzyılda Mısır'da Firâvun'un oğlunu sünnet ettirdiği tarihi kaynaklarda yer almaktadır. Tarihçi Herodot o dönemde Mısırlıların temizliğe önem verdiklerini sık sık yıkandıklarını ve sağlık konusunda tedbir amaçlı sünnet uygulamasını yaptıklarını nakletmektedir.⁹⁴

Yahudilikte sünnet sağlık amacından ziyade tamamen ilahi bir emir olarak görülmekte, Tanrı ile Hz. İbrahim ve soyu arasında yapılan bir antlaşma olarak kabul edilmektedir. Kaynaklarda Hz. İbrahim'in doksan dokuz yaşında iken kendisini sünnet ettiği, oğlu İshak'ı da 8 günlük iken sünnet ettiği yer almaktadır.⁹⁵

Hristiyanlık, Yahudilik içinden doğmuş bir din olduğu için ilk dönem Hristiyanlarında sünnet uygulaması vardı. Ancak Pavlus, içinde yaşadığı coğrafyada yaptığı misyonerlik faaliyetlerinde sünnet uygulamasına mecâzi yaklaşp kalbin kötülüklerden arındırılması olarak yorumlamıştır. O yüzden Roma ve Yunan kültürlerinden Hristiyanlığa geçenler sünnet olmamıştır. Bu gelenek günümüz Hristiyanlarında da devam etmektedir.⁹⁶

İslam dininde sünnetin ortaya çıkışı konusunda Kur'an-ı Kerimde net bir ifade yer almasa da Sünnet hakkında Hz. Peygamberin '*Hz. İbrahim'in 80 yaşında (Yahudi*

⁹² K.K. 22.

⁹³ A. Ataseven (1988). Sünnet Hakkında Bir Araştırma. *TDV İslamî Araştırmalar Merkezi*, 2, (6), 22-23.

⁹⁴ A. Ataseven (1985). *Sünnet / Hitân*. Hekimler Birliği Vakfı, Ankara, s. 2.

⁹⁵ Kitabı Mukaddes (2003). Yaratılış, 17/23-27, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul.

⁹⁶ *Kitabı Mukaddes*. Resullerin işleri, 15/1-21;Filipliler, 3/2-3; Romalılar, 2/25; 3/29-31; 1. Korintliler, 7/17-18; Titus, 1/10-16.

kaynaklarında doksan dokuz) kendisini sünnet ettiği’’⁹⁷ rivayeti üzerine sünnet, Müslümanlar arasında İbrahim’i bir sünnet olarak kabul edilmektedir.

Türklerin İslâmiyet’ten önce sünnet olduklarına kaynaklarda rastlanılmamaktadır. İslâm’ı kabul ettikten sonra sünnet uygulaması Türkler arasında önemli bir yer edinmiştir. Orta Asya’da İslam yaygınlaşmaya başladığında Türkler arasında sünnet, kişinin Müslüman olduğunun delili olarak görülmeye başlamıştır. Kişinin sözlü beyanı İslâm’ı kabul ettiğine yeterli görülmemiş ispat olarak sünnet edilmesi gerekli görülmüştür.⁹⁸

Sünnet denilince akla erkek çocuklar gelse de bazı toplumlarda kız çocukları da sünnet edilmektedir. Günümüzde Somali kadın sünnetinin en yaygın olduğu ülkedir. Bölge halkı geleneksel olarak sünnetsiz kadının evlenemeyeceğine inanmaktadır.⁹⁹

Farklı ülkelerde kız ve erkek çocuklarına yapılan sünnet uygulaması ülkemizde sadece erkek çocuklarına yapılmaktadır. Anadolu’da sünnet uygulaması en önemli geleneklerin başında gelmektedir. İnaniş’a göre Hz. Peygamberin sünnetli doğması, bu geleneğin herkes tarafından uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Ülkemizin her bölgesinde uygulanan bu gelenek içerik olarak yöreden yöreye de farklılık göstermektedir.¹⁰⁰

Diğer yörelerde olduğu gibi Narman ve çevresinde de sünnet geleneği önemli yere sahiptir. Çocuk beş altı yaşlarına gelmeden sünnet ettirilir. Yörede sünnetler çocukların okul durumu ve iyileşme süreçleri dikkate alınarak genelde yaz ve sonbahar aylarında yapılır. Kırsal kesimlerde sünnet olacak çocuklar belirlenerek köye sünnetçi çağırılıp toplu bir şekilde sünnet ettirilir. Cerrahi işlemin ardından mevlit okutulur, dua edilir ve merasime katılanlara ikramlarda bulunulur. Narman bölgesinde sünnet merasiminde ikram, genelde koyun etinden yapılan ‘‘Cağ Kebap’’ şeklindedir.¹⁰¹ Günümüzde kırsal kesimde dâhil olmak üzere Narman bölgesinde sünnetlerin artık hastanelerde yapıldığı görülmektedir.

⁹⁷ Buhârî, isti'zân, 51, Enbiya 8; Müslim, Fedâil 151, (2370) Kütüb-i Sitte Muhtasarı (içinde), 7/531). bkz. İ. Canan (1988). *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*. Akçağ Yayınları, Ankara.

⁹⁸ B. Özeltay & M. F. Şimşekoğlu (ed.). (2022). *Tıbbi ve Sosyal Yönleriyle Sünnet Cerrahisi*. Betim Kitaplığı, İstanbul, s. 25.

⁹⁹ S. H.İbrahim (2019). *Kadına Yönelik Şiddetin Bir Boyutu: Somali’de Kadın Sünneti*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 30.

¹⁰⁰ Örnek (1995). age, s. 235.

¹⁰¹ K.K. 23.

1.2.8.Kirvelik

Sünnet olayı ile doğrudan bağlantılı olan kirvelik, kullanıldığı coğrafyaya göre kurva, kivra, küvra gibi değişik olarak anılmaktadır. Farsça'da muhafaza etmek veya tutmak anlamlarına gelmektedir. Geniş anlamda kirve, çocuğu sünnet ettiren, sünnet olurken sünnetine yardım eden, kucağına alan, dizinde tutan, kollarını ve bacaklarını tutan, acısını dindirmek için sakinleştirmeye çalışan, acıdan çırpınırken çocuğu tutan kişiye denilmektedir. Kirvelik, Dağıstan'dan, İran'a ve Anadolu'ya kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış eski bir gelenek olarak varlığını sürdürmektedir.¹⁰²

Özellikle gelişen teknolojik imkanlar, şehirleşme kültürü ve sünnetlerin hastanelerde yapılması kirvelik geleneğini zayıflatmış olsa da Anadolu'nun kırsal kesimlerinde bu gelenek hala varlığını devam ettirmektedir.

Narman ve çevresinde de kirvelik çok önemli bir yere sahiptir. Çocuğun kirvesi önceden belirlenir. Kirve maddi imkanlar nispetinde sünnet masraflarını karşılamaya çalışır. Çocuğun sünnet giysisini alır. Çocuğun sünnet korkusunu yenmesi için çocuğu köyde traktörle veya arabasıyla vs. gezdirir. Kirvelik kurumu ile aileler birbirleriyle dostluk ilişkisi kurarlar. Aile ile kirvenin ailesi arasında suni bir akrabalık bağı kurulur. Ailesi tarafından çocuğa kirveye saygı telkin edilir. Çocuk kirvesine ömrü boyunca saygı duyar, değer verir.¹⁰³ Bölgede geçmişe nazaran kirvelik önemini yitirse de bazı köylerde hala geçerliliğini korumaktadır.

1.3.Doğumla İlgili Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi

Doğum, insanlık tarihinin başlangıcından itibaren bütün toplumların en önemli olgusudur. Bu önemli olgu etrafında her toplumun kendi gelenek ve inanç yapısına göre halk inanışları oluşturması kaçınılmazdır. Bu inanışlar, çoğunlukla birbirine benzer yönleriyle de karşımıza çıkmaktadır. İlkel kavimlerden modern insan topluluklarına kadar doğumu meşru kılan kurumsal yapının temeli meşru yollardan aile kurumuyla mümkündür. Aile olabilmenin şartlarından biri de çocuk sahibi olmaktır. Doğumdan önce ve sonraki süreçlerde oluşan halk inanışları, ailelerin içinde yaşadıkları toplumun inanç sistemiyle, kültürel yapısıyla ve gelenekleriyle yakından ilgilidir.

¹⁰² Ö. Nutku (2002). "Kirve", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 26. s. 68-69.

¹⁰³ K.K. 24.

Narman ve çevresindeki bölge halkının bu konudaki inancı, kültürü, gelenek ve görenekleri dikkate alınarak benzerlik arz eden diğer Türk toplumlarındaki halk inanışlarıyla karşılaştırmalı bir değerlendirme yapmayı uygun gördük.

Türk kültüründe evli çiftlerde çocuk sahibi olmak, toplum nazarında yeni bir üst statüye sahip olması anlamına gelmektedir. O yüzden çocuksuzluk bir çiftin karşılaşacağı en kötü durumdur. Çünkü doğum, üremenin ve soyun devamlılığında ilk adım olmasının yanında bolluk, bereket ve iyilik olarak da görülmektedir.

Narman bölgesinde doğumdan önceki süreçte yapılan uygulamalara baktığımızda, çocuğu olmayan ailelerde genelde kusurun kadında olduğu inancı vardır. O yüzden uygulamanın muhatabı çoğu zaman kadındır. Eski Türklerde de çocuksuzluğun kaynağı çoğunlukla kadın merkezli olduğu görülmektedir. Çocuğu olmayan kadınların kurumuş ırmaklara gidip su ve şarap dökmesi¹⁰⁴ buna örnektir. Dede Korkut hikâyesinde de Dirse Han'ın uzun yıllar çocuğu olmayan eşinin çocuk sahibi olmak için kurumuş çaylara su saldığından¹⁰⁵ bahsedilir. Özellikle çocuğu olmayan kadınların çocuk sahibi olmak için yapmış olduğu uygulamaların başında türbe yatır vs. ziyaretleri gelmektedir.

Doğu Türkistan'da Uygur kadınlarından çocuk sahibi olamayanlar Kaşgarlı Mahmud'un mezarını ziyaret ederler. Mezarda dua ettikten sonra mezarın yakınında bulunan Hazreti Mollam Dağı'na gidip ellerini kovuklara sokarak dilek tutup dua ederler. Ardından uğur getirsin diye dağın toprağını yüzlerine sürerler.¹⁰⁶ Bu uygulamaya Narman ve çevresinde de benzer olarak rastlanılmaktadır. Narman merkezde bulunan Ethem Baba türbesi çocuk sahibi olmak isteyenlerin ziyaret ettiği yerdir. Yine Narman yaylasının doğu sınırlarında kalan 'Ziyaret Tepesi' diye anılan bölge, yöre halkı tarafından ziyaret edilmektedir. Uygur Türklerinin Hazreti Mollam Dağı'nda yaptıkları ritüel ve dağa yüklenilen inanış, benzer bir uygulama olarak Narman halkı tarafından ziyaret tepesi denilen bölgede sürdürülmektedir.

Narman'da çocuğu olmayanların başvurduğu bir başka uygulama da hocalara gitmek, okutmak ve muska yazdırmaktır. Bu durum gerek Narman ve çevresinde gerekse Anadolu'nun diğer yörelerinde 'Geleneksel Eski Türk Dini' izlerini taşıdığını söyleyebiliriz. Muska uygulamasında bir takım değişiklikler olsa da Maniheizm ve Budist Türklerinde de

¹⁰⁴ Kalafat (2010). age, s. 43.

¹⁰⁵ Ergin (2003). age, s. 87.

¹⁰⁶ A. Rahman (1996). *Uygur Folkloru*. (çev.) Soner Yalçın & Erkin Emet, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 96-97.

rastlanmaktadır. Yine bu uygulama geleneksel inanışlarını sürdüren Altay ve Sibirya toplulukları ile birlikte Yakut Türklerinde de görülmektedir. Yakut Türklerinde çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar şamanlara muskaya benzer bir uygulamayı yaptırmaktadır.¹⁰⁷

Benzer inanış ve uygulamalara diğer Türk toplumlarında da rastlanmaktadır. Kırgız Türklerinde çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar kutsal sularla yıkanmakta, din adamları tarafından okunmuş suları içmektedirler.¹⁰⁸ Manas Destanı'nda Yakup Han, eşinin kısır olmasından dolayı rahatsız olup eşinin kutsal pınarlara uğramadığından, elma ağaçlarına gidip oralarda yuvarlanmadığından, mezarları ziyaret etmediğinden söz etmektedir. Buradan da anlaşılıyor ki, çocuk sahibi olma arzusu ile kutsal mekânların, ağaçların, suların, dağların, mezar ziyareti inanış ve uygulamaları, Geleneksel Türk dini inanç sistemine kadar uzanmaktadır. Bu gelenek Türklerin İslâmiyet'i kabul etmeleriyle birlikte adak ve ziyaret formu şeklinde İslami motiflerle meşru bir zemine oturtulmuş ve günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.¹⁰⁹

Türklerde hamile kadınların doğum öncesi ve sonrasına ait içinde yaşadığı toplumun kültürel yapısı ve gelenekleriyle alakalı halk inanışları ve uygulamaları vardır. Kırgızlarda hamile kadın, rüyasında balta görürse erkek, kazan, tencere vs. görürse kız çocuğu olacağına inanılır.¹¹⁰ Uygurlarda hamile kadının canı ekşi çekerse çocuğun oğlan, acı çekerse kız olacağına inanılır.¹¹¹ Kırgızlarda hamile kadının canı acı ve ekşi çekerse çocuğun oğlan, tatlı çekerse kız olacağına inanılır.¹¹² Benzer uygulama Narman yöresinde, hamile kadının canı acı ve ekşi şeyler çekerse çocuğun kız olacağına, aşerme döneminde sürekli canı tatlı çekerse oğlan olacağına dair bir inanış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk toplumlarının birçoğunda aşerme olgusuna önem verildiği görülmektedir. O dönemde kadının istediği şeylerin yerine getirilmemesi sebebiyle doğacak çocukta ciddi problem olacağına inanılır.¹¹³ Hamile kadının yedikleriyle çocuğun fizyolojik ve psikolojik

¹⁰⁷ A. Selçuk (2008). *Ağaçeri Türkmenleri Tahtacılar*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 156.

¹⁰⁸ İ. B. İşcanoğlu (2017). Kırgız Kültüründe Su Kültü ve Bağımsızlık Sonrası Kırgız Kadın Yazarların Eserlerine Yansıması. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 299.

¹⁰⁹ Ü. Günay & H. Güngör (1998). *Türk Din Tarihi*. Laçın Yayınları, Kayseri, s. 82.

¹¹⁰ M. Erdem (2005). *Kırgız Türkleri Dini ve Sosyal Hayat*. TDV Yayınları, Ankara, s. 272-273.

¹¹¹ B. Abudukelimi (2006). *Uygur Türklerinin Dini İnanışları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 104.

¹¹² K. Polat (2005). *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*. TDV Yayınları, Ankara, s. 81.

¹¹³ G. Balıkcı (1999). Azerbaycan Quba'da Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Anadolu'daki Bazı Örneklerle Karşılaştırılması. *Anayurtan Atayurda Türk Dünyası Dergisi*, 6.

durumu arasında ilişki olduğuna dair inanışlar da oluşmuştur. Azerbaycan'da hamile kadın ayva yerse çocuğun yanakları gamzeli, nar yerse çocuğu güzel, deve eti yerse kalın dudaklı, karpuz yerse evine karşı soğuk olacağına inanılır.¹¹⁴ Benzer inanışı ülkemizin birçok yerinde olduğu gibi Narman çevresinde de görmek mümkündür. Bölgede muşmula yiyenin çocuğunun kıllı olacağına, ayva yiyenin çocuğu güzel olacağına, nar yiyenin çocuğunun yanaklarının kırmızı, ekşi pestil yiyenin çocuğunun esmer olacağına inanılmaktadır. Yine gebe kadın tatlı yerse çocuğunun güçlü kuvvetli, ekşi yerse zayıf ve çirkin olacağına, keklik eti yerse çocuğun dilli ve güzel, balık yerse balık ağızlı, paça yerse sümüklü olacağına inanılmaktadır.¹¹⁵ Bütün bunlar bizlere toplumların halk inanışları bağlamında birbirlerinden etkilendiklerini göstermektedir.

1. Evlilikle İlgili Halk İnanışları

İnsan hayatının ikinci geçiş dönemi olan evlilik, bir kadın ve bir erkeğin kendi aralarında anlaşarak birbirlerine sevgi, saygı ve hoşgörüyü benimseyerek aynı evi ve aynı hayatı paylaşmasıdır. Toplumun temel taşı ve kültürünü şekillendiren evlilik ailenin başlangıcıdır.

Dünyanın her yerinde her aşaması, bağlı bulunduğu kültür kalıplarına göre gerçekleştirilen evlenme olayı tören, âdet, gelenek ve görenek bakımından çeşitli zenginlikleri içerisinde taşımaktadır.¹¹⁶ Her din ve toplumda insan soyunun devamı istenmektedir, bu sebeple evlilik müessesesi mukaddes kabul edilmektedir. Her kültür ve inanç sisteminde evlilik olgusu farklı tören ve uygulamalarla varlığını korumaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de *"Size, kendileriyle huzur bulmanız için kendi nefislerinizden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet koyması da Onun ayetlerindendir. Şüphesiz bunda düşünülen bir topluluk için ibretler vardır."*¹¹⁷ buyurulmaktadır. Bu ayet insanlığın devamına ve aile bireyleri arasındaki sevgiye dikkat çekerek evlilik ve ailenin önemine vurgu yapmaktadır.

¹¹⁴ D. Arık (2005). *Azerbaycan Türklerinin Dini Tarihi ve Halk İnanışları*. Öztepe Matbaacılık, Ankara, s. 139.

¹¹⁵ K.K. 25.

¹¹⁶ Örnek (1995). age, s. 185.

¹¹⁷ Rum 30/21.

Narman ve çevresinde evlilik, ‘‘ baş göz etme, muradına erdirme, yuva kurma, yükten kurtulma, ocağa kavuşma ‘‘ gibi tabirlerle ifade edilmektedir.¹¹⁸ Bölgede evlilik yaşı kızlarda 17 ile 25 yaş arası, erkeklerde ise 20-25 yaş arasındadır. Eğitim ve ekonomik sebepler evlenme yaşını etkilemektedir. Evlilikler yöreden yöreye farklılık gösterse de bölgede erkekler genelde askerlik sonrasında evlenmektedir. Askerlik öncesi gerek kaçırma, gerekse normal yollarla birbirlerini isteyerek yapılan evlilikler az görülmektedir. Eşi askerde olan kadınlara itina gösterilmekte, toplumsal emanet olarak daha hassas gözle bakılmaktadır. Yörede bu durum manilere de yansımaktadır;

Arpanın böyügiyem

Buğdayın sarisiyem

Değmeyin dolaşmayın bene

*Ben asker karısıyem*¹¹⁹

Evlenen çiftler bu dönemde hayatın yeni bir aşamasına geçerek alışık olmadıkları yaşam biçiminin temellerini bu dönemde atmaktadırlar. Hayat mücadelesinde yeni bir süreç bu dönemde başlanmakta, birbirlerine karşı olduğu gibi ailelerine karşı da sorumluluk sahibi olmaya başlamaktadırlar.¹²⁰

Anadolu’nun diğer bölgelerinde olduğu gibi Narman’da da evlilik aşamasında kız tarafı genelde pasif konumdadır. Erkek tarafı ise çocuklarını evlendirmek için aktif olarak uğraş halindedir. Erkek evlenmek istediğinde bu isteğini genellikle annesine söyler ya da bir takım davranışlarla istediğini belli eder:

-Yemek yerken kaşığı pilavın ortasına saplar.

-Annesine ‘‘artık ayağım yorgana dar gelmeye başladı’’ der.

-Evlenme çağına gelmiş delikanlı sakal bırakır.

-Ortada hiçbir sebep yokken kardeşleriyle kavga eder.¹²¹

Bir gencin açıktan ailesine, özellikle babasına evlenme istediğini söylemesi ayıp olarak karşılandığından görücü usulü evlenmek isteyen gençler isteklerini bu şekilde yansıtmaya çalışırlar.

¹¹⁸ K.K. 26.

¹¹⁹ M. S. Aras (1999). *Bir Şehrin Ruhu: Erzurum*. Erzurum Kitaplığı, İstanbul, s.134.

¹²⁰ K.K. 27.

¹²¹ K.K. 28.

2.1. Görücü Gitme Kız Bulma ve Kız İsteme

Görücü usulü bir diğer anlamıyla görücü gitmektir. Narman'da eğer erkeğin kendi istediği kız yoksa kız bulma işi ailesine ve yakınlarına düşer. Aile evlilik çağına gelmiş çocuğuna kız bulmak için öncelikle yakın akrabalarına ya da çevresinin tavsiye ettiği ailelerin kızlarına bakar. O ailelere misafir olur. Bu misafirlğe "Görücü gitme" denir. Araştırma yaptığımız yörede görücü usulü kız bulmanın bir takım yöntem ve teknikleri vardır. Delikanlının annesi oğluna düğünlerde, toplu yerlerde kız arar. Beğendikleri kızların yakınlarından kız hakkında bilgi alırlar ve bir bahaneyle kızın evine giderler yakından tanımaya çalışırlar. Kız tarafı beğenildiğinde kıza görücü gidilir.¹²²

Bir başka yöntem ise kırsal kesimde ailenin köylere ziyaretiyle gerçekleşir. Çevre köylerde tanıdığı eve misafir olunur. Delikanlının annesi misafir olduğu ev sahibinin eşiyle birlikte köyde bulunan genç kızların evlerini dolaşır.

Kız adayında aranılacak özellikler şunlardır;

Kızın güzelliğine bakılır.

Kızın ailesinin soyuna bakılır.

Kızın iffetli oluşuna, abdestli namazlı oluşuna bakılır.

Kızın hamaratlığı ve ailesinin ekonomik durumu aranılacak nitelikler arasındadır.¹²³

Alan araştırmasında görüştüğümüz kişinin anlatımına göre, görücü usulüyle kız bulunduğu vakit, kız tarafına haber gönderilir. Kız tarafı olumlu yanıt verdiğinde erkek tarafı sözü geçen aile büyüğüyle birlikte damat adayı yanlarında olmadan kız evine gider. Bu gidiş bazen üç-dört sefer olabilir. Bu esnada iki taraf birbirlerini araştırırlar. Ziyaret esnasında kadınlar ve erkekler ayrı ayrı odalarda oturur. Birbirlerini ailecek tanımaya çalışırlar. Sonra kendi aralarında anlaşır kız ve erkeğin birbirlerini görmesini isterler. Kız ve erkek baş başa ya da yanlarında yakınlarından birer kişi ile kapısı açık olacak şekilde görüşürler. Olumlu ya da olumsuz fikirler o an söylenmez. "Biz size haber ederiz." diyerek misafirler uğurlanır. Bazen kızla erkeğin fikirlerinin netleşmesi için tekrar bir araya geldikleri de olur.¹²⁴

¹²² K.K. 29.

¹²³ K.K. 30.

¹²⁴ K.K. 31.

Görüşülen bir başka kişinin anlatımına göre de, aileler anlaştıktan sonra kızın annesinin görüşü babanın fikrini şekillendirir ve kızlarını isteyen aileye iletilir. Kız da *“ailem ne derse odur”* diyerek kararı kabullenir. Günümüzde eğer aileler anlaşmışsa kızlar hem ona görücü giden erkekle görüştürülür hem de aile kızlarının görüşünü alarak karar verir.¹²⁵ Önemli bir hususta evlilikte sıra gözetimi vardır. Evde bekâr büyük dururken küçük evlendirilmez. Narman ve çevresinde damat adayında aranılan nitelikler kısaca şu şekildedir;

- Askerliğini yapıp yapmadığına bakılır.
- Ne iş yaptığına ekonomik durumuna bakılır.
- Kötü alışkanlıkları var mı yok mu ona bakılır.
- Dinine bağlı mı, abdestli namazlı mı ona bakılır. (Özellikle üzerinde en çok durulan konudur.)
- Damat adayı ile kızın yaşı uyuşuyor mu ona bakılır.¹²⁶

Narman ve çevresinde aileler genellikle kızların görüşünü alsalar da son sözü anne baba söyler. Bu süreçlerden sonra beğenilen kız *“Allah’ın emri peygamberin kavli”* sözüyle aileden istenir. Kız tarafının düşüncesi olumsuz ise *“verilecek kızımız yok, kısmetinizi başka kapıda arayın”* gibi ifadeler kullanılır. Şayet olumlu iseler *“vaktinizi ikileyin biz bir düşünelim”* denilir. Bir iki haftalık bir araştırma sürecine gidilir. Kız tarafı iyice araştırdıktan sonra fikirler netleşir. Tekrar görücü gelen aileye niyetleri olumsuz ise *“yitiğinizi başka yerde arayın, kızın babası razı değil”* diye haber gönderilir. Eğer olumlu ise *“Allah yazmışsa biz ne diyelim”* denir. Aile tatlılık olsun diye şerbet ve söz kesimi için gün alır ve kız evinden ayrılır.¹²⁷

2.2. Söz Kesme

Bu süreçte aileler artık hısımlık yolunda adım atmışlardır. Dünürçülük yolu ile anlaşılan ailelerin bu anlaşmayı aile ve akrabalarının huzurunda sözle iyice pekiştirmelerine *“söz kesimi”* ya da *“söz kesme”* denir.¹²⁸ Damat tarafının babası ve yakınları damat ile birlikte kız evine giderler. Usul gereği *“Allah’ın emri peygamberin kavli ile kızınız falanı oğlumuz falana istiyoruz”* denilerek kız ailesinden istenir. Kız tarafı *“Allah yazmışsa ne diyelim hayırlı olsun”* diyerek olumlu yönde rıza gösterir. Misafirlere yemekler ikram edilir. Yemek

¹²⁵ K.K. 32.

¹²⁶ K.K. 33.

¹²⁷ K.K. 34.

¹²⁸ Örnek (1995). age, s.191.

sonrasında âdet üzere şerbetler dağıtılır. Kız tarafında genellikle evin küçük çocuğu ‘‘şerbet kazanının kapağı açılmıyor’’ diyerek bahşış alır. Daha sonra söz kesimine geçilir. Kız tarafı isteklerini sıralar. Mehir belirlenir.¹²⁹ Mehir ödeme zamanına göre ikiye ayrılır: Mihr-i muaccel, nikâh esnasında erkeğin karısına verdiği veya vermeyi kabul ettiği mal veya paradır. Mihr-i müccel ise, ödenmesi sonraya bırakılan vakti belirlenmemiş ise boşanma veya ölüm esnasında erkek tarafının ödemesi gereken mal veya paradır.¹³⁰

Bu toplantıda nişan tarihi, nişana getirilecek şerbet miktarı, katılacak kişi sayısı ne kadar çerez (kuruyemiş) getirileceği gibi konular konuşulur. Ardından kıza söz yüzüğü takılır. Dini nikâh kıyılır ve dualar edilir. Bu süreçte aileler birbirlerini iyice tanımış olur.

2.3. Nişan

Söz kesiminden sonra nişan aşamasına geçilir. Ailelerin ekonomik ve sosyal durumlarına göre yapılacak nişan değişiklik gösterebilir. Narman merkezde nişanlar evde veya düğün salonlarında olurken, kırsal kesimde köy odaları veya eğitim- öğretim olmayan okullar da ya da hayvanların yayla zamanına denk geldiğinde boş ahırlarda olur.¹³¹

Kız ve oğlan tarafları yakın akrabalarına haber verir. Narman merkez dışında kırsalda nişana damat götürülmez. Davetliler kadınlar ve erkekler ayrı odalarda olur. Lokumlar şerbetler ve çerezler ikram edilir. Şerbeti genelde kız tarafı ikram eder. Şerbeti içenin şerbet tepsisine bahşış atması adettendir. Takı merasiminde kim ne vermişse karışmaması için, kız tarafı kıza, erkek tarafı da erkeğe takı takar. Erkek tarafı, gelen misafirler için kız tarafının evine erzak götürür. Kız tarafı getirilen erzakla yemek yapar. Damadın yengesine¹³² yemek tattırılarak ‘‘yemek nasıl olmuş, tuzu nasıl’’ gibi ifadelerle bahşış istenir. Gelinin yakın akrabası, erkek tarafından gelen misafirlere gelini göstererek bu süreçte de bahşış alır. Ardından geline yöresel kıyafetler giydirilir. Daha çok abiye tarzı kıyafet tercih edilir. Çeşitli takılar paralar takılır. Toplanan paralar daha sonra bilezik yapılır.¹³³

¹²⁹ K.K. 35.

¹³⁰ İlmihal II (1999). *İslam ve Toplum*. TDV Yayınları, Ankara, s. 219.

¹³¹ K.K. 36.

¹³² Yenge: Damadın annesi tarafından belirlenir. Bilgili, tecrübeli ve karakter sahibi akraba olan kişilerden seçilir. Yenge olan kişiler toplum içinde sevilen kişilerdir. Gelinin yenge seçimi de damadın yenge seçimi de aynı maksatla yapılır. Kız tarafında oğlan tarafını temsil etmek, kına gecesinde kız tarafının isteklerini yerine getirmek ve düzeni sağlamak yengenin görevidir. Kız tarafı yengesinin düğün günü görevi biter. Erkek tarafının yengesinin görevi de gerdek gecesi biter.

¹³³ K.K. 37.

Nişanlılık döneminde gelin on beş günde ya da şartlara göre ayda bir damadın ailesi tarafından ziyaret edilir. Nişanlılık dönemi bayramlara denk gelirse özellikle kurban bayramında erkek tarafı geline koçun boynuzuna bilezik bağlayıp nişanlı görmeye gider. Kayınvalide gelini her görmeye gittiğinde çeşitli hediyeler götürür; Baklava, su böreği, kete (çörek) vs. özellikle bayramlarda götürülen yiyecek türleridir. Ramazan ayına denk gelirse bu ayda temel gıda malzemeleri götürür. Yine ramazan ayında “*Dünür daveti*” âdeti vardır. Gelinin ailesi iftara davet edilir. Eğer damat yoksa şehir dışındaysa gelin de iftara gider. Diğer türlü iftara gelin katılmaz. Çünkü o eve telli duvaklı gitmesi gerektiği arzu edilir.¹³⁴

Nişanlılık süresince Narman ve çevresinde damat tarafından “*Nişanlı Görme*” âdeti vardır. Oğlan bir yolunu bulup çeşitli hediyelerle nişanlısını görmeye gider. Bu durumdan kızın babasının genellikle haberi olmaz. Köyler birbirine yakınsa bu uygulama on beş günde bir veya ayda bir düzenli olarak devam eder. Düğüne yakın bu gidiş gelişler azalması gerekir. Hatta oğlanın bu gidiş gelişleri bazen hoş karşılanmaz. Halk arasında bu durumu îma yoluyla belli etmek için deyim kullanılır. “*Oğlan çok gelip bıhtırma, seni tar¹³⁵ üstünde gezdirah*”¹³⁶

Narman’da nişanlılık süresi önceleri bir iki yıl sürerken günümüzde bu süre kısalmış en fazla altı ay veya bir yıl içinde düğün yapılır.

2.4. Düğüne Hazırlık ve Düğün

Narman ve çevresinde düğün merasimi, zaman zaman ilkbahar döneminde tercih edilse de genellikle sonbaharda yapılır. Tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan bölge halkı sonbaharda tarla işlerini bitirmiş olup düğün hazırlıklarına başlanır. Halk arasında düğünün sonbaharda yapılması için temenni mahiyetinde tekerleme vardır;

Su gibi ömrün uzun olsun

Düğünün güzün olsun

*Çerezin üzüm olsun.*¹³⁷

Erkek tarafı düğünden bir ay önce düğün hazırlıkları için gelini alışverişe çıkarır, kıyafetler alınır. Kıyafet seçimi kızı bırakılır. Yapılan alışverişte ne varsa kız evine gönderilir. Ailesine ve yakın akrabalarına içinde atlet, havlu, çorap, tesbih vb. hediyeler olan bohçalar

¹³⁴ K.K. 38.

¹³⁵ Tar; Kümeste tavukların üzerinde tünedikleri yer.

¹³⁶ K.K. 39.

¹³⁷ Sezen (2007). age, s. 86.

hazırlanıp gönderilir. Buna ‘‘yolluk’’ denir. Yine bu hazırlıklar aşamasında koyun yününden yataklar döşekler yapılmaya başlanır.¹³⁸

Düğünlerin iki bayram arasında yapılmamasına dikkat edilir. Bu durum uğursuzluk sayılacağına inanılır. Oğlan tarafı düğün sözü için gün kesmek için kız evine gider. Bu görüşmede gelin için düğün sahibi tarafından alınacak eşyaların tespiti yapılır. Düğüne katılacak davetlilerin sayısı, davetlilere yapılacak olan ikram giderlerinin tespiti yapılır ve düğün hazırlıklarına başlanır.¹³⁹

İlçe merkezinde yakın akraba ve komşulara düğün ilanı davetiye bastırılarak yapılırken, köylerde cami hoparlöründen duyuru şeklinde ya da çocuklar komşulara gönderilerek davet edilmektedir.

Görüşme yaptığımız kişinin aktarımına göre, Narman merkez küçük bir yer olduğu için herkes herkesi tanır davetiyeye gerek yoktur. Düğün haberini duyan davetiye olmadan da düğüne icâbet eder. Aileler genellikle çocuklarına kız bakmak için bu durumu fırsat bilir. Genç kızlar için de bu durum bir sosyal aktivite olduğu için davet edilmeden düğüne gider.¹⁴⁰

Narman merkezde ve köylerde düğünler iki türdür. Ailelerin tercihinine göre Mevlid-i Şerif ve Kur’an-ı Kerim okunarak yapılan düğünler olduğu gibi geleneksel olarak çalgılı oyunlar oynanarak yapılan düğünler de vardır. Bu tür düğünlerde çalgı olarak davul ve zurna kullanılır. Erzurum halk oyunları bu çalgı eşliğinde yapılır. Coşkulu bir şekilde düğünden bir önceki gün erkek tarafında başlayan bu oyunlar düğün günü gelin evinin önünde gelin çıkarılırken devam eder. Gelin damadın evine geldikten sonra bu oyunlar sona erer.

Önemli bir husus, köyde yakın zamanda eğer vefat etmiş biri varsa düğün sahibi cenaze sahibinden köyde davul zurna çalınması için izin ister ondan sonra düğün yapar. Bazen bu gibi durumlarda düğünün ileri bir tarihe ertelendiği de olur.¹⁴¹

¹³⁸ K.K. 40.

¹³⁹ K.K. 41.

¹⁴⁰ K.K. 42.

¹⁴¹ K.K. 43.

2.4.1. Saçı ve Çeyiz

Geleneksel olarak Türklerde çok eski zamanlardan beri içerik olarak yöreden yöreye farklılık gösterse de saç uygulaması görülmektedir. Evlenme törenlerinde yaygın bir âdettir. Tarihsel süreçte saç geleneği, başlangıçta Türk kültüründe kansız kurban olarak yer alırken günümüzde ‘‘hediye toplanması veya dağıtılması’’¹⁴² biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

Sözlükte ‘‘Düğünlerde damat tarafından gelinin başına serpilmesi gelenek haline gelmiş olan para, buğday, çiçek, kuruyemiş gibi şeyler’’¹⁴³ anlamına gelmektedir. Saçıdan amaç, kötü ruhları memnun ederek onların yeni evli çiftlere zarar vermesini engellemek ve kötülükleri uzaklaştırmaktır. Günümüzde ritüel işlevi yoktur, âdet olarak sürdürülmektedir.¹⁴⁴

Bu bağlamda Narman ve çevresinde saç geleneği kız tarafının akraba ve komşularının aldığı eşya ve hediye olarak karşımıza çıkmaktadır. Kız tarafının hazırladığı bu eşyalar düğünden bir hafta önce odada sergilenir. Bölgede buna ‘‘çeyiz açma’’ da denir. Gelen misafirler hem hayır dua eder hem de saçlarını takdim ederler. Bu sayede yakın akrabaları eksikleri görür ve bu şekilde kızın eksikleri tamamlanır.¹⁴⁵

Çeyiz hazırlanırken bir evin ihtiyacını karşılayacak eşyaların alınmasına dikkat edilir. Ayrıca gelinin arkadaşları ve çevresi kızı el işlemeleri konusunda yardımcı olur. Eskiden çeyiz hazırlanırken fiskos masa örtüleri, sehpa örtüsü, vitrin süslemeleri, yastık kılıfları vs. genelde el işlemeli olurdu günümüzde hazır alınmaktadır.¹⁴⁶

2.4.2. Kına Gecesi

Kına eski Türk inancında önemli bir yere sahiptir. Türk halk inanışında seçilmişliğin ve bir şeye adanmışlığın göstergesidir. Kınayı taşıyan canlı ve cansız bütün varlıklar kutsaldır ve dokunulmazdır. Türk kültüründe adanmışlığın işareti sayılmıştır. Asker adayına, kurban edilecek hayvana ve evleneceklerle kına yakılmasının sebebi budur. Kına yakılarak adanmışlar koruma altına alınmış olur.¹⁴⁷ Narman ve çevresinde düğünler kına yakma en önemli geleneklerin başında gelir. Kına düğünden önceki gün kız ve erkek tarafından gelen kadınlarla

¹⁴² Sezen (2007). age, s. 88.

¹⁴³ R. N. Kestelli (2004). *Resmî Türkçe Kamus* (Haz: Recep Topar). TDK Yayınları, Ankara, s. 406.

¹⁴⁴ Örnek (1995). age, s. 195.

¹⁴⁵ K.K. 44.

¹⁴⁶ K.K. 45.

¹⁴⁷ Kalafat (2010). age, s. 308.

birlikte kız evinde ya da kızın sağdıcinın evinde yapılır. Kına yapılma aşamasında iken kınayı yapan kişi damadın annesine ‘‘kına ezilmiyor’’ diyerek bahşış ister. Daha sonra gelin giydiği yöresel kıyafetle odaya türküler maniler eşliğinde getirilir. Kayınvalidesinin ve büyüklerinin elleri öpüldükten sonra odanın ortasında sandalyeye oturur, başına kırmızı duvak atılır. Tepsi içinde kına geldiğinde ‘‘gelin elini açmıyor’’ gibi sözler söylenir. Damadın annesi gelinin avucunun içine altın koyar ve kına yakma işlemine geçilir. Ardından kalan kına kısmet açacağı inancıyla davetliler arasındaki genç kızlara yakılır. Davetliler geline kına yakılırken çeşitli türküler ve maniler söyleyerek eğlenirler.

*Kınayı getir ana
Parmağın batır ana
Bu gece misafirem
Koynunda yatır ana*

*Tarlada var çeperler
Çepere su seperler
Irak yoldan geleni
Terli terli öperler*

Gibi maniler ve türküler gelinin etrafında kına tepsisi eşliğinde dönerek söylenir. Zaman zaman duygusal anlar da olur.¹⁴⁸ Düğün salonlarında yapılan kına gecelerinde damat ve geline beraber kına yakılır. Köylerde ise düğünden önce kısır gecesi adı altında yapılan merasimlerde kına yakılır.

Kelecoşlar¹⁴⁹ o gün belirlenir. Kelecoşlardan birinin evinde ilk toplantı yapılır yemek yenir. Bu yemeğin adı kelecoş yemeğidir. Yemek yenildikten sonra kelecoşbaşı damada kınayı yakar ve nasihatlerde bulunur. Evlilik konusundaki deneyimlerini aktarır. Daha sonra davul zurna eşliğinde Erzurum halk oyunları ve çeşitli yöresel oyunlar (damadı ısırgan otuyla traş etmek, köroğlu, yüzük bulma vb.) oynanır.¹⁵⁰

2.4.3. Düğün Yemeği

Düğün yemeği Narman’da düğünden önce davetlilere verilen bir yemektir. Günümüzde yemek türü olarak genellikle koyun etinden ‘‘Cağ kebab’’ yapılır, davetlilere ikram edilir. Gelen davetlilerde hediyelerini bu yemek esnasında verirler. Toplanan hediyeler

¹⁴⁸ K.K. 46.

¹⁴⁹ Yöresel bir yemek türünden adını alan Kelecoş, düğünden önce belirlenen damadın bekar arkadaşları ve köydeki komşu bekar gençlerden seçilen grubun adıdır. Bunları düğün boyunca yönlendiren sevk ve idare eden kelecoşbaşı vardır. Bazı bölgeler de buna Delikanlıbaşı da denir. Kelecoşbaşının deneyimli, bilgi sahibi ve evli olmasına dikkat edilir. Bunların görevleri gerdek gecesi sonra erer.

¹⁵⁰ K.K. 47.

bozdurulup bilezik yapılır ve geline takılır. Kebabı yapan kişi ilk önce damadın babasına tattırır ve bahşış ister. Ardından hayır dualar yapılarak davetlilere ikram edilir.¹⁵¹

Düğün yemeği, köylerde düğün sahibinin evinin Tandırbaşı¹⁵² denilen bölümünde hazırlanırken bazı aileler Narman merkezde bulunan lokantaları kiralayarak bu geleneği devam ettirmektedirler.

2.4.4. Gelin Çıkarma ve Gelin İndirme

Düğünlerin Perşembe günü yapılması tavsiye edilse de inanış olarak belli bir günü yoktur. Düğün hazırlıklarının son aşamasına gelinmiştir. Önceleri at düğün aracı olarak kullanılırken günümüzde araç olarak otomobiller kullanılır. Düğün arabası süslenir. Konvoy şeklinde gelinin evine gidilir. Gelin evinin önünde damadın tarafları davul zurna eşliğinde bar¹⁵³ tutarlar. Bu eğlence olurken gelin içerde hazırlanır. Gelinin çeyizleri taşınmaya başlar. Sandığa sıra gelince evin küçük çocuğu sandığa oturur damadın babasından bahşış (peşkeş) ister. Gelinin beline abisi veya babası altın bilezikli kuşağı bağlar. Gelin evdeki akraba ve ailesiyle vedalaşır. Ardından gelinin bir koluna abisi diğer koluna da damadın babası girerek gelini evden çıkarır. Evden çıkarken gelinin küçük kardeşi kapıyı tutar damadın babası bahşış verir ve müsaade alır. Dışarda gelin havası davul zurna eşliğinde çalmaya başlar. Erkek tarafı ve kız tarafı birbiriyle vedalaşır helalleşir, kız tarafı erkek evine davet edilir.¹⁵⁴

Gelin baba evinden çıktıktan sonra süslenmiş arabaya binene kadar zurnacı gelin havası çalmaya devam eder. Arabanın ön tarafında genellikle damadın babası oturur. Arkada gelinin yanında damadın kız kardeşi ve gelinin kardeşi oturur.¹⁵⁵ Önde gelin arabası arkasında gelin konvoyu eşliğinde damadın evine doğru yola çıkılır. Yolda çocuklar gelin arabasının önünü kesip bahşış ister. Zarflara konulmuş paraları damadın babası çocuklara bahşış olarak dağıtır. Damadın evinin önünde konvoy eşliğinde gelin gelir. Damat ve arkadaşları evin bacasında bekler, gelini arabadan damadın babası kolundan tutarak indirir ve ters çevrilmiş kazanın üzerine çıkartır ve gelin kazanın üzerinde bulunan çay tabağını ayağıyla kırar. Ardından gelin kazanın üzerindeyken damadın sağdıcı kuşağındaki çerezleri gelinin başına

¹⁵¹ K.K. 48.

¹⁵² Tandırbaşı: köyler de köy evlerinin yanında tek odalı yapılan bölmedir. İçerisinde tandır, un ambarı ve ocağın olduğu, tavanın semersırtı denilen yöntemle yapıldığı taş duvarları olan odadır. Köylüler, ekmek, peynir, yemek, gibi temel ihtiyaçlarını bu odada hazırlar.

¹⁵³ Erzurum halk oyunlarına verilen isim.

¹⁵⁴ K.K. 49.

¹⁵⁵ K.K. 50.

serper. Damat da kuşağındaki çerezleri serptikten sonra elindeki elmayı gelinin başına atar. Geline isabet ettirirse kelecoşlar alkışlar. Eğer isabet ettiremezse hafiften sırtına vurarak tepki gösterirler. Daha sonra gelin damadın evine girerken inançlı olsun diye Kur'an-ı Kerim'in altından geçirilir. Eve girdiğinde erkek çocuğu olsun diye kucağına erkek çocuk konur. Evin önünde damat, damadın akrabaları ve kelecoşlar bar tutmaya devam ederler. Yaklaşık bir iki saat süren bu eğlenceden sonra damat ve arkadaşları sağdıçın evinde toplanır yemekler yenir. Davul zurnalı oyunlar biter. Kız tarafından gelen kadın misafirlere yemekler ikram edilir. Akşama kadar hanımlar damadın evinde eğlenceye devam eder. Kız tarafının misafirleri akşam olmadan geri döner. Damadın babası ekonomik durumuna göre kelecoşlara koyun hediye eder. Koyun etinden Cağ kebab yapılır. Yatsı namazı akabinde damat gerdeğe sokulur ve kelecoşların işi biter, düğün sona erer.¹⁵⁶

2.4.5. Elma Atma Geleneği

Kerime Üstünoğlu'ya göre Erzurum düğünlerinde yaşatılan "Elma Atma Töreni";

*"Orta Asya'dan Anadolu'ya taşınan meyve sunma adak sahnelerinin uzantısıdır. Yabancı soya mensup olan gelinin, kocasının soyunun ataları ve koruyucu ruhları tarafından kabul edilmesi için yapılan bir kurban ayininin kalıntısı olan Şamanizm, Budizm ve Maniheizm izlerini taşıyan meyve saçma geleneğinin taşıdığı anlam, zamanla gerek Asya gerekse Anadolu'daki Türk toplumlarında birinin biriyle evlenmek ya da birlikte olmak istediğinin göstergesine dönüşmüştür. Altaylarda yaşayan anaerik Türk toplumundan Anadolu'ya gelenler İslamiyet'in etkisiyle ataerik toplum hâlini almışlardır. Bunun sonucunda Orta Asya'da kadının erkeğe elma sunuşu, Erzurum'da erkeğin kadına elma sunuşuna dönüşmüştür. Türk toplumu tarafından bereket, verimlilik, üretkenlik, soyu sürdürme, vefa, sadakat vb. anlamlar yüklenen elmanın erkek tarafından kadına sunulması biçiminde gerçekleşen bu tören, diğer yandan eski Türk kültüründe doğaya verilen öneme, elmaya yüklenen güce dikkat çekmektedir."*¹⁵⁷

2.4.6. Damadın Kaçırılması

Damat kaçırma geleneği Narman bölgesinde günümüzde hala devam etmektedir. Damadın kelecoşlar eşliğinde baba evinden çıktığı andan itibaren başlayıp gelin damadın evine gelene kadarki süreçte damat kaçırılma teşebbüsüyle karşı karşıyadır. Damadın ailesi, sağdıç ve kelecoşlar dışında kalan herkes potansiyel olarak damadı kaçırma yetkisine sahiptir. Kelecoşlarda bunun bilincinde olarak damadın kaçırılmasını engellemek için tedbirler alır. Düğün boyunca kalabalık ortamlarda iki kelecoş sürekli damadın ellerini tutar. Düğüne gelen ziyaretçiler damadı kaçırabilmek için birtakım çareler arar gaflet anını gözetirler. Bunu bilen kelecoşbaşı, kelecoşlarıyla birlikte önlem almaya çalışır. Özellikle bar oynanırken kaçırma girişiminde bulunulur. Yapılan bu girişimle damadın eline ulaşıp havaya kaldırılırsa "damat

¹⁵⁶ K.K. 51.

¹⁵⁷ K. Üstünoğlu (2011). Erzurum düğünlerinde 'elma atma' geleneği. *Milli Folklor*, 23(90), 148.

kaçırıldı'' sayılır. Damat kendisini kaçırانlar tarafından davul zurna eşliğinde bar oynar. Kelecoşbaşı damadı geri almak için antlaşma yoluna gider. Hırsızların istekleri karşılanınca damat geri alınır. Bu istekler koyun ya da damadı kaçırdıktan sonraki yenilip içildiğinde yapılan masrafların ödetilmesi şeklinde olur.¹⁵⁸

Damat kaçırma geleneğine Narman ilçe merkezinde salon düğünlerinde pek rastlanılmasa da köylerde hala bu gelenek devam etmektedir.

2.4.7. Sağdıç

Narman ve çevresinde erkek ve kızın en yakın arkadaşlarından seçilen kişilere sağdıç denir. Düğün süresince gelin ve damadın yanındadır. Düğün esnasında onların her türlü işinde yardımcı olur. Gelinin sağdıç, gelinin hazırlanma aşamasıyla yemesiyle içmesiyle ilgilenir. Damadın sağdıç, düğünün organizasyonu ile ilgilenir. Damadın sürekli yanı başındadır. Düğüne icabet eden misafirleri ağırlama görevi ona aittir. Gerdek gecesi damat içeri verilirken cami hocası ile birlikte birkaç kelecoşla birlikte damadın yanında bulunur. Sağdıç evinde bulunan damat ve arkadaşları yatsı namazına giderler, namazı kıldıktan sonra cami hocasıyla birlikte damadın evine gelinir. Evin önünde hoca dua eder. Ardından damadı sağdıç ve arkadaşları sırtına vurarak gelinin bulunduğu odaya gönderirler.¹⁵⁹ Halk arasında buna *''içeri vermek''* denir.

2.5. Evlilikle İlgili Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi

Aile her toplumda olduğu gibi Türklerde de toplumun çekirdeğini oluşturmaktadır. Dünyanın birçok bölgesine yayılmış olan Türk toplumlarının ayakta kalması aile yapısına verilen önemden kaynaklanmaktadır. Ailenin temelleri de evlilik müessesesiyle atılmaktadır. Türkçede *''evlenme- evlendirme''* kavramları, evlenen kız veya erkeğin baba ocağından ayrılıp kendilerine ayrı bir ev oluşturması anlamına gelmektedir.¹⁶⁰ Ailenin sembolü *''ev''*, evin sembolü de *ocak*'tır. Narman bölgesinde ocak; ailenin devamı soyun devamı gibi anlamlara gelmektedir. Bu da aileye verilen önemin evin ve ocağın kutsallık kazanmasına vesile olmaktadır. Bu sebeple evlilik bağı ile eve gelen gelin *''evi aydınlatan ateş''* olarak

¹⁵⁸ K.K. 52.

¹⁵⁹ K.K. 53.

¹⁶⁰ İ. Kafesoğlu (1997). *Türk Milli Kültürü*. Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 227.

görülmektedir. Benzer durum Yakut Türklerinde de görülmektedir. Yakutlar evliliği ‘‘sönmez bir ateş’’ olarak görmektedirler.¹⁶¹

Evlenme olayının başlangıç aşaması olan görücü gitme ve kız isteme olgusu geleneksel olarak Anadolu’nun hemen hemen bütün yörelerinde benzerlik göstermektedir. Görücü gitme, kız beğenme ve nişan merasimi gibi uygulamaların temeli eski Türklere kadar uzanmaktadır. Türkmenler kız istemeye giderken tuz ve çörek götürmekte, kız evinden çıkarken de tuz ve çörek almaktadırlar. Tuzun samimiyet çöreğin de rızık getireceğine inanılmaktadır. Erkek tarafı kız tarafına kızı verip vermediklerini öğrenmek için dolaylı yoldan ‘‘kurt mu, tilki mi’’ diye haber göndermekte, cevap kurtsa kız verildi, tilkiyse kızı vermedikleri anlaşılmaktadır.¹⁶² Çepnilerde buldukları kızı istemeden önce pazardan tuz almakta, aldıkları tuz bitene kadar eğer başlarına kötü bir şey gelmezse o kız hayırlıdır diye düşünüp kızı görücü giderek istemektedirler.¹⁶³

Narman yöresinde kız istemeye ailenin büyükleri ya da akrabalarından ileri gelenlerin gitme geleneği eski Türklerde de karşımıza çıkmaktadır. Dede Korkut Kitabında Banu Çiçek ile evlenmek isteyen Bamsı Beyrek’in Banu Çiçek’in abisini ikna etmek için Dede Korkut’u gönderdiğinden bahsedilmektedir.¹⁶⁴

Bir başka evlilik türü de kız kaçırmadır. Altay Türkleri ve Yakut Türklerinde meşru evliliğin kız kaçırma yoluyla gerçekleştiği nakledilmektedir.¹⁶⁵

Evliliğin hukuki ve resmiyet boyutu nikâh ile gerçekleşmektedir. Diğer uygulamalarda olduğu gibi nikâh esnasında da eski Türk inanışlarının izleri görülmektedir. Narman ve çevresinde günümüzde nikâh dini ve resmi nikâh olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgede nikâh kız evinden çıkmadan düğünden önce resmi nikâhla birlikte yapılmaktadır. Nikâhtan sonra gelin ve damada tatlılık olsun, ağız tatları ömür boyu bozulmasın diye şerbet ikram edilmektedir. Benzer uygulama Horasan Türkmenlerinde tatlı su olarak karşımıza

¹⁶¹ Ü. Günay & H. Güngör (2009). *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*. Rağbet Yayınları, İstanbul, s. 103.

¹⁶² D. Tatlıoğlu (2001). Din Sosyolojisi Açısından Türkmen Ailesi ve Kuruluşu Düğün Nikah ve Boşanma. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 3(9-10), 219.

¹⁶³ H. Z. Koşay (1944). *Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme*. Maarif Matbaası, Ankara, s. 16.

¹⁶⁴ M. Z. Binler (1997). Türkiye’de Düğünler. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 199.

¹⁶⁵ A. İnan (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 166.

çıkılmaktadır.¹⁶⁶ Uygur Türklerinde nikâhtan sonra gelin ve damada tuza batırılmış ekmek yedirilmekte, tuzun damat ve gelinin arasında sevgiyi artıracasına inanılmaktadır.¹⁶⁷

Özbeklerde ateş, koruma ve temizlemeyi simgelerken, un bereket simgesi olarak görülmektedir. Nikâhtan sonra gelin ateşin üzerinden geçirilerek üzerine un serpilmiştir.¹⁶⁸ Kazaklardaki uygulamada da koruyuculuk ve ömür boyunca tatlılıkla alakalı simgesel inanışlara rastlanılmaktadır. Kazaklarda nikâh kıyılırken bir kabın içine tatlı su hazırlanıp, içine gümüş yüzük atılmaktadır. Daha sonra kabın üzerine beyaz bir örtü sarılıp, örtünün üzerine de bıçak konulmakta, ardından da nikâhta bulunanlara hazırlanmış o tatlı sudan ikram edilmektedir.¹⁶⁹

Narman bölgesinde hala sürdürülmekte olan ‘‘*al kuşak bağlama*’’ inanışın kökeni eski Türklere kadar dayanmaktadır. Kırmızı kuşak Türk inanışlarında kamların ve alpların icra ettiği faaliyetlerde ve törenlerde önemli bir sembol olarak görülmektedir.¹⁷⁰ Hemen hemen bütün Türk toplumlarında görülen kırmızı kuşak bağlama âdeti Orta Asya’da bolluk ve bereketin simgesi olduğuna inanılırken, Türkiye’de daha çok saflığın namusun ve temizliğin simgesi olarak kabul edilmektedir.¹⁷¹

Gelinin başına konan *al duvak* bir inanışın sembolü olarak güveyi temsil etmektedir. Nitekim Dede Korkut Hikâyesinde Bamsi Beyrek kayb olduğunda nişanlısı Banu Çiçek’in ‘‘*Al duvağımızın iyisi*’’, ‘‘*Al duvağımın sahibi*’’ diyerek ağladığı nakledilmektedir.¹⁷²

Narman yöresinde gelin damat evine getirildikten sonra başına serpilten, çerez, arpa buğday, elma, para vs. saç geleneği, eski Türk geleneklerinde görülen kurban uygulamasının bir yansımasıdır. Türklerde saç geleneği kurban uygulaması olarak kanlı ve kansız şekilde yapılmaktadır. Kanlı kurban için hayvanlar, Kanser kurban için ise hayvanlardan ve bitkilerden elde edilen mahsul saç olarak sunulmaktadır. Saç olgusunun bir diğer anlamı da

¹⁶⁶ Tatlıhoğlu (2001). agm, s. 237.

¹⁶⁷ Abudukelimi (2006). agt s. 108.

¹⁶⁸ Binler (1997). agm, s. 226.

¹⁶⁹ M. E. Santur (2004). Evlenme Adetleri, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırma Merkezi*, Makale No:1530, 67.

¹⁷⁰ Kalafat (2010). age, s. 93.

¹⁷¹ Artun (2011). age, s. 196.

¹⁷² B. Ögel (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. C.IV, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 409.

yabancı soya mensup geline saçı saçılarak gelini, damadın soyunun ataları kabul edip zararlı ruhlara karşı koruyucu ruhun koruması arzu edilmektedir.¹⁷³

Saçı geleneğinin tezahürü olarak, Erzurum yöresine ait olan gelinin başına elma atma geleneğinin bir benzeri Kazaklarda da görülmektedir.¹⁷⁴

Narman ve çevresinde düğünlerde ziyafet ve yemek verilmesi, düğünlerin eğlenceli ve çalgılı olması bize eski Türklerdeki gibi ‘‘şölen ve toy’’ adı altında düğünlerin eğlenceli ve ziyafet şeklinde yapıldığını ve bu geleneğin günümüze kadar yaşatıldığını göstermektedir.

Sonuç olarak Narman ve çevresinde evlilik ve aile hayatı ile ilgili örf ve âdetlerde geleneksel eski Türk inanışlarının izleri görülse de ağırlıklı olarak İslam dinin etkisi görülmektedir. Yörede kız isteme olaylarında kaynak olarak Hz. Peygamberin hadisleri örnek alınmaktadır. Hz. Peygamberin ‘‘Kul evlendiği zaman dininin yarısını kemale erdirmiş olur. Diğer yarısını korumak içinde Allah’tan korkmalıdır.’’¹⁷⁵ ve ‘‘Kadın dört şey için nikah edilir; malı, soyu, güzelliği ve dini. Sen kadının dindar olanını al’’¹⁷⁶ diye buyurduğu hadisler bölgede evlilik kriterini şekillendirdiği görülmektedir.

3. Ölüm İle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Ölüm, insan hayatının geçiş döneminin son safhasıdır. Her toplum ve inanç sistemi ölüm gerçeği ile karşı karşıya kalmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de ‘‘Her nefis ölümü tadacaktır.’’¹⁷⁷ ayeti Müslümanlar için ölümün gerçekliğini göstermektedir.

Ölüm maddi olarak insan yaşamının sonudur. Fakat doğum ve evlenmede olduğu gibi ölüm de insan toplulukları için bir geçiş değeri taşır. Ölümden sonrada ölünün yaşayanlar ile ilişkisini devam ettirdiğine inanılır.¹⁷⁸ O yüzden insanlar yakınlarını kaybettiklerinde onunla bağıı koparmamak için birtakım ritüeller yerine getirmeye çalışır.

Ölüm etrafında şekillenen birçok inanış, kültür, örf, adet, tören, töre, âyin vs. kalıplaşmış davranış ve uygulamalar tespit edilmiştir. Din, milliyet ve kültür farkı

¹⁷³ İnan (1986). age, s. 167.

¹⁷⁴ Z. Başar (1972). Tıbbi ve Mistik Folklor, *Türk Kültürü Dergisi*, Ayyıldız Matbaası, 176.

¹⁷⁵ Heysemî, (1412). Mecme’u’z zevâid, (No: 7310), Dâru’l-Fikr, Beyrut, 4/463; Aclûnî (1988). Keşfu’l-hafâ, Dâru İhya’ut-Turasi’l-Arabî, Beyrut, 2/239

¹⁷⁶ Canan (1988). age, s. 482.

¹⁷⁷ Al-i İmran 3/185.

¹⁷⁸ Boratav (1984). age, s. 237.

gözetmeksizin ölüm olgusu tüm insanlar için kutsal kabul edildiği için, insanlık tarihinde ölüm öncesi, ölüm esnası ve ölüm sonrasında ortaya çıkan pek çok inanış ve uygulamalar ortaya çıkmıştır. İnsanın dünya hayatındaki son safhası olan ölüm, halk inançları itibariyle de önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu bağlamda yaptığımız araştırmada Narman ve çevresinde halk arasında ölümü haber veren, ölüm esnasına, ölünün gömülmesi ve sonrasına ilişkin, inanç ve uygulamalar yaygındır.

3.1. Ölüm Öncesi İle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Kesin olarak her insanın başına gelecek olan ölüm, insan için acı ve kederli bir bitiş olarak görmekten çok, insanı korkutan çaresiz bırakan bir olay olarak görülmüştür. Zaman zaman bu korkunun altında tedirgin olan halk geçmişten tecrübe edinerek çevresinde olup biten olayları, eşyanın şu ya da bu şekilde duruşunu, gördüğü bir rüyayı ölüm için birer ön belirti saymıştır.¹⁷⁹ İnsanlar ölümün hangi zamanda ve hangi mekânda olacağını kestiremezler. Fakat geleceği bilme arzusu ve ölüm korkusu ölüm vaktini bilmeye sevk etmiştir. Geçmişin tecrübesi ve yaşanmışların deneyimleriyle ev eşyalarının kendi kendine bir takım çıkardığı sesler, görülen rüya ve hayvanların bir takım hallerinden ölüm vaktini belirlemeye çalışmışlardır. Hayvanların bir takım seslerine ve hareketlerine, rüyada gördükleri bazı olaylara ölüm belirtisi olarak inanmışlardır.

3.1.1. Ölümün Habercisi Sayılan Değişik Belirtiler

Anadolu'nun birçok yöresinde olduğu gibi Narman ve çevresinde de genellikle insanlar çevrelerindeki meteorolojik olayları, duydukları sesleri, gördükleri rüyaları bir ölüm alameti olarak yorumlar ve onlardan kaçınmaya çalışır. Ev veya ev eşyasındaki “gıcırdama”, “çıtırdama”, “kütürdeme”, “kırılma”, “çatlama”, “beklenmedik bir zamanda kapı çarpması” gibi olayları ölümün veya başka bir felaketin habercisi olarak görmüşlerdir.¹⁸⁰

Narman halkı arasında köpek ve baykuşla alakalı halk inanışı oldukça yaygındır. Önsezileri çok fazla olan köpeğin hareketleriyle ölümü haber verebileceğine inanılır. Köpek vakitsiz özellikle de akşam ile yatsı arasında kapının önünde acıklı acıklı ulursa uluduğu yerle ilgili ölümü haber vereceğine inanılır. Köpek kovalanır taşlanır veya ekmek verilir. “gene

¹⁷⁹ S. V. Örnek (1966). *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, s. 90.

¹⁸⁰ S. V. Örnek (1971). *Anadolu Folklorunda Ölüm*. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, s. 16.

*kimin başını yiyeceksin kendi başını ye''*¹⁸¹ denilerek ölümün o haneden uzaklaştırılacağına inanılır. İlçede *''bacanızda baykuşlar ötsün''* sözü de beddua amaçlı kullanılarak o evin viraneye dönmesi arzu edilir. Uğursuz sayılan baykuşun evin bacasına yuva yapması ve bacada ötmesi de o evde cenaze çıkacağına işaret olarak görülür. Bu durumda baykuş bacadan uzaklaştırılır aile büyüğünün ayakkabıları ters çevrilir.¹⁸²

Akşamları siyah kedinin görünmesi uğursuzluk sayılmış, cin olduğuna inanılıp ölüme işaret olarak yorumlanmıştır. Mülakat yaptığımız kişinin aktarımına göre; *''yeni doğum yapmıştım, çocuğum bir haftalıktı. İhtiyaç gidermek için odada yalnız bıraktım, döndüğümde çocuğun odasının penceresinden iki siyah kedinin çıktığını gördüm, çocuğun yanına geldiğinde cansız bedeniyle karşılaştım, cinler kedi kılığına girip çocuğumu öldürdüler.''*¹⁸³

Bu inanışın özellikle kırsal bölgelerde hala devam ettiği görülmektedir. Hayvanlarla alakalı bu inanışların altında yatan temel sebep, hayvanların kendine has yetenekleridir. Halk, hayvanların basiretlerinin ve önsezilerinin açık olduğuna inanır.

Ölüme işaret olarak algılanan başka bir inanış da beklenmedik bir anda kapının çıtırdaması, duvarda asılı olan aynanın yere düşmesi, tavandaki sövenin çatlaması, ahşap evlerde odanın ortasındaki direğin çatlaması ve günlerdir yemek yemeyen hastanın aniden yemek yemesi ölüme işaret olarak algılanmıştır. Yine hasta birisinin durmadan sayıklaması boş konuşması, uzaktaki akrabalarını görmek istemesi, olmayacak şeyler istemesi yazın ortasında kar ve buz gibi şeyleri canının çekmesi ölümünün yaklaştığına işaret olarak görülmüştür. Bu gibi durumlarda hasta kesinlikle yalnız bırakılmaz yanında sürekli biri bulunur belirli aralıklarla mahallenin hocası çağırılır ve Kur'an-ı Kerim okutulur.¹⁸⁴

Bir takım rüyalar da ölümün habercisi olarak görülür. Görülen rüyaların yaşanılacak şeylere işaret olarak görülmesi, diğer toplumlarda olduğu gibi Narman halkı arasında da görülen bazı rüyalar ölümün habercisi olarak yorumlanır. Bir kimsenin rüyasında yılan görmesi, yılanın kendisini sokması ölüme yorumlanıp, kendisinin yakın zamanda öleceğine inanılır. Eğer yılanı rüyasında öldürürse düşmanını öldürüyor diye yorumlanır.¹⁸⁵ Birinin rüyasında evin içinde kalabalık insanları görmesi, mezarla alakalı şeyler görmesi, cenaze

¹⁸¹ K.K. 54.

¹⁸² K.K. 55.

¹⁸³ K.K. 56.

¹⁸⁴ K.K. 57.

¹⁸⁵ K.K. 58.

işleriyle uğraşması, ölmüş yakınına görmesi ve onu yanına çağırması, rüyasında evinin yıkılması, tavanın çökmesi ve yanması vs. şeyler de ölüme işaret olarak görülmüştür.¹⁸⁶ Rüya da bulanık su görmek, sele kapılmak, suda boğulmak, ayakkabılarını suya kaptırmak da ölümün habercisi olarak yorumlanır. Ayrıca kişi rüyasında vefat etmiş birini görürse, o kişi için hayır yapılması gerektiğine inanılır. Bölgede bu tür rüyalar görüldüğünde rüyanın şerrinden korunmak ve hayra yormak için suya anlatılması gerektiğine inanılır.¹⁸⁷ Yaşamın ve sağığın sembolü olarak suya kötü rüyanın anlatılmasıyla kötülüklerin suya geçip suyla ortadan kaybolacağına inanılır.¹⁸⁸

Ölümün belirtisi diye nitelendireceğimiz bir diğ er inanış şekli ise, yeryüzü ve gökyüzü arasındaki dinsel-büyüsel ilişki biçimidir. Narman'da insanlar gökyüzündeki gezegenleri izleyerek ölümle ilgili çıkarımlarda bulunmuşlardır. Her insanın gökyüzünde bir yıldız olduğuna inanılır. Gökyüzündeki yıldız kayması gibi olaylarda ölüme işaret olarak yorumlanmıştır. Yıldız ne tarafa doğru kayarsa o tarafta bir insanın öleceğine inanılır. Ayrıca Ay ve Güneş tutulması, gök gürlemesi de ölümün ön belirtisi olarak görülmüştür. Yine mübarek gecelerden biri olan Berat gecesinde ay ışığında kendi gölgesini göremeyen kişinin de o yıl içinde öleceğine inanılır.¹⁸⁹

3.2. Ölüm Esnasındaki İnanış ve Uygulamalar

Kişinin ölüm döş eğinde olma haline "*Sekerat*" denir. Sekerat halindeyken kişide görülen psikolojik ve fizyolojik haller ölümünün yaklaşt ığına yorumlanmaktadır. Sekerat halindeki hasta için "*son günlerini yaşıyor, sayılı günleri kaldı, bugün yarın ruhunu teslim eder, bugün var yarın yok*" gibi ifadeler kullanılmaktadır. Ailesi son kez görsünler helallik alsınlar diye uzakta bile olsalar çağrılır. Canı ne isterse yerine getirilmeye çalışılır. Ziyaret esnasında mümkün olduğunca kendisine saygılı ve hoşgörülü davranılır. Yanında ümit kırıcı sözlerden kaçınılır, kötü havadisler söylenilmez. Görmek istediğı birileri varsa onlar çağrılır görüştürölür. Mümkün olduğı kadar yalnız bırakılmamaya çalışılır. Ruhunu kolay teslim etsin diye hasta kibleye doğru yatırılır. İnanış a göre son nefeste şeytan onun imanını almak için uğraş verir, elinde suyla hastaya görünür "*İnkâr edersen bu suyu sana vereceğim*" diyerek

¹⁸⁶ K.K. 59.

¹⁸⁷ K.K. 60.

¹⁸⁸ E. Albayrak (2006). *Erciş'te Eski Türk İnançlarının İzleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, s. 73.

¹⁸⁹ K.K. 61.

yoldan çıkarmaya çalışır. O yüzden ağzına sık sık pamuk ıslatılıp sürülür. Hastaya Kur'an-ı Kerim okunur, genellikle Yasin suresi okunur. Hastaya son nefesini verirken imanlı gidebilmesi içinde sık sık Kelime-i Şahadet ve Kelime-i Tevhit getirmesi telkin edilir.¹⁹⁰

Ölüm olayının ne zaman gerçekleşeceği belli olmadığı için hazırlığı hayattayken yapılmaya başlanır. Bu dönemde eğer önceden vasiyeti yoksa vasiyeti alınır. Yöre halkı tarafından vasiyete çok önem verildiğini ve mutlaka vasiyet alınması gerektiğine inanılır. Narman'da eski dönemlerde insanlar okuma yazma bilmediklerinden dolayı vasiyetlerini sözlü olarak yaparlardı. Günümüzde köylerde senet gibi vasiyeti yazıya döküp muhtar ve şahitlere imzalatılır. Nereye gömüleceğine dair de vasiyet edilirse vefat ettiğinde o vasiyet dikkate alınarak defin işlemi gerçekleşir.¹⁹¹

Narman ve çevresinde sekerat (son nefesini verme) anında kişinin fizyolojik durumu hakkında bir takım inanışlar ve yorumlamalar vardır. İslam inancına göre kişinin ruhunu Allah tarafından görevlendirilen '*Azrail* ' adlı melek alır. Eğer kişi gözlerini fal taşı gibi açar ve ruhunu teslim ederse, o kişi dünya gözüyle göremediği ruhani varlıkları yani Azrail'i korkutucu surette görmüş diye yorumlanır. Yine korku ve endişe ile gözü açık bir şekilde vefat ederse amelinin iyi olmadığını ahiretteki yerinin güzel olmadığına inanılır. Eğer gülümseyerek ruhunu teslim ederse ahiretteki yerinin güzel olduğuna işaret diye yorumlanır.¹⁹² Narman ve çevresinde ölümün gerçekleştiği mekanlar ve zamanlar dikkate alınarak bir takım inanış ve yorumlar yapılmıştır. Ramazan ayında, cuma günlerinde, kandil gecelerinde, ibadet ederken, namaz kılarken veya oruç tutarken vefat eden kişinin amelinin güzel olduğuna inanılır. Kötü mekanlarda ölenlerin de amellerinin ve akıbetlerinin kötü olacağına inanılır. Yine yangın, sel vs. gibi doğal afetlerde ölenlerinde şehit olduğuna, intihar edenlerin ise Allah'ın verdiği canı kendisi aldığı için cehennemlik olduğuna inanılır.¹⁹³

3.3. Ölüm Sonrası ile İlgili İnanış ve Uygulamalar

Narman ve çevresinde ölüm sonrasında şekillenen inanış ve uygulamalar şöyledir;

Kişi vefat ettiğinde vefat ettiği yerden kaldırılır sakın bir odaya alınır ve sırtüstü yatırılır. Giysileri üzerinden çıkarılır, üzerine bez veya battaniye örtülür. Elleri yanlara doğru

¹⁹⁰ K.K. 62.

¹⁹¹ K.K. 63.

¹⁹² K.K. 64.

¹⁹³ K.K. 65.

uzatılır, gözleri açıksa “*dünyada gözü kalmasın, ardından birini götürmesin*” diye gözleri kapatılır. Gözleri açık bir şekilde vefat etmişse bazen bu pek hayra yorulmaz. “*Sevdiği işi yapamadan, görmek istediği kişiyi göremeden gözleri açık gitti*” denilir. Ağzı açık kalmasın diye çenesinden bağlanır. Ağzının bu şekilde bağlanması “*Artık ölen kişinin ağzı bağlandı hakkında olumsuz konuşmayın*” demek istenir. Ayakları yan yana getirilerek başparmakları birbirine bağlanır. Bu işlemlerden sonra cenazenin karnına bıçak, makas vb. metal şeyler konur.¹⁹⁴ Bunun sebebi her ne kadar ceset şişmesin diye söylenilse de malzemenin demir olmasının sebebi eski Türk inanışındaki demir kültüdür. Demirde var olduğuna inanılan koruyuculuk özelliğidir.¹⁹⁵

Mevtanın bulunduğu odaya psikolojik olarak olumsuz etkilenmemeleri için özellikle çocukların girmesine izin verilmez. Ölen kişi kadın ise erkekler, erkek ise kadınlar cenazenin bulunduğu odaya girmezler. Gebe kadınlar ve lohusa kadınlarında cenazenin bulunduğu odaya girmelerine izin verilmez. Ruhun rahatça çıkabilmesi dolaşması için bulunduğu odanın pencereleri açık tutulur. Ayrıca cenaze yalnız bırakılmaz, defnedilene kadar sürekli bir kişi yanında durur.¹⁹⁶ Özellikle köylerde kişi vefat ettiğinde cenaze sahiplerini yalnız bırakmamak için komşular işi gücü bırakıp taziye evine gider, cenaze işlemleriyle uğraşırlar. Akşam vefat etmişse sabaha kadar mutlaka biri yanında durması gerektiğine inanılır. Gündüz sabah saatlerinde köy imamı sala okur. Günümüzde vefat haberi Narman Merkez Camii’nde merkezi sistem vasıtasıyla sala verilerek duyurulur. Bu sayede Narman ve çevresindeki halk cenazeden haberdar olur. Bir başka ilan şekli ise belediye hoparlöründen vefat haberinin anons edilmesidir. Bir diğer vefat ilan şekli ise, günümüzde yaygınlaşan teknoloji ile birlikte köy derneklerine ve ilçe derneklerine ait internet siteleridir. Vefat haberleri bu sitelerde yayımlanarak daha fazla kitlelere özellikle gurbetteki hemşerilerine ve yakın akrabalarına duyurulması sağlanmıştır.

Cenazenin nereye ve ne zaman gömüleceğine ailenin birinci derece yakınları ve büyükleri karar verir. Defin işlemi gerçekleşmeden önce uzaktaki akrabalarına haber verilir, onların cenazeye katılması için cenaze bekletilir. Narman bölgesinde eskiden ulaşım imkanlarının yetersizliğinden dolayı cenaze fazla bekletilmezdi defin işlemi gerçekleşirdi,

¹⁹⁴ K.K. 66.

¹⁹⁵ Örnek (1995). age, s. 46-47.

¹⁹⁶ K.K. 67.

günümüzde uzaktaki akrabaların gelmesi beklenir.¹⁹⁷ Bu adet ülkemizin diğer bölgelerinde olduğu gibi Narman bölgesinde de devam etmektedir.

3.3.1. Ölünün Yıkınması ve Kefenlenmesi

Ölü gömülmeye hazırlanırken üç aşamadan uygulanır. Bunlar yıkama, kefenleme ve cenaze namazının kılınmasıdır. Cenaze yıkama işleminde gerekli olan araç ve gereçler; *‘‘tabut, teneşir, kefen, mezar başlıkları, mezar tahtaları (mertek) , örtü, güzel kokması için gülsuyu, sabun, peşkir, lif veya sünger ve ılık su’’* hazırlanır. Cenaze yıkama işlemine dileyen herkes katılabilir. Erkeğin cenazesinin yıkandığı yere kadınlar giremez, kadının cenazesinin yıkandığı yere de erkek giremez. Yıkayıcılar bu işte tecrübeli olanlar veya cami hocalarıdır. Genellikle köylerde cami hocaları cenazeyi yıkar. Yanında yardımcı olarak vefat edenin yakınlarından birileri olur.¹⁹⁸

Cenaze yıkama işlemi önceleri köylerde vefat edenin evinin bahçesinde ya da köyde uygun bir yerde etrafı kilimlerle kapatılarak ya da çadır kurulup kazanlarda su ısıtılarak yapılırken günümüzde cenaze yıkamak için özel tahsis edilmiş araçlarda ya da Narman ilçe merkezinde bulunan devlet hastanesi gasilhanesinde yapılmaktadır. Ölü gasilhanede veya ev avlusunda teneşire sırtüstü yatırılıp başı kibleye çevrilerek yıkanır.¹⁹⁹ Araştırma yaptığımız bölgenin hiçbir yerinde ısıtılan suyun özellikle herhangi bir yerden getirilen özel bir su olmadığını önemli olan hazırlanan suyun temiz su olmasına dikkat edildiğini gördük. Yalnızca kazanlardaki ısıtılan suya el batırılmamasına özen gösterilir.

Bizzat katıldığımız cenaze yıkama işleminde edindiğimiz izlenime göre yıkama işlemi şöyledir; Görevliler önce ölüyü teneşire yatırır. Göbekten dizlerine kadar bir bez örtülür. Daha sonra avret yerleri temizlendikten sonra normal abdest aldırılır. Abdest aldırırken ağza ve buruna su verilmez. Öncelikle yüzden başlanır. Ardından görevlinin parmağına sardığı bezle dişleri dudaklarının içi ve burnu ıslatılır. Kolları yıkanır, başına mesh verilir ve ayaklar yıkandıktan sonra abdest alma işi tamamlanır. Abdest alma işi tamamlandıktan sonra üzerine ılık su dökülür. Saçı sakalı iyice temizlenir. Daha sonra sol tarafına çevrilerek sağ tarafı, sağ tarafına çevrilerek de sol tarafı iyice yıkandıktan sonra yıkayıcı ölünün karnına hafif

¹⁹⁷ K.K. 68.

¹⁹⁸ K.K. 69.

¹⁹⁹ Örnek(1995). age, s. 41.

dokunarak vücudundan bir şey çıkarsa temizlenir. Ardından cenaze durulandıktan sonra güzel koksun diye vücuduna gülsuyu sürülür kefenlenir ve tabuta konur.

Ölü yıkandıktan sonraki ikinci işlemi kefenlenmesidir.

Narman ve çevresinde cenaze yıkama ve kefenleme işlemi İslam inancı doğrultusunda dini inanışa göre yapılır. Kefen, erkeklerin kamis (gömlek), izar ve lifâfe olmak üzere üç parçadan oluşur. Kadınların ise bu üç parçaya ilave olarak göğüs ve yüz parçaları olmak üzere beş parçadan oluşur.

Ömer Nasuhi Bilmen'e göre İslam'da kefen üç çeşittir:

- 1- **Sünnet Kefeni:** Erkekler için kamis (gömlek), izar ve lifâfe olmak üzere üç kattır. Boyundan başlayıp ayaklara kadar uzanan kamisin yakası yoktur. Buna ilave olarak izar ve lifâfe baştan ayağa kadar uzanır. Lifâfe, kamis ve izarın üzerine giydirilir ve izardan biraz daha uzundur. Kadınların kefeninde ise bunlara ilave olarak baş ve göğüs örtüsü kullanılır.
- 2- **Kifayet Kefeni:** Ölen kişinin ekonomik durumunun bozukluğuna paralel olarak kifayet kefeni ile yetinilir. Bu kefen izar ve lifâfeden ibarettir. Kadınlara ise ek olarak başörtüsü dâhil edilir.
- 3- **Zaruret Kefeni:** Zorunluluk halinde erkek ve kadın için kefen yalnızca bir kattır. Bu durumda ölü herhangi bir elbiseye ya da beze sarılır. Onunla kefenlenir.²⁰⁰

Cenaze yıkanıp iyice kurulandıktan sonra kefenleme işlemine geçildiğinde, tenesirin üzerine önce lifâfe açılır. Ardından onun lifâfenin üzerine izar konur. İzar'ın üzerine de kâmis konulur. Daha sonra cenaze hazırlanmış kefenin üzerine yatırılır. Önce gömlek giydirilir, ardından izar önce sola sonra sağa sarılır, lifâfe de önce sağa sonra sola sarıldıktan sonra ölü baş, ayak ve belinden bağlanır. Daha sonra bu bağlardan tutarak ölü tabutun içine konur, üzerine gülsuyu dökülür tabut kapatılır.

Kadınların kefenlenmesinde ise farklı olarak, kefenleme yapan kişi kadının saçlarını ikiye ayırarak göğsünün üzerine koyar. Saçları kısaysa beyaz bir tülbent bezle bağlanır. Kadın kefenlendikten sonra başı ve yüzü başörtüsü ile bağlanır. İzarın üstünden göğüs örtüsü sarılır. En sonunda da lifâfe sarılır. Ardından tabuta konup cenaze namazı ve defin işlemine geçilir.

²⁰⁰ Ö. N. Bilmen (1992). *Büyük İslam İlmihali*. (Sad: A. Fikri Yavuz). Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, s. 217.

Bölge halkına göre eğer tabutun kapağı kapanmazsa mahallesinden ya da akrabalarından cenaze çıkacağına dair inanış vardır.²⁰¹

Tabutun üzerine Arapça ölüm ile ilgili ayet yazan yeşil bir örtü serilir. Asker, polis ve şehitlerin tabutları Türk bayrağına sarılır. Bazı yörelerde kadınların tabutlarına yazma başörtüsü veya yemeni bağlanır. Yeni gelinse gelinlik, evlenmemiş kız tabutuna da duvak konur. Bu işlemler yapıldıktan sonra cenaze evinin önünde ailesinden helallik istenir. Ardından tabut omuzlara alınarak cenaze namazının kılınacağı yere götürülür. Mevtaya son vazife sayıldığından ve sevabı büyük olduğuna inanıldığından dolayı tabuta herkes omuz vermek ister. Omuzlarda taşınan mevta cenaze namazı için musalla taşına konur. Musalla taşları genelde camii avlularına köylerin kenarlarına veya mezarlık girişlerinde yapılır.

Cenaze musalla taşına konduğunda yakınlarından biri cemaat toplanana kadar başucunda bekler. İmam tabutun önünde durur arkasında cemaat arkaya doğru saf tutar. İmam uygun duaları okuyarak cenaze namazını kıldırır. Cenaze namazı kılındıktan sonra imam cemaate doğru dönerek helallik ister. Helallikler alındıktan sonra cenaze tekrar omuzlara alınarak defin işlemi için mezarlığa taşınır.

Narman ilçe merkezinde cenaze namazı Merkez Camii avlusunda kılınırken köylerde çoğunlukla köy dışındaki mezarlığa yakın bir alanda kılınır.

3.3.2. Defin İşlemi, Taziye ve Yas tutma Geleneği

Narman ve çevresinde defin işlemi cenaze yıkama işleminde olduğu gibi İslami usullere göre yapılır. Mezar ortalama 150 cm derinlikte kazılırken kadınlarda ortalama 170-180 cm kazılır. Mezar düz kazılmaz, “*lâhit*” diye adlandırılan şekilde oyulur.²⁰² Cenaze namazı kılındıktan mevta omuzlarda sessiz ve huşu içinde mezarlığa götürülür. Ölünün yakınlarından iki kişi mezarlığa iner ve ölüyü mezara indirir. Eğer ölen kadın ise, kocası mezara inmez, çocukları ya da kardeşleri mezara indirir. Toprak atılana kadar mezarın üzerine örtü çekilir. Ölen kadını kocası mezara koymaz nikâh düşmüş ve kendisine artık namahrem olduğuna inanılır.²⁰³ Daha sonra ölünün yüzü kıbleye doğru gelecek şekilde lahit bölüme sağ tarafına doğru yatırılır. Baş, karın ve ayaklarındaki bağlar çözülür. Ölünün toprakla temas etmesi için mezarın içindeki yakınları başının altına ve ayaklarının kenarlarına yumuşak

²⁰¹ K.K. 70.

²⁰² Lahit: Mezar kazılırken belli bir derinliğe gelindiği zaman toprağın altında kıbleye doğru ölünün sığabileceği şekilde kazılan mezar türüdür.

²⁰³ K.K. 71.

topraklardan koyar. Ardından ölüye temas etmeyecek şekilde mertek denilen tahtalarla ölünün üzeri örtülür. Cemaat yavaş yavaş toprak atmaya başlar. Sevabı büyük olduğuna inanıldığı için herkes toprak atmaya çalışır. Toprak atma esnasında kürek yere konduktan sonra alınır. Elden ele kürek dolaşırsa yakın bir zamanda yine cenaze olacağına inanılır.²⁰⁴ Toprak atma işlemi devam ederken imam Kur'an-ı Kerim okumaya başlar. İş olmayanlar ayakta durmaz oturur Kur'an-ı Kerim'i dinler. Genellikle Yasin, İhlas, Felak, Nas ve Fatiha süreleri okunur ardından dua edilir. Toprak atma işlemi bittikten sonra mezarın başucuna tahta dikilir. Mezarın etrafı taşlarla örüldükten sonra toprak iyice çöksün diye mezar ıslatılır. Defin işlemi bittikten sonra ölünün yakınlarından bir kişi mezarın başında imamın telkin vermesi için bekler. İmam telkin duasını okur. Ölüye; Rabbin kimdir? Peygamberin kimdir? Dinin nedir? Kitabın nedir? Kiblen neresidir? gibi sorular sorarak cevabını kendisi verir. Telkinin ölüye faydalı olacağına inanılır. Bu soruları kabirde Münker ve Nekir isimindeki sorgu meleklerinin ölüye soracağına inanılır.²⁰⁵

Cenazenin yakınları mezarlığın çıkışında büyükten küçüğe doğru sıraya geçer taziye kabul ederler. Cenazeye katılan komşular taziye verirken genellikle *'el- hükmü lillah'* diyerek taziyelerini iletirler. Daha sonra komşular cenaze yakınlarını ve dışardan cenazeye katılanları evlerine yemeğe götürür. Yemekler yenildikten sonra cenazenin yakınları taziye ziyaretine gelecek olanlar için taziye evine gider. Kadınlar taziye evine gitmezler. Onlar taziye evlerinde kabul ederler. Cenaze evine üç gün boyunca komşular yemek götürür. Çünkü cenaze evinde ilk üç gün yemek pişirilirse o evden tekrar ölü çıkacağına ölümün o evden uzaklaşmayacağına inanılır.²⁰⁶

Yaptığımız araştırmada cenaze yakınlarını defin işlemi bittikten sonra evlere götürme geleneği köylerde hala devam etmektedir. Daha sonra ölünün evinde taziye ziyaretleri yapılır. Eskiden taziye ziyaretleri cenaze evinde yapılırken günümüzde köylerde yapılan taziye evlerinin yaygınlaşması bu geleneği değiştirmiştir. Günümüzde taziyeler, *'Taziye evinde'* verilmektedir. Narman merkezde ise Merkez Camii'nin yanında bulunan taziye evinde taziye ziyaretleri gerçekleştirilmektedir. Taziyeler üç gün bazen bir hafta sürmektedir. Taziye verme işlemleri bittikten üç gün sonra ölenin kıyafetleri yıkanır fakirlere dağıtılır. Ölenin ardından yas tutmak, ağıt yakmak geçmişten günümüze Türk toplumlarında görülen bir adettir. Ölen

²⁰⁴ K.K. 72.

²⁰⁵ K.K. 73.

²⁰⁶ K.K. 74.

kişinin yakınları belli bir süre yas tutar. Yas tutma süre bazı durum ve bölgelere göre değişiklik gösterir.²⁰⁷ Narman ve çevresinde ölünün ardından yas tutma süresi üç günden başlayıp birkaç yıl devam edebilir. Kırk günlük yas tutma süresi en yaygın olanıdır. Bu sürenin uzaması ölenin genç ve yaşlı oluşuna, ölenin yakınlığına, kadın ve erkek oluşuna, kişiliğine, ölüm şekline sevilip sayılmasına vb. durumlara göre değişir. Narman da kadınlar erkeklere göre daha fazla yas tutmaktadır. Bunun altında yatan sebep ise kadınların daha duygusal olması, eve bağlılığı, ekonomik olarak güçsüz kalmasıdır.

Yas tutma sürecinde aile fertlerinin, yakın akrabaların, komşuların ve köylülerin dikkat ettikleri bir takım uygulamalar vardır. Aile fertleri sosyal ortamlardan kendilerini soyutlar, eğlenmeye gitmezler, süslenmezler, erkekler traş olmaz. Yas evinde ve komşu evinde televizyon açılmaz, müzik dinlenilmez, düğün yapılacaksa ya ertelenir ya da müsaade istenir. Kadınlar elli ikinci güne kadar elbise değiştirmez ve kesinlikle süslenmezler.²⁰⁸

3.3.3. Ölüyü Anma, Kur'an Okuma ve Yemek Dağıtma

Ölüm olayı kişinin bu dünya hayatındaki sonudur. Ölen kişinin yakınları tarafından ölen için yapılan bir takım uygulamalar vardır. Bu uygulamalar ölen kişinin ahiretteki durumunu müspet yönde etkilemek için yapılır. Temelinde kişinin öbür dünyaya inançlı gitmesini ve orada huzur içinde rahat etmesini sağlamak içindir. Bu uygulamalar; kişi öldükten sonra belirli günlerde onun ruhu için yemek vermek, Kur'an-ı Kerim okutmak, mevlit okutmak, varsa borçlarını ödemek, vasiyetini yerine getirmek ve belirli aralıklarla mezar ziyareti yapmaktır.

Bölgede yaygın olan inanışa göre ölünün yedinci günü karnı şişer, kırkinci günü eti kemiğinden ayrılır, elli ikinci günü kemikleri dağılır. Bugünlerde cenazenin ruhu eve gelir gider dolaşır. Kendisini anan var mı, kendisi için hayır işleyen var mı yok mu diye bakılır. Hayır işleniyor Kur'an okunuyorsa sevinir, unutulmuşsa üzülür. Bu yüzden ölünün ızdırâbının azalması için yedisinde, kırkında, elli ikisinde ve seneyi devriyesinde Kur'an-ı Kerim ve mevlitler okunur yemekler verilir helva dağıtılır. Ölü evinin malzemesi kullanılmaz yapılacak olan helvanın malzemesi dışardan alınır.²⁰⁹

²⁰⁷ M. Alptekin (2007). *Silifke'de Eski Türk İnançlarının İzleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, s. 97.

²⁰⁸ K.K. 75.

²⁰⁹ K.K. 76.

Sedat Veyis Örnek'e göre;

“Cenazeyi anma günleri içerisinde en yaygın olanı ölümden sonraki “kırkinci” gündür. “Kırkinci” günde cenazenin burun kemiklerinin düştüğüne ve burun kemiği düşerken cesedin acı çektiğine inanılır. Bu sebeple kırkında cenaze yemeği verilir, helva, su “kırklığı” dağıtılır, mevlit okutulur, Hatim indirilir, Yasin ve “kırk duası” okunur. Cenazenin kırkinci günü verilen yemeğe; “Ölü aşı, kırk ekmeği, ölünün kırkı, kırk yemeği, can aşı, can helvası, hayır, hayat yemeği” gibi adlar verilir. Ölü sahipleri tarafından verilen ölü yemeğinin listesi aileden aileye değişmekle birlikte; ekonomik durum, alışkanlık, mevsim ve ölenin vasiyeti gibi sebepler listenin zenginliği ya da sadeliğini belirler. Ölü yemeğine akrabalar, komşular, tanıdıklar, cenazeye katılanlar, hocalar, yıkayıcılar, mezar kazıcılar ve yoksullar katılır. “Elli ikinci” günü yapılan uygulamalar ise, cenazenin kemiklerinin etinden ayrıldığı inanışından kaynaklanır. Yöre halkının inanışına göre “Elli ikinci günü cesedin el ve ayak kemikleri birbirinden ayrılır ve düşer. O gün halka verilen yemekleri, melekler, altın tabaklar içinde ölünün önüne koyarlar. Ölü, bunun sevinci ile kemikleri düşerken acı duymaz.” Bu yüzden eli ikinci gün Kur'an ve mevlit okunur, dua edilir, yemek verilir ve helva dağıtılır. Türkiye'nin hemen hemen her yerinde icra edilen ve önemsenen diğer bir uygulama da “Ölünün seneyi devriyesini” yapmaktır. “Seneyi devriye” ölen kişinin ölümünün üzerinden tam bir yıl geçince onun ruhu için Kur'an-ı Kerim ve Mevlid-i Şerif okutmak ve yemekler ikram etmektir.”²¹⁰

3.4. Ölümle İlgili Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi

Hayat sürecini sonlandıran ve insan hayatındaki geçiş dönemlerinin sonuncusu olan ölüm olgusu, insanoğlunun en fazla üzerinde düşündüğü ve insanı en fazla tedirgin eden olayların başında gelir. Ölüm bireysel olduğu kadar aynı zamanda toplumsal bir olaydır. O yüzden ölüm sadece öleni değil içinde yaşadığı toplumu da etkilemiştir. Ruhun bedenden ayrılmasıyla ölüm olayı gerçekleşir.

Eski Türkler ruh kavramını canlılar için “*Tin*”, sadece insanlar için “*Süne*”, bütün varlıklar için ise “*Kut*” kelimeleriyle ifade etmektedir. Tin bedenden ayrıldığında ölüm olayının gerçekleştiğine inanılmaktadır. Kaynaklarda ruh konusunda Türkler arasında çeşitli yorumlar yapıldığı görülmektedir. Ölümden sonra ruhun belli bir müddet başıboş dolaştığına inanılmış, Yakutlar buna “*üöz*”, Altaylar “*üzüt*”, Kozan Türkleri ise buna “*ürek*” demişlerdir. Bazı Türk kavimlerinde ruhun kuşa benzetildiği görülür, ölüm halinde ruhun kuş gibi uçarak bedeni terk ettiği tasavvur edilmiştir. Orhun Kitabelerinde bunun yansımaları görülür. Kağan ve beylerin ölümlerinde ruhları tanrının yanına göğe kuş gibi uçarak gittiğine inanılır. Uçma olgusu Türklerin İslam dinine girmesiyle birlikte cennet olarak tasavvur edilmektedir.²¹¹ Bu da bizlere eski Türklerde Tanrının göklerde olduğu Gök-Tanrı inancının olduğunu, ölümün bir son olarak görülmediği, ölümden sonra da yeni bir hayatın varlığına inanıldığını göstermektedir.

²¹⁰ Örnek (1971). age, s. 58-59.

²¹¹ Günay & Güngör (2009). age, s. 104-105.

Her toplum ölüm üzerine kafa yormuş ve ölüm etrafında kendi kültürel yapısıyla alakalı inanışlar şekillendirmiştir. Erman Artun ölüm etrafında şekillenen adet ve inanışları üç grupta sıralamıştır;

1-Öte dünyaya gidişi kolaylaştırmak.

2-Öte dünyada ve geride bıraktıklarının gözünde saygın bir yer almak

3-Ölenin yakınlarının bozulan ruh sağlığını düzeltmek²¹²

İnsanı günlük hayatında derinden etkileyip rüyalarına kadar giren ölüm, gerek ölüm korkusu gerekse ölenin etkilenme durumu ve geleceği bilme istediğinin etkisiyle görülen rüyaları, eşyalarda meydana gelen olağanüstü durumları, gökyüzü olaylarını, hayvanların davranışlarını ölüm olgusuyla ilişkilendirmesine neden olmuştur.

Narman ve köylerinde ölüm ile ilgili inanışların çoğunu dini inanışlar oluşturmakla birlikte eski Türk inanışlarının benzer uygulamaları da görülmektedir. Narman bölgesinde gökyüzünde herkesin yıldızı olduğuna inanılır gökten bir yıldız kayar veya sönerse birinin öleceğine inanılmaktadır. Benzer inanışa Yakut Türklerinde ve Tunguzlarda da rastlanmaktadır.²¹³ Üsküp'te de inanışa göre gökteki her insanın kendisine ait bir yıldızı vardır, insan öldüğünde yıldızı kaymaktadır.²¹⁴

Türklerde ölüme işaret olarak görülen hayvanlar vardır. Hayvanların kendine has yetenekleri, basiretleri ve önsezilerinin açık olmasından dolayı bu inanış oluşmuştur. Özellikle baykuşun etrafında şekillenen inanış Anadolu'nun hemen hemen her yerinde vardır. Baykuş bir evin etrafında ve bacasında ötmesi o evden ölü çıkacağına işaret olarak görülmüştür. Benzer inanış Üsküp Türklerinde de vardır. Üsküplüler ölümden kurtulmak için evin çatısına konan baykuşu uzaklaştırmaktadırlar.²¹⁵ Burada evin ve aile ocağının kutsal sayılması inancı görülmektedir. Yine Türk dünyasında rüyada görülen köpek de ölümün habercisi olarak görülmüştür. Köpeğin uluma şekli, yeri ve zamanı da ölümün habercisi olduğuna inanılmaktadır.²¹⁶ Narman'da da benzer bir inanış vardır. Köpek vakitsiz bir şekilde

²¹² Artun (2011). age, s. 186.

²¹³ H. S. Efendi (1974). *Tâcü't Tevarih*. (Cilt I), (Çev.). İsmet Parmaksızoğlu, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, İstanbul, s. 258.

²¹⁴ M. Sulooça (2006). *Üsküp ve Çevresinde Ölüm İle İlgili İnanç ve Uygulamalar*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 6.

²¹⁵ Sulooça (2006). agt, s. 3.

²¹⁶ R. Ersoy (2002). Türklerde Ölüm ve Ölü ile İlgili Rit ve Eitüeller. *Milli Folklor*, 14(54), 89.

akşam ve yatsı namazı arasında kapının önünde ulursa köpek kovalanır taşlanır. Bu şekilde ölümün o haneden uzaklaştırılacağına inanılır.

Narman'da ölüm haberinin *'kara haber'* ölümün gerçekleştiği günün *'kara gün'*, mezarında *'kara toprak'* olarak görülmesi, eski Türklerde *'kara'* rengin olumsuz anlamlar ifade etmesi, ölüm gibi insan hayatında üzüntü verici olayları ifade etmesi ile bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz. Ölüm gerçekleştikten sonra cenaze şişmesin diye üzerine bıçak konur. Kullanılan malzemenin demir olmasının sebebi demir kültürüdür. Benzer uygulama Azerbaycan Türklerinde de vardır. Azerbaycan'da ölü şişmesin diye maşa, makas, bıçak, ayna vs. koyulmaktadır.²¹⁷

Geleneksel Türk inanışlarında ölümden sonra ahiret inancının olduğu ve yeni bir hayatın devam ettiğine inanıldığı için ölüye saygı gösterilmiştir. Kaynaklarda eski Türklerin ölüyü temizledikleri *'eşük'* denilen beze kefenledikleri tabuta koyup mezarlığa götördükleri nakledilmektedir.²¹⁸ İnsanların öldükten sonra suyla yıkanması, suyun yeniden diriltici özelliğinin yanında, insanları ölünün uğursuzluğundan arındırıp günahları yok edici özelliği vardır. *'Yıkanma kişiyi kutsalın iradesine hazırlamak için bütün dini ana fiillerden önce yapılır.'*²¹⁹

Eski Türklerde kişi öldüğünde gideceği yerde kendisini müspet yönde etkilemesi için bir takım uygulamalar yapılmıştır. Oğuzlar ölen kişinin atıyla birlikte ahirette kendisiyle birlikte istediği yere gidebilmesi için atını da gömmüşler veya yakmışlardır.²²⁰ Kırgızlar ölenin atının kuyruğunu ve yelesini keserek mezara gömmüşler atı serbest bırakmışlardır. Sagay Türklerinde ise ölen kişinin atını öldürmek yerine birine hediye etme geleneği vardır.²²¹ Eski Türklerde mezarların üstüne tümsek yapılır, yeri belli olsun diye etrafı taşlarla çevrilir, üzerine de Kurgan inşa edilmiştir.²²² Kuman Türklerinin mezarları üzerine ise insan heykeli diktikleri, mezara ölünün yemesi için et, içmesi içinde kımız koydukları nakledilmektedir.²²³ Kırgızlarda kişi öldüğünde çevresinden başka ölümler olmasın diye

²¹⁷ Kadirzade (2005). age, s.74.

²¹⁸ Günay & Güngör (2009). age, s. 114.

²¹⁹ M. Eliade (2005). *Dinler Tarihi, İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi*. (Çev.) Mustafa Ünal, Serhat Kitabevi, Konya, s. 234.

²²⁰ Kalafat (2010). age, s. 118.

²²¹ İnan (1976). age, s. 186.

²²² E. Sarıkçıoğlu (1983). *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. Otağ Yayınları, İstanbul, s.199.

²²³ Ögel (1978). age, s. 296.

kefenle birlikte kukla sarılarak mezarda yanına konur, bu şekilde ailesinden başka birinin ölmeyeceğine inanılmaktadır.²²⁴ Narman bölgesinde cenaze teneşirde (musalla) yıkanır, sonra kefenlenir, ardından cenaze namazı kılınarak mezarlık yakınsa omuzlarda, uzakta ise arabayla götürülür, defnedilir. Yörede cenaze işlemleri İslami esaslara göre yapılır. O yüzden defin işleminde ölü ile birlikte herhangi bir şey gömülmez. Ölünün ardından yas tutma geleneği geçmişten günümüze bütün Türk toplumlarında görülmektedir. Göktürkler’de ölüm olayında yas merasimleri yapılır, yas sırasında saç baş yolunur, yüzleri ve kulakları kesilerek kan akıtılmaktaydı.²²⁵ Hunlar ise ölüm haberi aldıkları zaman ölünün bulunduğu çadırın etrafında yedi defa dönüp, yüzlerini yedi defa kestikleri ve ağladıkları nakledilir.²²⁶ Kırgız ve Kazaklarda da biri öldüğünde dul kalan eşi ve kızları saçlarını kestikleri, bu saçları ölüyle birlikte mezara koydukları rivayet edilmektedir. Saçların yolunması ve yüzün tırnaklarla yırtılması geleneği günümüzde hala uygulanmaktadır.²²⁷

Narman yöresinde de ölenin arkasından acı ve ızdıraplarını ifade eden uygulamalar vardır. Mezar başında feryat edenleri ağlayanları görmek mümkündür. Yas süresi ölenin genç oluşuna erkek oluşuna, yaşlı oluşuna, ölenin yakınlığına, kişiliğine ve ölüm şekline göre değişmektedir. Bu dönemde aile fertleri sosyal ortamlardan kendilerini soyutlar, erkekler traş olmaz, kırk gün televizyon açılmaz, kadınlar elli iki gün elbise değiştirmez ve süslenmezler.

Türklerde belirli günlerde ölen kişinin öteki dünyada rahat etmesini sağlamak için ölünün anısına yakınları tarafından yapılan ritüellerden biri de ‘‘Yuğ’’ törenidir. Sagay, Beltiş, Altay ve Yenisey Türkleri defin işlemi bittikten sonra ölü aşı için kesilen hayvanların kemiklerini mezarın yanında yakılan ateşin üzerine rakıyla birlikte attıkları, bu şekilde rakı ve yiyeceklerin ölüye ulaşılacağı anlatılmaktadır. Defin günü mezarlıktan dönenler içinde rakı ve et ikram edilir.²²⁸ Abakan Tatarları ölüm olayının üçüncü, yirminci ve kırkıncı günü toplanıp ziyafet tertip ederler, kırkıncı gün ölünün sahibi olduğu at yakalanarak kesilir etleri mezara asılır.²²⁹ Oğuzlarda ölünün akrabaları üçüncü ve yedinci gün toplanarak, ‘‘basan’’ adı verilen

²²⁴ Polat (2005). age, s.196.

²²⁵ M. Eröz (1992). *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşilik*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 72.

²²⁶ J. P. Roux (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. (Çev.) Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul, s. 224-225.

²²⁷ J. P. Roux (1999). *Altay Türklerinde Ölüm*. (Çev.) Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s. 245.

²²⁸ İnan (1976). age, s. 190.

²²⁹ Eröz (1992). age, s. 78.

ziyafet tertip edilmektedirler. Yedinci günkü ziyafetten sonra ölenin yatağı yakılarak yok edilir.²³⁰ Özbeklerde ölenin akrabaları üçüncü, yedinci ve kırkınıc günlerinde ‘‘*Hudalık kılma*’’ helvası, senesinde ise ‘‘*yıl aşı*’’ verilmektedir. Yine kişi öldükten sonra belli bir süre Perşembe günleri ‘‘*Perşembelik*’’ adı verilen pılav dağıtılır.²³¹ Benzer uygulamalara Narman ve çevresinde de rastlanılmaktadır. Bölgede ölünün ruhu için yakınları yedinci, kırkınıc ve elli ikinci günleri Kur’an-ı Kerim okutup, yemekler verir helva dağıtırlar. Bütün bu uygulamalara baktığımızda yöre de ölünün ruhu için yapılan hayır işlemlerinin takvime bağlanması eski Türk inanışlarının uzantısı olduğu, bu inanışların günümüze kadar değişik biçimlerde varlığını devam ettirdiğini göstermektedir.

²³⁰M. Uraz (1992). *Türk Mitoloji*. Düşünen Adam Yayınlar, İstanbul, s. 96-97.

²³¹M. Muratoğlu, Y. Kalafat & Cevdet Trkeroğlu (1996).*Türk Halk İnançları–Özbekistan-Anadolu Karşılaştırmaları*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 53.

İKİNCİ BÖLÜM

NARMAN VE ÇEVRESİNDE MUHTELİF KONULAR İLE İLGİLİ HALK İNANIŞLARI

1. Ziyaret ve Ziyaret Yerleri ile İlgili Halk İnanışlar

Kökeni Arapça olan ziyaret, *“birini görmek ya da bir yeri görmeye gitmek”* anlamlarına gelir.²³² Zevr kökünden gelen ziyaret kelimesi sözlükte *“kıymet verilen bir kimseyi bir yeri ziyaret etmek”* anlamlarına gelmektedir. *“ziyaret eden”* ifadesine karşılık *“zair”* kelimesinin kullanımı daha yaygındır. Mezar kelimesi de *“ziyaret edilen yer”* anlamına gelmekle birlikte Türkçe’de kabir kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılır. Ziyaret, dini terim olarak; ibret almak için kabirleri, sevap kazanmak için mübarek yerleri, akrabaları ve hastaları gidip görmeyi ifade eder.²³³

Halk inanışları bağlamında baktığımızda ülkemizin birçok yerinde olduğu gibi Narman ve çevresinde de ziyaret fenomeni değişik biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu ziyaret fenomenleri, türbe, yadır, şehitlik ve kutsiyet atfedilen dağ tepe gibi yerler olduğu gibi zaman zaman da değişik amaçlar için ziyaret edilen *“maşatlık”* diye tabir edilen *“gayri müslim mezarları”* olarak karşımıza çıkmaktadır.

Halk inanışları çerçevesinde ziyaret fenomeninin konusu; yadır, türbe, kümbet, tekke, ziyaret, dede mezarı gibi çeşitli isimlerle anılan ve çoğunlukla kendilerine veli, evliya, eren, ermiş, âbid, zâhid, âlim, sofı, seyid, şeyh, gazi, mübarek, pir, dede, baba, abdal yahut şehit gibi isim ve sıfatlar verilerek manevi güç ve meziyetlerine inanılan kişilerin yattıkları veya yattıkları kabul edilen yerlere, mekânlara belli hacet, dilek, istek, talep ve muratlarla yapılan ziyaretler ve bu çerçevede oluşmuş çeşitli inanış ve uygulamalardır.²³⁴ Ayrıca türbelerden farklı olarak değişik olayların vuku bulduğu, olağandışı olayların gerçekleştiğine inanılan mekanlar da ziyaret edilecek yer kabul edilmektedir. O yüzden bazen bölgedeki tepe, su, ağaç vs. unsurlar da ziyaret edilen yerler olmuştur.

Anadolu’nun diğer yörelerinde olduğu gibi Narman ve çevresinde de halk tarafından ziyaret edilen Türbelerin, mezarların, suların ve tepelerin olduğu görülmektedir. Türbe

²³² İ. Oymak (2002). *Malatya ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret yerleri*. (Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, s. 288.

²³³ M. Y. Kandemir (1978-1986). “Ziyâret”, *İslâm Ansiklopedisi*, I-XIII), MEB Yayınları, İstanbul, s. 620.

²³⁴ Arık & Eroğlu (2017). age, s. 73.

ziyaretleri içinde yatan zatların kerametleri ve yaşadığı dönemler de başlarından geçen olağanüstü olaylar üzerinde şekillenmektedir. Bu türbe ve mekanları ziyarete gidenler, ne hacetleri varsa o maksatla ziyaret etmektedirler. Bazısı çocuk sahibi olmak, bazısı hastalıklarına şifa bulmak, bazısı da çeşitli sıkıntılarından kurtulmak için ziyarete giderler.

1.1. Ethem Baba Türbesi

Ethem Baba (1836-1936) türbesi Narman ilçe merkezinde Erzurum Caddesi olarak bilinen cadde üzerinde Yukarı Aslanpaşa Camiinin yanında bulunmaktadır. Ethem Baba Erzurum merkezde dünyaya gelir. Asıl adı İbrahim, mahlası Ethem'dir. Yöre halkı arasında Ethem Baba olarak bilinmektedir. Babası Şeyh Muhammed Nesibi olup aile Afganistan muhaciridir. Halveti tarikatı silsilesinin Şemsiye kolundandır.²³⁵

Halvetiyenin Sivasiye kolundan Şemsi Suzi'nin talebesi olmuş, onun yanında yetişerek icazet almış. Rivayete göre İbrahim Ethem Efendi kendini ibadete verir. Bir gün rüya âleminde Hz. Ali'yi görmüş, Sivas'a gidip Şemsi Suzi Hazretlerine talebe olması emrolunmuştur. Sivas'a giderek Şeyh efendiden kabul görmüş, halvet odasında inzivaya alınmıştır. Manevi terbiyesi tamamlanıp şeyhinin istediği olgunluğa geldiğinde icazet verilerek, insanlara nasihat edip Resul-i Ekrem (s.a.v) 'in güzel ahlakını, hal ve hareketleriyle İslam'ı anlatmak, halkı irşad etmek üzere Narman'a gönderilmiştir. Ayakkabı tamirciliğiyle geçimini temin eden Ethem Babanın tasavvufi ilgili kitap ve beyitlerinin var olduğu nakledilmiştir. Bu kitaplar 1. Dünya Savaşı sırasında ilçeye hâkim olan Ermeniler tarafından yakılarak imha edilmiştir. Ethem Baba Türbesi 1995 yılında restore edilerek bugünkü durumuna getirilir. Türbenin mimari yönden herhangi bir özelliği yoktur.²³⁶

Narman ve çevresinde Ethem Baba ile alakalı bir takım efsanevi inanışlar ortaya çıkmıştır. Yaptığımız araştırmada katılımcıların anlatımına göre; "Ethem baba kerameti âşikar bir âlimdir. Geçmişte Narman sel baskınıyla karşı karşıya kalınca selin önüne çıkıp elini kaldırıp Narman'ı selden kurtarmıştır."²³⁷

Ethem Baba türbesi birkaç kez yol çalışması sebebiyle kaldırılmak istenmişse de yöre halkının itirazları sebebiyle kaldırılmamıştır. O yüzden türbe yolun tam ortasındadır. İnanişâ göre yol çalışması yapılırken kepçe operatörü türbeyi yıkmaya çalışmış ancak kepçe arıza

²³⁵ Durma (2013). age, s. 219.

²³⁶ Durma (2013). age, s. 220-221.

²³⁷ K.K. 77.

yapmıştır. Halk gayretullaha dokunur diye itiraz edip türbeyi sahiplenince yıkımdan vazgeçilmiştir.²³⁸ Türbe psikolojik olarak ruhsal sıkıntılı olanlar, çocuğu olmayanlar ve yolcular tarafından ziyaret edilir. İki rekât namaz kılınır, ardından dua ve niyazda bulunulur.

1.2. Âşık Sümmani

Âşık Sümmani'nin mezarı kendi köyü olan Erzurum Narman İlçesinin Samikale köy mezarlığının içindedir. Âşık Sümmani (1860-1913) Narman ilçe Merkezine 12 km uzaklıkta olan Samikale köyünde dünyaya gelir. Asıl adı Hüseyin olup babası Kasımoğullarından Hasan'dır.²³⁹ Rifai şeyhi Sanamerli Hacı Ahmet Baba'nın halifeleri arasında sayılır.²⁴⁰ Saz şairi olan Âşık Sümmani hayatını şiirsel motifle şöyle anlatmaktadır;

*‘‘Kaza-i Narman’dır bize dünyalık mekân, tenhaya diken. Bunca müddet geçirdiğim Samikale’dir. Kal’a ibaredir. Sabavetim Hüseyin’dir, Mahlasım Sümman, Pederim Hasan. Tevellüdüm seksen yedi andan sonradır. Meslek şuarâdır. ’’*²⁴¹

Âşık Sümmani, adından da anlaşılacağı üzere halk ozanıdır. Araştırmamızın içerik olarak konusunu ilgilendiren kısmı ‘‘bâde içme’’ olgusu ve Samikale köyünde uykuya daldığı Ablaktaşı’dır. O yüzden yöre halkı tarafından ‘‘Bâdeli Âşık’’ diye anılır.

Genel olarak Âşıklık geleneği iki önemli unsur etrafında şekillenir. Âşıklar âşıklığa başlamayı ya da yetişip usta âşık olmayı geleneksel bir unsur olarak gördükleri iki önemli yol olan usta yanında yetişme, ya da rüyada bade içerek bâdeli âşık olmaya bağlarlar.²⁴²

Âşıklar, saz çalan, usta-çırak ilişkisi içinde yetişen, belli bir mesleki zümreyi meydana getiren, doğaçlama şiir söyleyen, atışma yapabilen, bade içtiğini belirten veya bu özelliklerin bir bölümünü bünyelerinde toplayan şairlerdir.²⁴³ Âşık Sümmani de bu bağlamda bâdeli âşıktır. Sümmani mahlasını da rüya âleminde pir elinden bade içtikten sonra kendi deyimiyle almıştır. ‘‘Sümmani’’ kelimesi, ‘‘sonuncu, sona ait’’ anlamına gelmektedir. Sümmani’nin mahlası ile eş anlamlarda birçok koşması vardır.²⁴⁴

²³⁸ K.K. 78.

²³⁹ N. Albayrak (2010). ‘‘Sümmani’’, *TDV İslam Ansiplopedisi*, c. 38, s. 135.

²⁴⁰ Durma (2013). age, s. 223.

²⁴¹ M. Kardeş (1963). *Meşhur Saz Şairi Âşık Sümmani*, Tortum Kalkındırma Derneği, İstanbul, s. 125.

²⁴² C. Gündoğdu (2007). Âşık Sümmani’de Aşkın Metafiziği, *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, (18), 117.

²⁴³ H. Rayman (1997). *Âşık Sümmani, Hayatı Edebi Şahsiyeti Şiirleri Şiirlerinin Tahlili*. Kariyer Matbaacılık, Ankara, s. 4.

²⁴⁴ A. Erkal (2007). *Âşık Sümmani*. Fenomen Yayınları, Erzurum, s. 13.

Sümmânî'nin izinden gidip âşıklık geleneğini devam ettiren torunu Hüseyin Sümmanioğlu'nun anlatımına göre;

Sümmânî henüz on bir yaşındayken kendi hayvanlarını otlatmaya Ablaktaşı'na gider. Ablaktaşı'nda uykuya dalar. Rüyasında yanına üç derviş gelir. Bu üç derviş önce Sümmânî'ye Gülperi adlı kızın isminin ilk orta ve son (G.P.İ) harflerini okuttuktan sonra Gülperinin cemalini gösterip bade sunarlar. Sümmânî'ye okuma yazma öğretip, ona ''Sümmânî'' mahlasını vererek Gülperiyi ömrü boyunca aramasını söylerler. Gülperi adındaki kıza rüyasında âşık olur. Bu olaydan üç ay sonra köy odasında köylüler sırayla türkü söylemektedir. Sıra Sümmânî'ye gelince bazıları Sümmânî'nin çocuk olduğunu söyleyerek sırayı atlamak isterler. Sümmânî ise sıranın kendisine gelmesini beklediğini söyleyerek türkü söylemek ister. Köylüler Sümmânî'nin türkü teklifini kabul eder.²⁴⁵

Sümmânî Ablaktaşında uykuya daldığını rüya âleminde pirlar tarafından bade içirildiğini şu sözlerle ifade eder:

*Uyandım gafletten oldum perişan,
Bir nur doğdu âlem oldu ürişan,
Selam verdi bana üç hub dervişan,
Lisanları bir hoş, sedasın tek tek*

*Lisanları bir hoş, eder niyâzı
Onlar da okurlar harf ile sarfı
Dediler vakittir kılak namazı
Cem olup aldılar abdestin tek tek*

*Vardım saf saf olup varmış divana
Ben de el bağlayıp geçtim bir yana
Meylimi bağladım ganî Subhan'a
O güzel Allah'ı gözler gözlerim*

*Aldılar abdesti, uyandım habdan
Aslımız yapılmış hak ü turabdan
Üç harf okuttular yeşil yapraktan
Okudum harfini noktasın tek tek*

²⁴⁵ K.K. 79.

*Okudum harfîni zihnim bulandı
Baktım çâr etrafa kadeh dolandı
O yârin aşkıyla gönümüz yandı
Nûş ettim pirlerin bâdesin tek tek*

*İçtim aşk bâdesin gördüm rengini
Tam on sekiz saat sürdüm cengini
Yar yüzünde gördüm üç beş bengini
Halhalın altında noktasın tek tek*

*Düzemedim dostlar ben bu elfâzı
Yüreğimi yaktı ol peri kızı
Kara gördüm artık kış ile yazı
Felek attı bana sillesin tek tek*

*Yıllardım düşmüşüm ben bu mihnete
Yetmedim dünyada asla hikmete
Mecnunu da atmışlardı gurbete
Kalmıştı gurbetin sılasın tek tek*

*Dediler Sümmâni gel çekme elem
Adamı çürütür derd ile verem
Seninçün dünyada kavuşmak haram
Böyle yazmış kalem Hüdâsın tek tek²⁴⁶*

Bu dörtlükleri dinleyen herkes hayretler içinde kalır ve etrafındakilerin şaşkın bakışları arasında Hüseyin'in badeli âşık olduğu anlaşılır. Hüseyin, bundan sonra Sümmâni mahlası ile şiir söylemeye başlar. Âşıkların çoğunda olduğu gibi Hüseyin'de halk arasında adıyla değil mahlasıyla anılmıştır.²⁴⁷

Âşık Sümmâni'nin ünü Narman ve çevresini aşmış Doğu Anadolu bölgesinde âşıklık geleneğinin öncülerinden olmuştur. Günümüz de halk edebiyatında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Tasavvuf ehli olan şairin mezarı sık sık ziyaret edilmekte ve anma törenleri yapılmaktadır. 1972 yılından itibaren Narman ve Samikale Köyünde "Sümmâni

²⁴⁶ Erkal (2007). age, s. 107.

²⁴⁷ A. Bayoğlu (2009). *Âşık Sümmâninin Değişlerinde Dini ve Sosyolojik İçerik*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, s.13.

Şenlikleri'' adı altında festival düzenlenmekte, bu şenliklere bölgenin tanınmış Halk ozanlarının yanında üniversitelerden bilim adamları da katılmaktadır.

1.3. Ali Baba Türbesi

Ali Baba türbesi Narman ilçe merkezine 12 km uzaklıkta eski ismi Kihdik olan, Seyyid Ali Baba köyünde köy kabristanlığının içindedir. 1850-1915 yılları arasında yaşayan Ali baba Kadiri tarikatının mensuplarındandır. Ali Baba'nın babası Seyit Hacı Ömer Baba Medine'de doğmuş. Hz. Ali'nin soyundan gelmektedir.

Medine-i Münevvere'den Erzurum Narman kazasının Tuztaş (Kihdik) köyüne gelip yerleşerek çevreye ilim irfan yolunda hizmet etmiştir. Ailenin, Evladı Resul Abdulkadiri Geylani soyundan olduğu da ifade edilir ve tarikat şeceresinin babadan oğula halife olarak geçtiği nakledilir. Mehmet Baba oğlu ve halifesi Fakkı Baba, onun oğlu Nur Muhammet Baba, onun oğlu Hacı Şerif Baba, onun oğlu ve halifesi Ömer Baba, onun oğlu ve halifesi Ali Baba, oğlu Hasan Baba'dır.²⁴⁸ Ali Baba'nın bölge halkı tarafından keramet ehli olduğuna inanılır. Halk arasında nakledildiğine göre, Erzurum'da askerlik yaparken komutanı, *''senin keramet ehli âlim olduğunu söylüyorlar kerametini göster bize''* der. Rivayete göre Ali Baba'yı eğer keramet sahibiysen bir şey olmaz düşüncesiyle ekmek fırınına atar. Zaman sonra fırının kapağını açtıklarında Ali Baba'yı bağdaş kurmuş Allah'ı zikrederken görürler. Bir başka kerameti ise, sohbet meclislerine katılanların hallerini kendileri sormadan onlara arz edip onlara nasihat etmesi olarak nakledilir.²⁴⁹

Ali Baba'nın ailesi Medine'den geldiği için yöre de Arap Dede olarak da bilinmektedir. Türbe psikolojik rahatsızlığı olanlar, bayılması olanlar ve çocuğu olmayanlar tarafından ziyaret edilmektedir.

1.4. Hafız Mustafa Hoca Türbesi

Hafız Mustafa Efendi (1876-1949) türbesi Narman ilçesine 7 km uzaklıkta bulunan Mahmutçavuş (Kiğani) köyünde köy mezarlığının içinde bulunmaktadır. Yörede *''Kara Hafız''* olarak da bilinmektedir. Nakşibendi tarikatının Hâlidî kolu meşayihinin 35. sidir. 1876 yılında Mahmutçavuş köyünde dünyaya gelmiş, babası Molla İbrahim Efendi'dir. Köyün imamı Yunus Hoca'nın riyazetinde 9 yaşında hafızlığını bitirmiş, Yunus Hoca'dan Arapça sarf ve nahiv dersleri almıştır. Erzurum merkezde bulunan Kurşunlu Medresesi'nde 7 yıl

²⁴⁸ Durma (2013). age, s. 226-227.

²⁴⁹ K.K. 80.

fıkıh, akaid, tefsir, hadis vb. medrese eğitimi almış, daha sonra Erzurum'un Ortadüzü (Kevahor) köyü ve Horasan ilçelerinde imamlık yapan Kara Hafız, 1940-1945 yılları arasında Narman'ın Şekerli köyünde irşat faaliyetlerine devam etmiştir. 1949 yıllarında düğün vesilesiyle gittiği Koçkaya köyünde hastalanmış, Aralık ayında hakkın rahmetine kavuşmuştur. Hafız Mustafa Hoca'nın üç bine yakın talebe yetiştirdiği nakledilmiştir.²⁵⁰

Yöre halkı tarafından sevilen Mustafa Hoca rivayetlere göre keramet ehli bir âlimdir. Görüştüğümüz katılımcının anlatımına göre;

Hoca efendinin Narman ve çevre köylerden ziyaretçisi çok olurmuş, Bir gün Narman'da Marangozculuk yapan Şevki Usta arkadaşlarıyla hoca efendiyi ziyarete giderken yolda *“Hoca efendi hacdan geldi ama at alışverişine hala devam ediyor.”* diye düşünceyi akıldan geçirerek hoca efendinin köyüne giderler. Hafız Hoca güler yüzle misafirleri kabul eder, yemekler yenildikten sonra hoca efendi gülümseyerek Şevki Ustaya; *“Şevki Usta ben atı aldığımda gönlüme değil avluya bağlıyorum”* demiş.²⁵¹

Hafız Mustafa Hoca Efendi'nin türbesi köyünde köy mezarlığının içindedir. Eski Narman ve Horasan ilçelerinin bağlantı yolunda olduğu için genellikle yolcular tarafından dua amaçlı ziyaret edilmektedir.

1.5. Ziyaret Tepe ve Karakol Ziyareti

Narman ilçesine bağlı Ergazi köyü sınırlarında yer alan bölge geçmiş yıllarda Osmanlı ordusu tarafından Karakol olarak kullanıldığı için yöre halkı tarafından karakol denilmektedir. Kamışözü köyü yaylası, Narman yaylası ve Ergazi köyü sınırları arasında kalan bölgede moloz taşlarla çevrilmiş kitabesi olmayan mezar bulunmaktadır. Aynı zamanda bölgede Osmanlı-Rus savaşı olduğu için yöre halkı tarafından çok sayıda şehidin olduğuna inanılmaktadır. Halk daha çok yaz aylarında yağmur duası ve değişik amaçlarla bölgeyi ziyaret etmektedir. Gidenler kurban kesip, iki rekât namaz kılıp yağmur duası yapmaktadır. Ayrıca Karakol bölgesinin Ergazi tarafına bakan kısmında yaz aylarında çıkan kaynak suyun *“dabak”*²⁵² hastalığı bulunan büyükbaş hayvanları iyileştirdiğine inanılmaktadır.²⁵³ Eskiden

²⁵⁰ Durma (2013). age, s. 225.

²⁵¹ K.K. 81.

²⁵² Çift tırnaklı hayvanlarda görülen *“şap”* hastalığıdır. Bölge de *“dabak”* diye bilinmektedir. Hayvanların ağız ve tırnaklarında belirtisini gösterir. Et ve süt verimini ciddi oranda düşürür. Hatta zayıf hayvanların ölümüne neden olur.

²⁵³ Z. Başar (1972). *İçtimai Adetlerimiz-İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz*. Sevinç Matbaası, Ankara, s. 198.

yaz aylarında yaylalara çıkan halkın, Ziyaret Tepe'nin toprağını şifa niyetiyle ve kısımetleri açılsın diye çocuklarına yedirdikleri de rivayet edilmektedir.²⁵⁴

2. Hayvanlarla İlgili İnanış ve Değerlendirmesi

Geleneksel Türk inanışlarında hayvanlarla alakalı inanışların yaygın olduğu görülmektedir. Ergenekon Efsanesi'ndeki hayvan mitolojisi, günümüze kadar kurulan Türk devletlerindeki bayrakların hayvan figürleri, kullandıkları on iki hayvanlı Türk takvimi bunun en önemli göstergesidir. Diğer Türk toplumlarında olduğu gibi Narman ve çevresinde de hayvanlarla alakalı halk inanışlarını görmek mümkündür.

Bazı hayvanlar, iyiliğin, şansın, uğurun, gücün, koruyuculuğun ve cesaretin simgesi gibi görülürken, bazı hayvanlar ise kötülüğün, şanssızlığın ve uğursuzluğun simgesi gibi görülmektedir. Bu inanışlar şöyledir:

Yörede kedilerin nankör olduğuna inanılsa da faydalı bir hayvan olduğu düşünülmektedir. Kedilerin öldürülmesi hoş karşılanmaz, uğursuzluğa felakete yol açacağına inanılır. Özellikle kara kedilerin uğursuzluk getireceğine inanılmaktadır. Hatta birbirlerine dargın olanların *aramıza kara kedi mi girdi* deyiimi bölge de yaygındır.²⁵⁵

Bölgede köpeğin rengine, uluma şekline zamanına göre de olumlu ya da olumsuz inanışlar oluşmuştur. Köpek ezan vaktinde ulamaya başladığında şeytanları kaçırdığına inanılır. Zamansız acıklı acıklı uluduğunda ise oradan cenaze çıkacağına inanılır. Bu gibi durumlar da köpeğe ekmek verilir "*kendi başını ye*" denerek kovulur. Yine küçük yaştaki köpeklerin kulakları kesilip yedirilirse daha güçlü olacaklarına inanılır. Ayrıca köpeklerin önsezileri kuvvetli olduğuna, kendisinden korkan insanın başından buhar çıktığına o yüzden ona saldırdığına inanılır.²⁵⁶

Yörede vakitsiz öten horoz ve horoz gibi tavuğun ötmesi uğursuzluk olarak görülür. Horoz ve tavuk kesildiğinde uğursuzluğun gideceğine inanılır. Baykuşun ötmesi de uğursuzluk olarak görülmüştür. Örümcek ve güvercin uğurlu hayvan olarak kabul edilir. Hz. Muhammed'i (s.a.v) müşriklerden *Sevr* mağarasında koruduklarına inanılır. Bu yüzden güvercin öldürenin başına musibet geleceğine inanılır. Bir kimsenin başına veya herhangi bir yerine kuş pislerse o kişinin para bulacağına kısımetli olacağına inanılır. Uğur böceği kimin

²⁵⁴ K.K. 82.

²⁵⁵ K.K. 83.

²⁵⁶ K.K. 84.

üzerine konarsa uğur getireceğine inanılır. Yine yolculuk esnasında kişinin karşısına tavşan çıkarsa uğursuzluk getireceğine, tilki çıkarsa uğur getireceğine inanılır.²⁵⁷

Yörede katırın beddualı hayvan olduğuna o yüzden kısır kaldığına inanılır. Hz. İbrahim ateşe atıldığında katırın ateşe odun taşıdığına inanılır. Kertenkelenin de ateşi harlamak için üflediğine, karınca ve arının ateşi söndürmek için su taşıdıklarına inanılır. O yüzden arı ve karınca bereketli hayvanlar olarak görülür. Kurbağaya dokunulduğunda vücutta siğil çıkacağına, evde bulunan yılanı öldürdüğünde onun eşinin de intikam almak istediğine, birbirine sarılmış yılanların üzerine elbiseni attığında zengin olacağına inanılır.²⁵⁸

Narman ve çevresinde ayrıca ‘‘Kurtağızı bağlama’’ uygulaması da vardır. Merada kaybolan hayvanı kurt yemesin diye kurdun ağızı bağlanır. Bilenler kendi bağlar bilmeyenler köyün hocasına gider. Hoca bir bıçağı Ayet-el Kürsi veya Şems suresini okur, daha sonra bıçağın ağızını kapatır. Hayvan bulunduktan sonra bıçağın ağızı açılır. Eğer bıçağın ağızı açılmazsa kurtların açlıktan öleceğine inanılır.²⁵⁹

Köylerde kurban niyetiyle kesilen hayvanlarında kafatasları atılmaz, tarlaya veya ahırın giriş kapısına asılır, nazara ve uğursuzluğa iyi geldiğinde inanılır. Eşiklere ve evin girişlerine at nalı çakılmasının nazara ve uğursuzluğa iyi geldiğine inanılır. Kurt ve at Türk toplumlarında önemli bir figürdür. Dede Korkut hikâyelerinde kurt yüzü görmek mubahtır diye bahsedilmekte, Oğuz ve Ergenekon destanlarında ise kurt yol gösterici, koruyucu kutlu bir hayvan olarak görülmektedir.²⁶⁰ Eski Türklerde atın insanları kötü büyülerden, kötü ruhlardan koruduğuna inanıldığı görülmektedir. Türklerin kötü ruhlardan korunmak için bağlara bahçelere at kafatasını nazarlık ve korkuluk olarak astıkları nakledilmektedir.²⁶¹

Narman çevresinde bazı insanların olumlu veya olumsuz yönleriyle hayvanlara benzetilmiştir. Ahmak ve bön olan kişilere ‘‘eşek’’, uyanık olan kişilere ‘‘tilki’’, uysal sakin olanlara ‘‘koyun’’, çok düşünenlere ‘‘hindi’’, aklı kıt olanlara ‘‘kuş beyinli’’, kuvvetli olanlara ‘‘koç’’, hızlı koşanlara ‘‘at gibi’’, karnı acıkmış kişilere ‘‘kurt gibi’’, kötü yürüyenlere ‘‘ördek yürüyüşlü’’ denir. Sesi güzel olanlara ‘‘bülbul sesli’’, sesi kötü olanlara ‘‘karga sesli’’,

²⁵⁷ K.K. 85.

²⁵⁸ K.K. 86.

²⁵⁹ K.K. 87.

²⁶⁰ A. Kıyak (2019). *Sinemilli Aleviliği (İnanç ve İbadet Anlayışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi)*. Gece Akademi Yayınevi, Ankara, s. 209.

²⁶¹ A. İnan (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. MEB Basımevi, İstanbul, s. 131.

korkak kişilere ‘‘tavuk’’, inatçı kişilere ‘‘keçi’’, çok konuşan kişilere ‘‘papağan’’, nankör kişilere ‘‘kedi’’, içten pazarlıklı olanlara ‘‘yılan’’, yapmacık üzülenlere ‘‘timsah gözyaşlı’’, eşini kıskanmayan kişilere ‘‘domuz’’, görgüsüz kültürsüz kimselere ise ‘‘ayı’’ denilmektedir. Saymış olduğumuz hayvanlar ile bu özellikleri taşıyan insanlar arasında fizik, huy ve karakter bakımından benzerlik taşıdığına inanılmaktadır.²⁶²

3. Bitkilerle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Bitkilerle ilgili inanışlar da karşımıza ilk olarak ağaç kültü çıkmaktadır. Geleneksel Türk inanç sisteminde ‘‘Ağaç Kültü’’ önemli yer tutmaktadır. Oğuz Türklerinin Çepni boyundan olan Giresun iline bağlı Tirebolu ilçesinde de ağaç kültürünün bir uzantısı olarak kestane ve ceviz ağacı etrafında şekillenen halk inanışları görülmektedir.²⁶³

Ağaç insan yaşamıyla bütünleşmiş bir olgudur. İnsanın doğumundan ölümüne kadar hayatın her alanında insanla ağacın ilişkisini görmek mümkündür. Hatta kışın yaprakların dökülmesi yazın da yeniden yeşermesi insana ölümden sonra dirilmenin sembol örneği olarak görülmektedir. O yüzden insanlar kendi soy kütüklerine ‘‘Şecere’’ demişlerdir. Böylelikle insanlar kendi hayatlarıyla ağaç arasında bir bağlantı kurmuşlardır.²⁶⁴

Bu bağlamda Anadolu’nun her yöresinde olduğu gibi Narman bölgesinde de ağaçlarla ve bitkilerle alakalı halk inanışlarına rastlanmaktadır. Bitki ve ağaçları halk inanışları bağlamında uğur getiren, uğursuzluk sayılan, nazara iyi gelen ve şifa kaynağı olarak görülen diye sıralayabiliriz:

- İncir ağacı uğursuzluk alametidir o yüzden gölgesinde uyumak insanı hasta eder.
- Söğüt ağacının gölgesinde uyumak vücudu dinlendirir.
- Ceviz ağacından düşen iflah olmaz iyileşmez. Tarlaya buğday ekerken kişi abdestsiz ekerse o tarladan hayır çıkmaz bereketsiz olur.
- Nar cennet meyvesidir. O yüzden nar tanelerini yere dökenin işi rast gitmez.
- Ekili tarlanın sınırları içinde uyuyana ağırlık basar.
- Ekin tarlasının içine hacet gideren çarpılır.

²⁶² K.K. 88.

²⁶³ M. Baş (2018). Tirebolu Çevresinde Yerleşik Halk İnanışları. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 40.

²⁶⁴ H. Tanyu (1988). ‘‘Ağaç’’, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.1, s. 456.

- Bir tutam üzerlik otu ipe bağlanıp evin bir köşesine asılırsa o ev halkına nazar değmez. Buğday başakları bir ipe bağlanıp odaya asılması o eve bolluk ve bereket getirir. Hurmanın peygamber meyvesi olduğuna inanılır. Çekirdeğinde bereket vardır. O yüzden ulu orta yerlere çekirdeği atılmaz.²⁶⁵
- Yere düşen buğday ekmeği “Bismillah” diye yerden kaldırılıp üç defa ard arda öpülerek başa konur. Kutsaldır bir nimet olduğuna inanılır. Ekmeğin yanmış tarafını yiyenin cesaretli olacağına inanılır. Ekmek pişirilirken sayılırsa bereketi kaçacağına inanılır. Ekmeği bir tarafına yaslanarak yemek ve kırıntılarını yere dökmek hoş karşılanmaz fakirlik alameti olarak görülür.²⁶⁶

3.1. Bitkilerle İlgili İnanışların Değerlendirilmesi

Bitkilerle insan ilişkisi insanlık tarihi kadar eskidir. Mitolojide bitkiler tanrılar tarafından insanlara verilen en önemli armağan olarak ele alınmıştır. Tüm bitkiler insanın hizmetindedir ve insanın varoluşuyla birlikte bitkilerle olan ilişkisi başlamıştır.²⁶⁷ Çünkü insan hayatının her safhasında yaprağından, dalından, kökünden, oksijeninden, kerestesinden, çiçeğinden, kokusundan gölgesinden yararlanılmış bir nimettir.

Arkeolojik bulgulara ve kaynakların verdiği bilgilere göre insanlar, besin elde etmek ve sağlık sorunlarını gidermek için öncelikle bitkilerden faydalanmışlardır.²⁶⁸

Bir bitki olarak ağaç kültü de her toplum ve dinde önemli bir kült olarak yer almaktadır. Hint kültürüne baktığımızda kozmik ağaç figürü karşımıza çıkmaktadır. Dünyanın eksenini olarak düşünülmektedir. Kutsal metin Upanişadlar’da; “*Bu ölümsüz incir ağacının kökü yukarıda, dalları ise aşağıdadır. O kök gerçekten saftır. O Brahma’dır. Ona, ‘Ölümsüz’ denir. Bütün dünyalar onda barınırlar, kimse ondan öteye gidemez. Bu gerçekten odur.*”²⁶⁹ şeklinde tanımlanmıştır.

Ağaç kültürünün semavi dinlerdeki olgusuna baktığımız da Hint kültüründe olduğu gibi Yahudilikte de hayat ağacı yukarıdan aşağıya doğru uzanmaktadır. Yine Yahudilikte ayrıca Sukkot bayramında ağaç dalları kullanılmaktadır. Hristiyanlıkta, Hz. İsa’nın Kudüs’e girişini

²⁶⁵ K.K. 89.

²⁶⁶ K.K. 90.

²⁶⁷ D. Gezgin (2006). *Bitki Mitosları*. Sel Yayıncılık, İstanbul, s. 2.

²⁶⁸ M. Koçyiğit (2005). *Yalova İlinde Etnobotanik Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, s. 1.

²⁶⁹ *Upanishadlar* (2008). (Çev.). Koray Kaya, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 258.

hatırlatmak üzere Paskalya'dan bir pazar önce dallar takdis edilmekte, çam ağacı ise Noel'in sembolü sayılmaktadır. Ayrıca Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği ağacın da büyük bir önemi vardır.

Hristiyanlığa göre bu, cennetteki hayat ağacından yapılmıştır. Bu ağaç ölüleri diriltme özelliğine sahiptir.²⁷⁰

Eliade, İslam geleneğinde de kökleri göğe uzanıp dalları yeryüzüne yayılan bir mutluluk ağacından bahsetmiştir.²⁷¹ İslam kaynaklarında Kur'an'da geçen tuba kelimesi²⁷² cennet ağacı anlamında da kabul edilmiştir. Bir rivayette Tuba ağacının cennette bir ağacın adı olduğu, cennetteki bütün evlerin onun dallarından yapıldığı, dallarının evlerin üzerine sarktığı cennettekilerin meyvelerini yemeyi arzuladıklarında ağacın kendilerine doğru eğildiği, onların da o ağaçtan diledikleri kadar yedikleri nakledilmiştir.²⁷³

Kur'an-ı Kerim'de hurma, nar, üzüm, incir ve zeytin gibi bazı ağaçlar isimleri ile anılmaktayken, incir ve zeytin ağacı üzerine yemin edilmektedir.²⁷⁴ Yine Kur'an'da ağacın ilahi lütuf ve kudretin eseri olarak yaratıldığı belirtilerek birçok canlının ağaç olmaksızın yaşayamayacağına dikkat çekilmektedir.²⁷⁵

Geleneksel Türk Dini inanışında da ağaca kutsiyet atfedilmektedir. Kutsal “Ötüken Dağı” ormanla kaplıdır ve “Ötüken Yıy” (Ötüken Ormanı), Göktürkler ve Uygurlarca kutsal bilinmektedir.²⁷⁶

Narman yöresinde bazı ağaçlara kutsiyet kazandırılması, eski Türklerdeki kayın ağacının kutsiyetini bize hatırlatmaktadır. Uygur Türklerinin, ceset taşıdıkları tabutları söğüt ağacından yaptıkları tespit edilmiştir..²⁷⁷ Bu bağlamda söğüt ağacı ve gölgesinin insanlar için faydalı olması, evlerin önüne dikilmesi, yaşlılar ve çobanlar tarafından asa olarak kullanılması, ona önemli fonksiyonlar yüklenerek ve eski Türklerden kalan bir inanış olarak günümüze taşınmıştır. İnsanlığın ana besin kaynaklarının başında gelen buğday, özellikle eski

²⁷⁰ H. Tanyu (1976). *Türklerde Ağaçla İlgili inançlar*. Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı, Ankara, s. 135.

²⁷¹ M. Eliade (2000). *Dinler Tarihine Giriş*. (Çev.) Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s. 275.

²⁷² Rad 13/29

²⁷³ A. Erbaş (2012). “Tübâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.41, s. 317.

²⁷⁴ Tin 95/1

²⁷⁵ Nahl 16/ 10-11; Neml 27/ 60

²⁷⁶ Günay & Güngör (2009). age, s.89.

²⁷⁷ A. Rahman (1987). Uygurların Defin Merasimleri, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. IV, s. 309.

toplumlarda sadece bir yiyecek türü olarak görülmemiş ona bir kutsiyet atfedilmiştir. Ekilen, çoğalan bir bitki türü olduğu için bolluğun ve bereketin simgesi olarak görüldüğü gibi kadınla ve ana tanrıça kültüyle de ilişkilendirilerek, doğurganlığın, soyun ve verimliliğin sembolü olarak görülmüştür.²⁷⁸ Aynı zamanda başağın Kur'an-ı Kerim'de bereketle ilişkilendirildiği de görülmektedir.²⁷⁹ Günümüzde buğday, bebeklerin kırklama suyu ve diş hediği gibi ritüellerde yer alır. Büyü ve muska malzemesi olarak kullanılır. Anadolu'nun pek çok yöresinde olduğu gibi Narman yöresinde de kötü gözlerden korunmak için buğday başakları örülerek nazarlıklar yapılmış aynı zamanda ev halkına uğur, bolluk-bereket getirmesi için evlerin duvarlarına asılmıştır. Bütün bunlar bizlere buğdayla alakalı halk inanışının bir geçmişi olduğunu eski Türklerden günümüze kadar geldiğini göstermektedir.

4. Ateş ile İlgili İnanış ve Uygulamalar

Ateş, insanoğlunun keşfiyle birlikte bütün toplumların önemli bir parçası haline gelmiştir. Kimi zaman kendisine tapılan bir obje olurken, ateş kimi zaman da tanrıya giden bir temizleyici ve koruyucu unsur olarak görülmüştür.

Tarihi kaynaklara baktığımızda ateşin günümüze kadar kutsallığını koruduğunu ve etrafında şekillenen kültler olduğunu görmekteyiz. Altay Türklerinin inanışında ateşin nasıl yakılacağına tanrı tarafından öğretildiğini görüyoruz. Yine Altay Türkleri ateşi Tanrı Ülgen'in getirdiğine inanırlar.²⁸⁰

Türklerin tarih sahnesine çıkışını anlatan Ergenekon Destanı'nda da demir dağ ateşle eritilmiş, kurtuluşu sağlayan yol ateş ile açılmıştır. Ergenekon'dan çıkış olarak kabul edilen 21 Mart tarihi, "Nevruz" olarak kutlanmakta ve ateşin üzerinden atlanarak yâd edilmektedir.

Türkler ateşe Zerdüştilik vb. dinlerdeki gibi tanrısal bir anlam yüklemek yerine, kullanım amacı olarak yerine getirdiği işlevselliğinden dolayı kutsallık atfetmişlerdir. Ateşin dinsel anlamda insanları arındırma, temizleme, tedavi etme ve ölümden sonra cezalandırma gibi önemli fonksiyonunun olduğuna inanmışlardır.

Sınır boylarından girenleri ateşin içinden geçirerek arındırmışlardır. Bizans kaynaklarında İmparator Jistinyen'in elçilerini Türk Hakanı huzura kabul etmeden önce iki

²⁷⁸B. Akarpınar (2000). Anadolu'da Çok Tanrılı Dinler Döneminde Görülen Bereket Törenleri. *Türkbilig/Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 180.

²⁷⁹Bakara 2/261

²⁸⁰Artun (2011). age s. 120.

ateş arasından geçirdiği nakledilir. Bu sayede elçilerle birlikte hakanın huzuruna kötü ruhların gelmesi engellenmektedir.²⁸¹

Ateşin bu işlevselliğinden kaynaklı dokunulmazlığı ve kutsallığı çerçevesinde etrafından şekillenen halk inanışları Narman ve çevresinde de karşımıza çıkmaktadır.

Narman ve çevresinde, ateşe karşı tuvaletini yapmak, ateşe tükürmek, ateşe su dökmek İslami anlayışla değerlendirilip günah olarak telakki edilmiştir. İnanişâ göre, cinler ateşten yaratılmışlardır ve besmelesiz ateş söndürülmez, sıcak külün üzerine özellikle akşamları su dökülmez, küçük abdest yapılmaz. Eğer bunlar yapılırsa cinlerin musallat olacağına çarpacağına inanılır.²⁸² Ayrıca ateşe karşı namaz kılınmaz, ateş toprakla söndürülmelidir, yemek pişirilen kızgın tencere suya tutulmaz, yanan sobanın içine yiyecek türü şeyler atılmaz, yumurta kabuğu, soğan sarımsak gibi şeyler ateşe atılırsa cinler musallat olur. Yanan ocağın üstü boş bırakılmaz fakirlik getirir. Ateş iyi kullanıldığında dost, kötü kullanıldığında düşmandır. Bir evden başka bir eve sabahın ilk ışıklarında ve akşamın karanlığında ateş verilirse aile ocağının dağılacağına inanılmaktadır.²⁸³ Özellikle kırsal kesimdeki halkın bu inanca geçmişte daha çok sahip olduklarını günümüzde ise bu inanışların ortadan kaybolduğunu yaptığımız araştırmada gördük.

Anadolu'nun diğer yörelerinde olduğu gibi Narman ve çevresinde de ateş ocak anlamında kullanılmaktadır. Ocak- ateş bölge halkı nazarında bir ailenin soyunun devam ettiğini gösteren bir deyim olarak görülür. O yüzden halk arasında "*Allah ocağınızı devam ettirsin, söndürmesin.*" şeklinde dua ve niyazda bulunulur. Ailenin büyüğü ocağın reisi olarak görülür. Vefat ederse "*ailenin ocağı söndü*" gibi deyimler kullanılır.²⁸⁴

5. Su ile İlgili İnaniş ve Uygulamalar

Su, hayat verici özelliğiyle tabiatın ve insanlık için her dönemde en önemli ögesi olarak, mitolojilerde ve inanışlarda karşımıza çıkmaktadır. O yüzden ona atfedilen kutsallık hayatın vazgeçilmez unsuru olmasından kaynaklanmaktadır.

²⁸¹ A. Işık (2004). *Türk Kültüründe Ateş ve Ocakla İlgili İnanişları*.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, s. 69.

²⁸² K.K. 91.

²⁸³ K.K. 92.

²⁸⁴ K.K. 93.

Çeşitli dinlerin ibadet ritüellerinde de suyla alakalı inanış ve uygulamaları görmekteyiz. Hinduların her türlü manevi pislikten günden kurtulmak için Ganj Nehri'nde yıkanmaları, Yahudilerin Tekvin kitabının ilk cümlelerinde Tanrı'nın yarattığı varlıklara hayatı su ile bahşettiğinden bahsedilmesi,²⁸⁵ Hristiyanlığın bazı ibadet ve ritüellerinin bizzat su ile yapılması, bozkır kültürü temelinde oluşan Eski Türklerin tabiat kuvvetlerine olan inancı, Orhun Yazıtları'nda geçen *"iduk yir-sub"* (kutsal yer ve su) ifadesinin koruyucu ruhları ve vatanı ifade etmesi,²⁸⁶ Kur'an-ı Kerim'de *"biz canlı olan her şeyi sudan yarattık"*²⁸⁷ ayeti gibi unsurlar su ile hayatın doğrudan ilişkisi olduğunu bizlere göstermektedir. Bütün bunlardan hareketle toplumdaki suyla alakalı birtakım halk inanışlarının oluşması ve günümüze kadar gelmesi kaçınılmaz olmuştur.

Yaptığımız araştırmada Narman ve çevresinde su ile alakalı bir takım inanışlar şunlardır:

Narman yöresinde özellikle zezem suyu büyük saygı gösterilir. Kutsal ve şifalı olduğuna inanılır. Zezem suyu ayağa kalkılıp kibleye doğru dönerek bir el de kalbe konarak, çeşitli dualar okunup üç yudumda içilmektedir. Ayrıca ağır hasta olanlara da genellikle ölüm acısı fazla çekmesin diye zezem suyu içirilmektedir. Suyun aziz olduğu inancıyla, su ikram edildiğinde, suyu getirene *"Ölmüşlerin canına değsin, su gibi aziz ol"* diye dua ve niyazda bulunmaktadır.²⁸⁸

Yolculuğa çıkan birinin arkasından kazasız belasız gidip gelmek nasip olsun diye su dökülmektedir. Cinler ateşten yaratıldığı inancıyla mümkün olduğunca ateş suyla söndürülmektedir. Su dökmek zorunda kalındığında besmele çekilmekte, su içerken de besmele çekilmez ise içilen suya şeytanın ortak olacağına inanılmaktadır.²⁸⁹

Akşamları kaynar su dışarı dökülmez, küle su dökülmez, suya tükürülmez, suya bevledilmez. Bu eylemleri yapanlara cinler musallat olduğuna inanılmaktadır. Herhangi bir yerde bulunan muskalar içerisinde yapılan büyü ve kötülüklerin dağılması amacıyla suya atılmaktadır.²⁹⁰

²⁸⁵ Yaratılış 2: 4/6

²⁸⁶ İnan (1976). age, s. 33.

²⁸⁷ Enbiya 21/30

²⁸⁸ K.K. 94.

²⁸⁹ K.K. 95.

²⁹⁰ K.K. 96.

Narman ilçe merkezine 17 km uzaklıkta bulunan Kamışözü Köyü Yaylası ve Yoldere Köyü Yaylası sınırlarında bulunan “*Cennet Çeşmesi*” cennetten geldiğine inanıldığı için yöre halkı tarafından Cennet Çeşmesi olarak adlandırılmaktadır. Etrafındaki diğer kaynak sularından farklı olarak kibleye doğru aktığından ziyaret fenomeni olarak etrafında inanışın oluşmasına sebep olmuştur. Günümüzde eskisi kadar olmasa da yöre halkının yaz aylarında yaylaya göç ettiği zaman özellikle genç kızların kismetlerinin açılması için ziyaret ettikleri görülmektedir.

6. Tabiat Olayları ile ilgili Halk İnanışları

Dünyanın oluşumundan itibaren insanlık tabiat olayları ile karşı karşıya gelmiştir. İnsanoğlu karşı koyamadığı bu tabiat olaylarına değişik kutsiyetler ve inançlar atfetmiştir. Araştırma yaptığımız, tabiatla iç içe olan Narman ve çevresinde de gökyüzünde gerçekleşen bir takım olaylar hakkında yorumların ve inanışların ortaya çıktığını görüyoruz.

Ay ve güneş tutulması Narman yöresinde felaket olarak yorumlanır. Güneş ve ay tutulması olduğu zaman gökyüzüne doğru silahla ateş açılır veya tenekeye davul gibi vurularak gürültü çıkarılır. Güneş ve ayın önüne kötü ruhların geçtiği ve onları tuttuğu inancından dolayı onları korkutmak ve kaçırmak hedeflenmektedir.²⁹¹

Bir başka katılımcının anlatımına göre; Güneş ve ay tutulması olduğu zaman iki rekat namaz kılınır, Allah’a dua edilir. Ay tutulduğu zaman kılınan namaza Hüsuf namazı, güneş tutulması olduğu zaman kılınan namaza da Kûsuf namazı denir.²⁹² Bölgede bu gelenek dini ölçüler içerisinde yaygın olarak sürdürülmektedir.

Narman yöresinde herkesin gökyüzünde bir yıldızı olduğuna dair inanış vardır. Yıldız kayması olduğunda kişi eğer dilek tutarsa o dileği kabul olur. Rüyasında yıldız kaydığını gören kişinin yakınlarından birini kaybedeceğine inanılır. Güneş doğarken ev kapılarının açık tutulması o evin bereketleneceğine inanılır. O yüzden “*güneş kişinin yüzüne vurmadan uyanmalı*” deyiimi yörede yaygındır. Bölgede dolu yağmaya başladığında küçük çocuklara ezan okutularak dolunun kesileceğine inanılır.²⁹³ Bu inanışın altında çocukların saf ve günahsız olmaları sebebiyle onların yapacağı dua kabul olması yatmaktadır.

²⁹¹ K.K. 97.

²⁹² K.K. 98.

²⁹³ K.K. 99.

Genellikle ilkbahar aylarında yağan yağmurdan sonra gökyüzünde gökkuşağı oluşur. Narman ve çevresinde gökkuşağı çıktığında da oluşan halk inancı vardır;

Kim gökkuşağının altından geçerse o kişi neyi dilerse yerine getirileceği kabul edilmektedir. Gökkuşağı bir mezarın üstünde doğarsa o mezarda yatan kişinin cennet ehli olduğuna, gökkuşağının altından geçilirse cinsiyet değiştirileceğine inanılmaktadır. Eğer gökkuşağı sonbaharda çok sık görülürse, o yıl kış mevsiminin uzun ve soğuk geçeceğine inanılmaktadır.²⁹⁴

7. Halk Hekimliği ile İlgili İnanışlar

Halk arasında yaptığı işleme göre ‘‘Kocakarı’’, ‘‘Efsuncu’’, ‘‘Ocaklı’’, ‘‘Kırıkçı - Çıkıkçı’’ gibi isimler verilen kişilerin uyguladıkları yöntem ve ilaçla hastalara uyguladıkları tedavi biçimine ‘‘Halk hekimliği’’ denir.

Borataş halk hekimliğini şöyle tanımlar;

*‘‘Halkın olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama veya sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüne halk hekimliği denir.’’*²⁹⁵

Halk hekimliği binlerce yıllık birikimle ortaya çıkmış bir olgudur. Modern tıbbın gelişmesine paralel olarak alternatif tıp olarak nitelendirilen halk hekimliği de kendini geliştirerek günümüze kadar varlığını korumuştur. Aynı zamanda modern tıbbın gelişmesine de katkı sağlamıştır. İçgüdü tabiatı²⁹⁶ halinde başlayan halk hekimliği bir taraftan totemist, animist, natürist yollardan geçerek ve maddi yönleriyle kurallaşmak ve kuşaktan kuşağa geçmek suretiyle zamanımıza kadar gelirken, diğer taraftan ilmi tabipliğe de bol bol malzeme vermiştir.²⁹⁷

Günümüz dünyasında insan hayatlarının vazgeçilmezi olan halk hekimliği Eski Türk kültüründe de etkili olmuş ve Türk folkloru içerisinde yerini almıştır. Eski Türklerde halk hekimliğini açıklamak için geleneksel Türk inanç sisteminde şaman olgusuna bakmak gerekir. Şaman Türklerde birden çok isimle anılmıştır. Kaynaklarda Altay uluslarından olan Tonguz

²⁹⁴ K.K. 100.

²⁹⁵ Borataş (1984). age, s. 122.

²⁹⁶ Tabib; Arapça’da doktor anlamına gelmektedir.

²⁹⁷ Başar (1972). age, s. 1.

ve Mançu kabileleri Şamanizm inancına mensupturlar.²⁹⁸ Tonguzlar da şaman veya saman bir nevi “*rahip*” veya “*sihirbaz*” anlamında kullanılır.²⁹⁹ Türk boylarında Şaman kelimesi yerine Kam, Baksı ve Oyun gibi farklı adlandırmalar kullanılmaktadır.³⁰⁰ Kam, kavram olarak kahin sihirbaz gibi anlamların yanında bir diğer anlamıyla değişik ruhsal hastalıkları tedavi ettiği için ruhani tabip (psikolog), uzman hekim ve bilim adamına da karşılık gelmektedir.³⁰¹

Yusuf Has Hacıp’in eseri Kutadgu Bilig’de “*kam*” sözcüğünü şu şekilde ifade eder: “*Sendedir, gör bunların ilacı, Tedavi edersin ilaçla, sensin hekimlerin ustası*”,³⁰² bu beyitlerinden anlaşılacağı üzere kam/şaman o dönemin toplumu içinde bir hekim görevi üstlenmiştir.

Tanrı ile halk arasında bir aracı konumda olan şamanların topluma karşı belli bir takım görevleri vardır. Göktanrı ve ruhlardan toplum için refah ve sağlık istenmesi, insanların ve hayvanların üremesini sağlaması, felaket ve kazalarda ruhları yardıma çağırması, hastalıkların sebebini bularak tedavi etmesi şamanların görevleri arasındadır.³⁰³

Yine Hunlar tarafından yapılan Göktürkler tarafından kullanılan Tötö sulama kanalı da halk hekimliği açısından önemlidir. Geçim kaynağı hayvancılık olan Türklerin o dönemde hayvansal drogları³⁰⁴ ilaç olarak kullandıkları ifade edilmektedir.³⁰⁵ Aynı şekilde kaynaklara baktığımızda pozitif tıp anlayışında çok ileri düzeyde olan Uygurların idrar, kuş eti, yılanların derileri gibi hayvansal; soğan, sarımsak, turp gibi çeşitli bitki ve madensel drogları hasta tedavi yöntemlerinde kullandıkları kaynaklarda bildirilmektedir.³⁰⁶

Dede Korkut hikâyesinde de halk hekimliği karşımıza çıkmaktadır. Bahsi geçen hikâyede yaralı oğlanın yarasını Hızır üç defa sıvazlayıp annesinin sütü ile dağ çiçeği

²⁹⁸ İnan (1976). age, s. 3.

²⁹⁹ M. Eliade (2006). *Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri*. (Çev.) İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara, s. 22.

³⁰⁰ M. Baş (2012). *Gök Türkler, Orhun Abideleri ve Gök Türklerin Dini*. Türk Dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliği Kültür Yayını, İstanbul, s. 45.

³⁰¹ Baş (2012). age, s.38.

³⁰² R. R. Arat (1991). *Kutadgu Bilig I Metin*. TTK. Yayınları, Ankara, s. 522.

³⁰³ A. Pirverdioğlu (2004). *Türk Halk Tiyatrolarının Gelişme Evreleri*. T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 145.

³⁰⁴ İlaç yapılmasında kullanılan doğal organik, inorganik veya sentetik kökenli, tedavi özelliği olan bütün ham maddelere verilen genel isimdir. Ancak daha çok bitkisel kaynaklı ham maddeler veya bitkilerin ilaç olarak kullanılan kısmı “drog” olarak tanımlanır.

³⁰⁵ A. D. Erdemir (1996). *Tıbbi Deontoloji ve Genel Tıp Tarihi*. Güneş ve Nobel Yayınları, Bursa, s. 269.

³⁰⁶ Erdemir (1996). age, s, 271.

karişiminin yarasına merhem olacağını söyler.³⁰⁷ Bu hikâyeden anlıyoruz ki Türkler o dönemde halk hekimliği olarak anne sütünü tedavi amaçlı kullanmışlardır. Görüldüğü üzere halk hekimliği Türk toplumlarında önemli bir yere sahiptir. Modern tıbbın gelişmesine rağmen ülkemizde hala halk hekimliği devam etmekte, metotları alternatif tıp ismi ile sağlık sisteminde yer almaktadır. Şamanların yerini de Anadolu’da falcılar, üfürükçüler, muskacılar, kırık-çıkıkçılar, otacılar ve ebenineler doldurmaktadır.

Yaptığımız araştırmada Anadolu’nun birçok yöresinde olduğu gibi Narman ve çevresinde de halk hekimliği ile alakalı inanış ve uygulamalara aşağıdaki örnekler verilebilir:

- İshal olan kişi sade maden suyu içer, acı biber yer, ya da haşlanmış patatesi yoğurtla birlikte yer.
- Kabız olan kişiye incir kaynatılır içine sirke konularak içirilir. Zeytinyağı içilir.
- Öksüren, boğaz ağrısı çeken, bademcikleri şişen kişilere ballı sıcak süt içirilir ve boğazına zeytin bağlanır.
- Romatizması olanlar ısırgan otunu ayaklarına bağlar. Son zamanlarda hacca veya umreye gidenlerden getirilen devekuşu yağı da bölgede romatizma ilacı olarak kullanılmaya başlamıştır.³⁰⁸
- Midesi ağrıyan kişi ballı süt içer. Çörek otunu balla karıştırıp yer. Bel ağrısı ve bel fıtığı olanlar kırıkçıya (sınıhçı) gider belini çektirir, beline kuşak bağlanır zeytinyağı sürülerek masajla fıtık tedavi edilmeye çalışır. Yine bel ağrısıyla alakalı bir başka yöntem ise kupa çekme yöntemidir. Hasta yüzükoyun yatırıldıktan sonra sırtına sıcak havluyla yumuşatılır. Ardından kupanın içinde biraz kâğıt parçasıyla yakılarak kupa hastanın sırtına yapıştırılır. Kupanın içindeki kâğıt yanınca deriyi içine doğru çeker. Deri kupanın içine çekildikçe beldeki ağrılarında kupanın içine çekileceğine inanılır.
- Kırığı çıkığı olanlar sınıhçı diye tabir edilen kırıkçıya gider, kırıkçı yumurta akını sabunla karıştırıp kırılan bölgeye sürer. Daha sonra tuzlu hamur sürüp küçük tahta parçalarıyla kırılan bölgeyi sarar.³⁰⁹
- Grip için, nane- limon kaynatılır, yoğurt çorbası (ayran aşı) yapılır. Sırtına havlu ya da gazete parçası konup hasta terletilerek soğuk algınlığını atması sağlanır. Ayaklar da oluşan mantar için, soğan suyuyla kına karıştırılıp ayaklara kına yakılır. Siğil tedavi

³⁰⁷ Ergin (2003). age, s. 21.

³⁰⁸ K.K. 101.

³⁰⁹ K.K. 102.

yöntemi, siğillerin sayısı adedince arpaya 21 defa Kur'an-ı Kerim'den Taha suresi 105. ayeti okunup şifayı Allah'tan bekleyerek arpaları beze sarıp çürütmesi için herhangi bir yere gömülür. Demirevi (temre) diye tabir edilen vücudun değişik bölgelerinde çıkan kaşıntılı cilt hastalığı için muska yazan hocaya götürülür. İspirtolu kalemle Kur'an-ı Kerim'den Zuhuf suresinin 79. ayeti yedi defa okunarak yara çizilir.³¹⁰

- Göbek düşmesi için işaret parmağı hastanın göbeğine sokularak büküldükten sonra yukarı doğru çekilir. Doğurganlığı artırmak ve kısırlığı gidermek için Anadolu'nun diğer yörelerinde olduğu gibi Narman yöresinde de mesir macunu yaygındır.³¹¹
- Ruhsal ve psikolojik sorunları olan cinlendiğini düşünen, evde kaldığını düşünen, kendisine nazar edildiğini düşünen kişiler muska yazan hocalara giderek, muska yazdırmaktadır. İlçeye bağlı Kamışözü köyünde başka bir uygulama olarak aşırı huysuz çocuklar gayri müslim mezarlarına götürülmektedir. Maşatlık denilen mezara getirilen çocuğun boynuna kem³¹² denilen ip bağlanmakta mezarın etrafında gezdirilmektedir. Bu şekilde çocuğun huysuzluğunun giderileceğine inanılmaktadır.³¹³ Aynı şekilde Tirebolu yöresinde de halk, sürekli öksüren ve boğmaca hastalığına yakalanan çocukların, kestane ağacının toprak üzerindeki köklerinin altından çeşitli dualarla ve "*boğma dedesi*" ifadesi söylenerek üç veya yedi defa gezdirilmesiyle çocukların bu hastalıktan kurtulacağına inanılmaktadır.³¹⁴

Narman bölgesinin geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olduğu için hayvanlarla da alakalı halk hekimliği ortaya çıkmıştır.

- Dabah (şap) hastalığına yakalanan büyükbaş hayvanlar için günümüzde aşı geliştirilse de alternatif olarak "*Göztaş*" denilen mavi renkli asidik bir madde kullanılmaktadır. Toz şekline getirilip suda ıslatılarak apse yapmış tırnaktaki iltihabın dağılması ve tırnağın sertleşmesi için sürülmekte, ayrıca ahır iyice temizlenip kireçlenmektedir.³¹⁵

³¹⁰ K.K. 103.

³¹¹ K.K. 104.

³¹² Kem: Gındıra denilen çayırlarda yetişen ot türü bitkidir. Örülerek ip haline getirilir.

³¹³ K.K. 105.

³¹⁴ Baş (2018). agm, s. 40.

³¹⁵ K.K. 106.

- Hayvanların gözlerine beyaz ak geldiği zaman tedavi olarak gözlerine tuz dökülür. Büyükbaş hayvan yonca bitkisinin yeşilinden fazla yediği zaman karnında şişkinlik olur. Bunun ileri boyutu hayvanın ölümüyle sonuçlanır. Karnı şişen hayvana ya zeytinyağı içirilir ya da baş bölgesinden başlayarak kaburgaları sayılır sondan bir önceki kaburgaya şişle müdahale yapılır. Hayvanın sol tarafından bu şekilde delik açılarak birikmiş gazı boşaltılır.³¹⁶

8. Nazar ile İlgili İnanışlar ve Uygulamalar

Ülkemizde en yaygın Halk inanışlarından biri olan Nazar Arapça kökenli ‘‘Bakış’’ anlamına karşılık gelir. Türkçede ‘‘göz değmesi veya bakmak sureti ile maddi ve manevi bir etki meydana getirmek anlamında kullanılır.’’³¹⁷ P. Naili Boratav, nazarı ‘‘kimi insanların bakışlarındaki zararlı güç ve bu nitelikleriyle, bir kişiye bir hayvana, ya da bir nesneye bakmakla, canlı üzerinde hastalık, sakatlık, ölüm, nesne üzerinde sakatlanma, kırılma gibi olumsuz bir etkinin meydana gelmesidir.’’³¹⁸ diye ifade etmektedir.

Genel olarak bakışla yapılan bir kötülük olan nazara, gelişmiş toplumlardan ilkel kabilelere kadar dünyanın birçok yerinde rastlamak mümkündür. Kökeni eski çağlara kadar uzanan bir inanıştır. Bu inanış eski toplumlarda öyle kökleşmiştir ki Babillilere göre ölen her yüz kişiden sadece biri eceliyle ölürken diğerleri nazardan ölmüştür.³¹⁹ Kaynaklara baktığımızda nazarın olumsuzluk etkilerinden korunmak için çeşitli kavimlerin kullandığı bir takım sembollerini görüyoruz. Yapılan arkeolojik, etnoğrafik ve antropolojik araştırmalarda Neolitik çağlara ait taştan ve fildişinden oyulmuş kuş şeklinde boncuklar Mısır, Malta ve İber Yarımadası’nda, Bronz Çağı’na ait balta şeklinde yapılmış nazarlıklar Girit’te, aşağı Mısır’da, Malta’da, Kuzey Fransa’da ve Britanya’da bulunmuştur.³²⁰ Doğu Türkistan bölgesinde de nazar karşımıza çıkmaktadır. Yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen kalıntılara göre bu bölgede yaşayan Budist ve Maniheizt Türkler; nazar, bela ve felaketlerden korunmak için

³¹⁶ K.K. 107.

³¹⁷ C. Kırca (1986). Din ve Bilim Açısından Nazar. *Diyanet İlmî Dergi*, 1(XXII), 40.

³¹⁸ Boratav (1984). age, s. 103-114.

³¹⁹ E. Westermarck (1961). *Nazar Değmesi İnanıcı*. (Çev.) Nazmi Çoşkunlar, Yeni Matbaa, Ankara, s. 44.

³²⁰ H. Z. Koşay (1956). Etnoğrafya Müzesindeki Nazarlık, Muska ve Hamailler. *Türk Etnoğrafya Dergisi*, (52), 86.

çeşitli tılsım ve nazarlıklar kullanmıştır.³²¹ Kazak Türkleri ise üzerlerinde nüsha (muska) veya ‘‘tumar’’³²² yazdırıp taşımaktadırlar.³²³

Nazar inancının Türklerin geleneksel inanç sisteminde önemli olduğu görülmektedir. Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılan Dîvânu Lugâti't-Türk'te; ‘‘abakı’’ ve ‘‘kösgük’’ sözcükleri nazardan korumak için üzüm bağlarına, bostan ve bahçelere dikilen korkuluk. ‘‘monçuk’’ sözcüğü ise boncuk, süs amacıyla boyuna takılan değerli taşlar, bir diğer ifadeyle; atın boynuna takılan değerli taş, aslan tırnağı, muska gibi şeyler,³²⁴ o döneme ait nazarlıklar ve korunma yöntemleri hakkında bizlere bilgiler vermektedir.

Yahudi, Hristiyan ve İslam kültüründe ‘El sembolü’’ nün halk inanışlarında ortak yer aldığı görülmektedir. Hristiyanlıkta ‘‘Meryemin eli’’, Yahudilikte ‘‘Hamsa’’, İslam’da ‘‘Fatıma’nın eli’’ nazardan koruyucu bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. Yahudi geleneğinde el, kötülüğü kovan veya her çeşit zarardan kişiyi koruyan bir semboldür. Yahudiler, koruyucu etkisine inandıkları, tanrının eli olarak yorumladıkları el resmini duvarlara yapmakta, bir tılsım ya da nazarlık gibi üzerlerinde bulundurmaktadırlar. Bu eli ‘‘Hamsa’’ olarak adlandırmaktadırlar.³²⁵

İslam kültüründe el sembolü, ‘‘Fatıma Ana’nın Eli’’, ‘‘Pençe-i Âli Aba’’ ismiyle nazar ve uğursuzluklara karşı koruyucu bir sembol olmuştur.³²⁶ Bu sembol, Hz. Fatma’ya duyulan sevginin halk inanışları uygulama biçimlerinde ‘‘Bu el benim elim değil, Fadime Anamızın eli’’ deyişiyle nazardan korunmayı, şifayı, şansı ve bereketi temsil etmektedir.

Kur’an-ı Kerim’de nazarın varlığından açıkça bahsedilmese de, dolaylı olarak Kalem suresi 51.³²⁷ ayet nazara işaret etmektedir. Bu ayet birçok müfessirler tarafından nazar ayeti olarak tefsir edilmektedir. Nüzul sebebi de Hz. Peygambere nazar etmeye çalışan fakat

³²¹ A. İnan (1962). *Hurafeler ve Menşeleri*. Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, s. 45.

³²² Nazar ve çeşitli hastalıklarından korunmak için çoğunlukla üçgen şeklinde deri, meşin, gümüş ve altın kılıfların içine yazılan kağıtlar boyna ya da kola asılır.

³²³ H. Güngör (1992). Kayseri’de Yaşayan Uygur ve Kazak Türklerinin Bazı Adet ve İnanışları. *Milli Folklor*, 2(14), 10.

³²⁴ B. Atalay (1992). *Divanü Lügati’t-Türk Tercümesi I, II*. TDK Yayınları, Ankara, s. 475.

³²⁵ N. Ersoy (2000). *Semboller ve Yorumları*. I, Zafer Matbaası, İstanbul, s. 246.

³²⁶ Y. İz (2006). *Neş’e Erdok Resminde Konu, Biçim ve İçerik (Anlam) Açısından Geçerlilik Olgusu*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, s. 67.

³²⁷ ‘‘O inkar edenler Zikr’i (Kuran-ı) işittikleri zaman, neredeyse seni gözleriyle devirivereceklerdi, Hala da (kin ve hasetlerinden) ‘Hiç şüphe yok o bir delidir’ derler. Bkz. Kur’an-ı Kerim, Kalem 68/51.

başarılı olamayan bir adamın kötü niyet ve girişimine bağlanmaktadır.³²⁸ İslam'da ‘‘Nazar Haktır’’ inancı vardır. Ancak göz değmesine karşı, bu inancın olumsuz etkilerinden korunmak için bir takım nazarlık maskot kullanmak, ya da o tür şeyleri evin bir köşesine asmak, muska yapıp kalbini ona bağlamak doğru bulunmamıştır. Hz. Peygamber bu tür maskot ve nazarlıklar kullanmayı hoş karşılamamıştır.³²⁹

Geçmişten günümüze kadar varlığını farklı kültürlerde farklı biçimlerde devam ettiren nazar inancı ve korunma pratiği, Anadolu'nun diğer yörelerinde olduğu gibi Narman ve çevresinde de karşımıza çıkmaktadır. Yaptığımız araştırmada katılımcıların aktardığına göre, nazardan yuvası dağılanların, ölenlerin, işi rast gitmeyenlerin, çeşitli hastalıklara yakalananların olduğu; tarlaların, hayvanların, küçük çocukların, gençlerin ve yeni doğan bebeklerin zarar gördüğü anlatılmaktadır.³³⁰

Yörede herhangi olumsuz bir olay belli bir nedene yüklendiği zaman, ‘‘nazar değdi, nazara geldi’’ deyimini kullanılır. Halk arasındaki genel kanı her insanın nazar veremeyeceği yönündedir. Daha çok haset karakterli insanların, renkli (mavi) gözlü insanların nazar değdireceğine, bunun yanı sıra kıskançlık duygusunda olanlarında nazara yol açacağına inanılır. Elmalılı Hamdi Yazır, Nazar ile kıskançlık arasındaki ilişkiyi şöyle ifade etmektedir;

‘‘Kıskançlıklarından az daha Hz. Peygamberi nazara uğratacaklar, aç ve kötü gözlerinin şerriyle ellerinden gelse onu helak edeceklerdi. Demek ki öfkenin bedende bir hükmü bulunduğu gibi, gözlerin de karşılarındakine bakışlarına göre iyi veya kötü bir hükmü vardır. Kimi elektrik gibi dokunur çarpar; mknatıslar ve manyetize eder. Kimi de aldığı teessürle hasedinden bir gayze düşer, türlü türlü su-i kasde ve hilelere kalkışır ki, maddi ve manevi bunun herhangi olursa olsun hedefine vardığı zaman isabet-i ayn değmesi veya nazar tabir olunur.’’³³¹

8.1. Nazarın Olumsuz Etkilerinden Korunmak İçin Başvurulan Uygulamalar

Narman ve çevresinde nazardan korunmak için yapılan alınan tedbir ve uygulamalar, Anadolu'nun diğer bölgelerindekilerle benzerlik göstermektedir. Yörede nazarı değen kişiler herkes tarafından bilinir. Bunların keskin ve zararlı bakışları, gürbüz bir çocuğa, iyi bir hayvana, bereketli bir tarlaya, ya da herhangi bir nesneye yönelmesi durumunda olumsuz etki edeceğine inanılır. Akla gelen ilk korunma biçimi, muhtemel nazar değecek kişiyi, hayvanı ve nesneyi nazar edeceğine inanılan kişilerden uzak tutmaktır. Nazardan korunmak için en sık

³²⁸ E. M. Hamdi Yazır (1938). *Hak Dini Kur'an Dili*. C.VIII, Azim Kitapevi, İstanbul, s. 5305.

³²⁹ A. Kuşat (2003). *Türk Toplumunda Nazar Olgusu ve Psikolojik Bir Bakış*. Laçın Yayınları, Kayseri, s. 23.

³³⁰ K.K. 108.

³³¹ Yazır (1938). age, s, 5305.

kullanılan uygulamanın başında Kur'an-ı Kerim'den ayetler, dualar gelmektedir. Göz değmesinden korunmak için Felak-Nas sureleri ve Ayet- el Kürsi okunmaktadır.³³²

Nazardan korunmak için yapılan bir başka uygulama da nazarlık kullanılmasıdır. Ülkemizin birçok yerinde olduğu gibi Narman'da da nazarlık kullanımı çok yaygın bir korunma yöntemidir. Bölgede yeni doğmuş çocuklara, evlere, iş yerlerine, arabalara, traktörlere, hayvanlara nazarlıklar³³³ asılır. Ayrıca gürbüz kilolu bebeklere nazar değeceği endişesiyle sobanın isi çocukların kulağının arkasına sürülmektedir.³³⁴

Yörede gözlemlediğimiz başka uygulama da özellikle köylerde tohumluk hayvanların boynuna nazar boncuğu asılmasıdır. Halk hayvanlarını nazardan korumak için hocalara muska yazdırıp ahırların girişine asmaktadır.

Narman'da güzel bir çocuğa, düzenli giden bir işe, beğenilmiş bir eşyaya, hayvana, bereketli toprağa meyvesi bol ağaca vb. *‘‘Maşallah’’* denilmezse nazar değeceğine inanılmaktadır. O yüzden bu gibi durumlar da *‘‘Maşallah’’* denilmektedir.³³⁵

Maşallah kelimesi sadece sözlü olarak değil yazılı olarak da bölge de sık kullanılan bir uygulamadır. İş yerlerinin girişlerinde, ahırların evlerin görünür yerlerinde, arabalarda traktörlerde bu kelimeye sık rastlanılmaktadır. Yine Maşallah yazılı kolyeler, aksesuarlar da nazardan korunma amacıyla kullanılmaktadır.

9. Diğer Halk İnanışları

Narman ve çevresinde yukarda bahsettiğimiz inanışların yanı sıra tespit ettiğimiz çeşitli bilgi ve düşüncelerden dolayı nesilden nesile asırlarca devam ettirilen halk inanışları da vardır. Bu inanışları şöyle sıralayabiliriz;

- Mezarlıklardaki ağaçlar kesilmez, eğer kesilirse o mezarda yatan mevtanın ruhu kesen insanı rahatsız eder.
- İnanışa göre soğan ve sarımsak kabukları cinlerin yiyeceğidir. O yüzden ulu orta yerlere dökülmez. Dökülürse cinlerin musallat olup çarpacağına inanılır.

³³² K.K. 109.

³³³ **Yörede nazarlık olarak:** Mavi boncuk, eski para, at nalı, kurbanlık hayvan kafası, üzerlik otu, buğday başağı, sarımsak, oltu taşı, dua yazılı kağıt (Nazar duası, Maşallah yazısı vs.) ve muskalar gibi nesneler kullanılmaktadır. Bu nazarlık türleri kullanıldıkları yere göre, omuza ve yakaya takılanlar, boyuna asılanlar, beşiğe takılanlar, ev araç ve iş yerlerine asılanlar diye sınıflandırılabilir.

³³⁴ K.K. 110.

³³⁵ K.K. 111.

- Ekmek kutsaldır, ayakta gezerek ekmek yenmez, yerlere dökülmez, yerde bulunan ekmek yüksek yere konur. Ekmek bıçakla kesilmez günahtır elle bölünerek pay edilir. Bayat ekmek atılmaz, eğer atılırsa atan insanın fakirleşeceğine inanılır.
- Çömelerek yemek yenirse şeytan alttan çeker.³³⁶
- Çayın üzerine çay çöpü gelirse o eve misafir gelecek diye yorumlanır.
- Eğer çocuk ellerini yere koyup iki bacağından arasından arkaya bakarsa misafir gelecek demektir.
- Çocuğun üzerinden atlanılmaz boyu kısa kalır.
- Bir kimsenin sağ eli kaşınırsa para geleceğine, sol eli kaşınırsa para kaybedeceğine inanılır.
- Ellerini koynuna koyanın nasibi kesilir ömrü azalır.
- El parmaklarını çıtlatmak hoş karşılanmaz, şeytan işidir.
- Akşamları tırnak kesenin ömrü kısalmaz.
- Akşam ev süpürülmez, süpürülse evin kısmet kaçmaz.
- Akşam ezanından sonra sokakta oynanmaz. Yeryüzü mühürlenir.
- Akşam ıslık çalınmaz cinler gelir.
- Gece aynaya bakılmaz ruh sağlığı bozulur.
- Gece sakız çiğnenirse ölü eti çiğnenmiş gibidir.
- Geceleyin dışarıya kül dökülmez. Kesilen saç ve tırnaklar geceleyin dışarıya atılmaz, atılırsa uğursuzluk getireceğine inanılır.
- Kulak çınlarsa biri sizi kötü anıyor demektir.
- Gözün seğirmesi misafirliğe işarettir.
- Rüyada görülen yılan düşman olarak yorumlanır.
- Hamile kadın başkasının bahçesinden izinsiz bir şey yerse doğacak çocuğu hırsız olur.
- Yaz ayında kuşburnu bol olursa o yıl kış çetin geçecek demektir.
- Karınca dadanan eve bereket gelir.
- Ayakta küçük abdest yapılmaz, yapılırsa şeytan elinde süpürgeyle yerdeki idrarı alır o kişinin üzerine serper.³³⁷

³³⁶ K.K. 112.

³³⁷ K.K. 113.

SONUÇ

Kültür, toplumların yaşam tarzlarını şekillendiren kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan en önemli olgulardan biridir. Kuşkusuz halk inanışları da kültürün oluşmasını sağlayan olguların başında gelmektedir. O yüzden kültürün şekillenmesine katkısı olan halk inanışlarının gelecek nesillere aktarılması çok önemlidir. Halk inanışlarının hem insana maddi ve manevi zenginliği hem de modern dünyanın üstesinden gelemeyeceği sorunlara karşı bir rahatlama ve şifa amaçlı sorunları çözmeye yönelik ritüelleri vardır. Bu yönüyle dinsel ve büyüsel uygulamaları içerisinde barındırır.

Türklerin kadim tarihi incelendiğinde geçmişte pek çok farklı din ve inanç sistemini benimsediği görülmektedir. Türkler başka bir dini benimsediklerinde önceki inanış ve uygulamalardan tamamen vazgeçmemiş, bu uygulamaları yeni dinlerinde de devam ettirmişlerdir. İslamiyet'i kabul ettikten sonrada bu durum değişmemiş, eski geleneklerini İslam inanç sisteminin uygulamalarıyla beraber günümüze kadar korumuşlardır.

Araştırmamızda *‘‘Narman ve çevresindeki bölge halkının inanç sisteminde eski Türk inançlarının izleri, uygulamaları var mıdır? Varsa nelerdir?’’* gibi sorulara cevaplar aranmıştır. Yaptığımız saha araştırmasında katılımcılardan elde edilen veriler çerçevesinde Narman ve çevre halkının birçoğunun günümüzde hala eski Türk inanış ve uygulamalarını yaşattıkları görülmektedir.

Elde edilen bulgulara göre eski Türk inanışlarının önemli bir bölümü benzer bir şekilde hala mevcudiyetini korurken, bazı uygulamaların ya yapısı değişmiş, önemleri azalmış ya da inanış nedenleri bilinmeden uygulamaya devam edilmiştir.

Yaptığımız bu çalışma sonucunda, günümüzde özellikle küreselleşme etkisiyle statik olmayan toplumsal yapılardaki değişimin Narman bölgesinde de etkin olmasına rağmen halkın gelenek ve göreneklerini büyük oranda koruduğu, nesiller boyunca sürdürülen halk inanışlarının birçoğunu halen canlı olarak sürdürdükleri göze çarpmaktadır. Bu inanışlar, bölge halkının İslamî motiflerle şekillenen sosyal yaşamının neredeyse tüm alanlarına nüfuz etmiş, bazı inanç ve gelenekler, dini bir kisve kazandırılarak benimsenmiştir.

Bu inanış ve uygulamalar tam anlamıyla dinin kendisini yansıtmasa da yapısal olarak din alanının dışında da bırakılmamaktadır. Narman halkının saf dini anlayış ile birlikte bu tür yerleşmiş inanışları da dinin tamamlayıcısı olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

Anadolu'nun birçok yöresinde olduğu gibi geçiş dönemi diye adlandırdığımız doğum, evlenme ve ölüm etrafında şekillenen halk inanışları ve uygulamaları, eski Türk inanışlarının bir uzantısı olarak Narman bölgesinde de hala canlılığını korumaktadır. Bu inanışların nedenlerini incelediğimizde birden çok unsurun etkisi görülmektedir. İnsanların toplumsal hayata dâhil olma isteği, rüyalar, ekonomik ve kültürel nedenler, korku ve kaygı, güvenlik endişesi gibi birçok unsur etkili olmaktadır. İnsanların sosyal ve dini yaşamlarında karşılaştıkları sorunları çözmek için çareyi halk inanışlarında arayarak kendilerini psikolojik olarak rahat hissetmelerinin bu inanışların benimsenmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Çalışmamızda sahaya inilerek geçiş dönemleri, ziyaret yerleri, tabiat olayları, halk hekimliği, nazar, ateş, su, vs. alakalı inanış ve uygulamalar katılımcılardan elde edilen veriler ışığında derlenmiş, eski Türk inanışlarındaki benzerlikler araştırılmış, özellikle ilahi dinlerde bu inanışlara karşılık gelen uygulamalara yer verilerek Dinler Tarihi'nin deskriptif yöntemi ile değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler karşılaştırma metodu kullanılarak Anadolu'nun değişik yörelerindeki inanış ve uygulamalar ile mukayese edilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda yöre insanının yaşattığı bu inanışların Anadolu'nun birçok yöresinde ve diğer Türk dünyasında yaşatılan inanışlarla benzerlik gösterdiği ve eski Türk inanışlarının bir uzantısı olduğu sonucuna varılmıştır.

Sonuç olarak halk inanışları toplumların bir realitesidir. Toplumlardaki sosyal bütünleşmeyi sağlayan unsurlardan biri olarak bu inanışların yaşatılması kültürel açıdan bir önem arz etmektedir. Türk toplumunun asırlar boyunca yaşayarak kimliğinin bir parçası olarak kültürel değerleri haline gelen bu inanışların yaşatılarak gelecek nesillere aktarılması önemli bir gerekliliktir. Teknolojik gelişmeler ve küreselleşme günümüzde toplumların en önemli problemlerinin başına kültür erozyonunu getirmiştir. Bu korku da geleneklerin korunarak nesillere aktarılması yönünde çalışmaların yapılmasını ve değerlerin canlı kalmasının sağlanmasını önemli kılmaktadır. Kadim dönemlerden kuşaktan kuşağa aktarılacak günümüze ulaşan değerlerin gelecek nesillere taşınması kültürel bağların sağlam bir şekilde sürdürülmesi açısından hayati bir rol oynamaktadır. Narman Yöresi Halk İnanışları hakkında yaptığımız bu çalışma da kültürel zenginliğin ve kimliğin korunmasına önemli bir katkı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdulkerim, R.** (1996). *Uygur Folkloru* (Çev. Soner Yalçın & Erkin Emet). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Abudukelimi, B.** (2006). *Uygur Türklerinin Dini İnanışları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Acıpayamlı, O.** (1961). *Türkiye’de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Acıpayamlı, O.** (1992). Türk Kültüründe Ad Koyma Folklorunun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi. *IV. milletlerarası Türk halk kültürü kongresi bildirileri*, s. 1-14.
- Akarpınar, B.** (2000). Anadolu’da Çok Tanrılı Dinler Döneminde Görülen Bereket Törenleri. *Türkbilig/Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 178-184.
- Akkaya, N.** (1995). *Gelenek, İnanç ve Toplum*. Balıkesir: Âlem Basım-Yayım.
- Albayrak, E.** (2006). *Erciş’te Eski Türk İnançlarının İzleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Albayrak, N.** (2010). " Sümmani", *TDV İslam Ansiplopedisi*, c. 38, s. 135.
- Alptekin, M.** (2007). *Silifke’de Eski Türk İnançlarının İzleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Altınar, M.** (2017). Şelit Cevherinin Fiziksel ve Manyetik Alınganlık Özelliklerinden Yararlanılarak Zenginleştirilmesine Yönelik Deneysel Çalışma. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 32(2), 101-108.
- Aras, M. S.** (1999). *Bir Şehrin Ruhü: Erzurum*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı.
- Arat, R. R.** (1991). *Kutadgu Bilig I Metin* . Ankara: TTK. Yayınları.
- Arık, D.** (2005). *Azerbaycan Türklerinin Dini Tarihi ve Halk İnanışları*. Ankara: Öztepe Matbaacılık.
- Arık, D. & Eroğlu, A. H.** (ed.). (2017). *Halk İnanışları El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Arpacık, R.** (1995). *Entansif Sığır Besiciliği*. Ankara: Şahin Matbaası.

- Artun, E.** (2011). *Türk Halk Bilimi*. Adana: Karahan Yayınları.
- Aşıroğlu, T.** (1973). Erzurum İlinin Tarihçesi 50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi I. *Atatürk Üniversitesi*, 65-115.
- Ataseven, A.** (1985). *Sünnet / Hitân*. Ankara: Hekimler Birliği Vakfı.
- Ataseven, A.** (1988). Sünnet Hakkında Bir Araştırma. *İslamî Araştırmalar*, 2(6), 22-23.
- Aydın, D.** (1972). *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı, Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Balıkçı, G.** (1996). Azerbaycan Quba'da Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Anadolu'daki Bazı Örneklerle Karşılaştırılması. *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası Dergisi*, 4-15
- Baş, M.** (2012). *Gök Türkler, Orhun Abideleri ve Gök Türklerin Dini*. İstanbul: Türk Dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliği Kültür Yayını.
- Baş, M.** (2018). Tirebolu Çevresinde Yerleşik Halk İnanışları. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 28-44.
- Başar, Z.** (1972). *Erzurum'da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Başar, Z.** (1972). *İçtimai Adetlerimiz-İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Başar, Z.** (1972). Tıbbi ve Mistik Folklor. *Türk kültür Dergisi, Ayyıldız Matbaası*, 176.
- Başçetinçelik, A.** (2009). *Adana Halk Kültüründe Doğum-Evlenme-Ölüm*. Adana: Altın Koza Yayınları.
- Bayoğlu, A.** (2009). *Âşık Sümmâninin Deyişlerinde Dini ve Sosyolojik İçerik*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Besim Atalay.** (1992). *Divanü Lügati't-Türk Tercümesi I, II*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bilmen, Ö. N.** (1992). *Büyük İslam İlmihali* (Sad: A. Fikri Yavuz). İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi.
- Binler, M. Z.** (1997). Türkiye'de Düğünler. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 179-246.
- Boratav, P. N.** (1984). *Yüz Soruda Türk Folkloru* (2. b.). İstanbul: Gerçek Yayınları.

- Canan, İ.** (1988). *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Devellioğlu, F.** (1970). *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Doğu Ltd. Şti. Matbaası.
- Doğan, M.** (1987). *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Durma, A.** (2013). *Evliyalar Şehri Erzurum*. Samsun: Erol Ofset Matbaacılık- Yayıncılık; <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8277.pdf>.
- Efendi, H. S.** (1974). *Tâcü't Tevarih* (Çev. İsmet Parmaksızoğlu). (Cilt I), İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları.
- Eliade, M.** (2000). *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Eliade, M.** (2005). *Dinler Tarihi, İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi* (Çev. Mustafa Ünal). Serhat Kitabevi, Konya.
- Eliade, M.** (2006). *Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri* (Çev. İsmet Birkan). Ankara: İmge Kitapevi.
- Erdem, M.** (2005). *Kırgız Türkleri Dini ve Sosyal Hayat*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Erdemir, A. D.** (1996). *Tıbbi Deontoloji ve Genel Tıp Tarihi*. Bursa: Güneş ve Nobel Yayınları.
- Erbaş, A.** (2012). "Tûbâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 41, s. 316-317.
- Ergin, M.** (2003). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erkal, A.** (2007). *Âşık Sümmâni*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Eroğlu, A. H.** (2006). Türk Halk İnançlarının Güncel Değeri. *Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara. s. 87-97.
- Eröz, M.** (1992). *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevîlik Bektaşîlik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Ersoy, N.** (2000). *Semboller ve Yorumları I*. İstanbul: Zafer Matbaası.
- Ersoy, R.** (2002). Türklerde Ölüm ve Ölü ile İlgili Rit ve Ritüeller. *Milli Folklor*, 14(54), 86-101.
- Gezgin, D.** (2006). *Bitki Mitosları*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

- Gözün, A.** (2017). *Sünnet-Bid'at Tartışmalarının Mahiyeti ve Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Doktora tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- Gündoğdu, C.** (2007). Âşık Sümmâni'de Aşkın Metafiziği. *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*(18), 113-154.
- Güngör, H.** (1992). Kayseri' de Yaşayan Uygur ve Kazak Türklerinin Bazı Adet ve İnanışları. *Milli Folklor*, 2(14), 7-11.
- Güngör, H., & Günay, Ü.** (1998). *Türk Din Tarihi*. Kayseri: Laçın Yayınları.
- Güngör, H., & Günay, Ü.** (2009). *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Gürsoy, F., Aydoğdu, F., Burçin, A., & Aral, N.** (2020). Bebeklerin Sağlığı ve Gelişimi ile İlgili Geleneksel Uygulamalar. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 183-193.
- Heysemî,** (1412). Mecme'u'z zevâid, (No: 7310), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 4/463; Aclûnî (1988). Keşfu'l-hafâ, Dâru İhya'ut-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 2/239.
- Himoğlu, M.** (2015). *Tarihe Mührünü Vuran Erzurum*. İstanbul: Fener Yayınları.
- Işık, A.** (2004). *Türk Kültüründe Ateş ve Ocakla İlgili İnanışları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- İbrahim, S. H.** (2019). *Kadına Yönelik Şiddetin Bir Boyutu: Somali'de Kadın Sünneti*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İlmihal.** (1999). *İslam ve Toplum II (Komisyon)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnan, A.** (1962). *Hurafeler ve Menşeleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- İnan, A.** (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: MEB Basımevi.
- İnan, A.** (1976). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İşcanoğlu, İ. B.** (2017). Kırgız Kültüründe Su Kültü ve Bağımsızlık Sonrası Kırgız Kadın Yazarların Eserlerine Yansıması. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 296-306

- İz, Y.** (2006). *Neş'e Erdok Resminde Konu, Biçim ve İçerik (Anlam) Açısından Geçerlilik Olgusu*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Kabak, T.** (2011). *Derinkuyu Yöresi Halk İnanışları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Kadirzade, K. İ.** (2005). *Adetler İnanmalar ve Türklerin Soy Kütüğü Meselesi* (Çev.Ahmet Doğan). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kafesoğlu, İ.** (1997). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kalafat, Y.** (1998). *Kuzey Azerbaycan – Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'da Eski Türk Dini İzleri –Dinî Folklorik Tabakalaşma-*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kalafat, Y.** (2008). Talişlerde Halk İnançlar. *Turkish Studies Volume*, 3(4), 514-530.
- Kalafat, Y.** (2010). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Kandemir, M. Y.** (1978-1986). *Ziyaret*. İstanbul: İslâm Ansiklopedisi,(I-XIII), MEB Yayınları.
- Karahan, G., & Erşahin, S.** (2016). Jips: Özellikleri, Çevresel Davranışları ve Toprak İslah Maddesi Olarak Kullanımı. *Anadolu Orman Araştırmaları Dergisi*(2), 45-53.
- Kardeş, M.** (1963). *Meşhur Saz Şairi Âşık Sümmani*. İstanbul: Tortum Kalkındırma Derneği.
- Keleş, Ş.** (2000). *Narman'da Hayvansal Ürünlerin Üretim ve Pazarlama Faaliyetleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum; <http://narman.gov.tr/nufus>.
- Kestelli, R. N.** (2004). *Resmi Türkçe Kamus* (Haz. Recep Topar). Ankara: TDK Yayınları.
- Kırca, C.** (1986). Din ve Bilim Açısından Nazar. *Diyanet İlmi Dergi*, 1(XXII), 38-40.
- Kitabı Mukaddes.** (2003). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Kıyak, A.** (2019). *Sinemilli Aleviliği (İnanç ve İbadet Anlayışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi)*. Ankara: Gece Akademi Yayınevi.
- Koçyiğit, M.** (2005). *Yalova İlinde Etnobotanik Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Koşay, H. Z.** (1944). *Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme*. Ankara: Maarif Matbaası.
- Koşay, H. Z.** (1956). Etnoğrafya Müzesindeki Nazarlık, Muska ve Hamailer. *Türk Etnoğrafya Dergisi*(52), 86-90.
- Kur'an-ı Kerim.** (2005). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kurtkan, A.** (1976). *Genel Sosyoloji*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Kuşat, A.** (2003). *Türk Toplumunda Nazar Olgusu ve Psikolojik Bir Bakış*. Kayseri: Laçın Yayınevi.
- Murat Uraz.** (1992). *Türk Mitoloji*. İstanbul : Düşünen Adam Yayınları.
- Muratoğlu, M., Kalafat, Y., & Türkeröğlu, C.** (1996). *Türk Halk İnançları – Özbekistan-Anadolu Karşılaştırmaları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Nutku, Ö.** (2002). "Kirve", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 26, s. 68-69.
- Oymak, İ.** (2002). *Malatya ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret yerleri*. (Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi).Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Ögel, B.** (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş* (Cilt IV). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B.** (1993). *Türk Mitolojisi* (Cilt I). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Örnek, S. V.** (1995). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Örnek, S. V.** (1966). *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Örnek, S. V.** (1971). *Anadolu Folklorunda Ölüm*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Örnek, S. V.** (1971). *Etnoloji Sözlüğü*. Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Örnek, S. V.** (1975). *Türk Folklorunda Ad Seçme ve Ad Koyma*, Boğaziçi Üniversitesi Halk Bilim Yıllığı. İstanbul: Taş Matbaası.
- Özaltay, B. & Şimşekoğlu, F. M.** (ed.). (2021). *Tıbbi ve Sosyal Yönleriyle Sünnet Cerrahisi*. Ankara: Betim Kitaplığı.

- Özav, L.** (1987). *Narman İlçe Merkezinin Gelişmesini Güçlendiren Başlıca Coğrafi faktörler*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Özgül, O.** (2007). *Tortum ve Narman çevresinde tarihi ve arkeolojik araştırmalar*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Özgül, O.** (2011). Eskiçağ'da Narman Havzası. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*(7), 97-114.
- Özön, M. N.** (1971). *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Özsağır, A.** (2008). Düünden bugüne büyümenin dinamiği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*(1), 332-347.
- Pirverdioğlu, A.** (2004). *Türk Halk Tiyatrolarının Gelişme Evreleri*. Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Polat, K.** (2005). *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Rahman, A.** (1987). Uygurların Defin Merasimleri. *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, C. IV*, s. 309.
- Rayman, H.** (1997). *Âşık Sümmâni, Hayatı Edebi Şahsiyeti Şiirleri Şiirlerinin Tahlili*. Ankara: Kariyer Matbaacılık.
- Roux, J. P.** (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (Çev. Aykut Kazancıgil). İşaret Yayınları, İstanbul.
- Roux, J. P.** (1999). *Altay Türklerinde Ölüm* (Çev. Aykut Kazancıgil). Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Santur, M. E.** (2004). Evlenme Adetleri. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırma Merkezi* (<http://turkoloji.cu.edu.tr>), Makale No:1530.(19), 52- 69.
- Sarıkcıoğlu, E.** (1983). *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. İstanbul: Otağ Yayınları.
- Selçuk, A.** (2008). *Ağaçeri Türkmenleri Tahtacılar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Seyidoğlu, B.** (1985). *Erzurum Efsaneleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

- Sezen, L.** (2007). *Erzurum Şehir Folkloru*. Erzurum: Erzurum Kalkınma Vakfı.
- Sulooca, M.** (2006). *Üsküp ve Çevresinde Ölüm İle İlgili İnanç ve Uygulamalar*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tanyu, H.** (1973). Dini Folklor veya Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde Bir Araştırma -1-. *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi* (21/1-4), 123- 142.
- Tanyu, H.** (1976). *Türkler’de Ağaçla İlgili İnançlar*. Ankara: Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı.
- Tanyu, H.** (1988). "Ağaç ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.1, s. 456-457.
- Tatlıhoğlu, D.** (2001). Din Sosyolojisi Açısından Türkmen Ailesi ve Kuruluşu Düğün Nikah ve Boşanma. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 3(9-10), 215-247.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı** (2010). Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 28. Araştırma Sonuçları Toplantısı., II, İstanbul.
- Türkçe Sözlük.** (2005). Ankara: TDK Yayınları.
- Türktaş, M. M.** (2019). Türklerde Ad Verme İle İlgili Bazı Tespitler. *Turuk*, 7(17), 34-44.
- Upanishadlar.** (2008). (Çev. Korhan Kaya) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ülken, H. Z.** (1971). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: MEB Yayınları.
- Üstünova, K.** (2011). Erzurum Düğünlerinde ‘Elma Atma’ Geleneği. *Milli Folklor*, 23(90), 145-155.
- Westermarck, E.** (1961). *Nazar Değmesi İnancı* (Çev.Nazmi Coşkunlar). Yeni Matbaa, Ankara.
- Yazır, E. M.** (1938). *Hak Dini Kur'an Dili* (Cilt VIII). İstanbul: Azim Kitapevi.
- Yeşil, Y.** (2014). *Türk Dünyasında Geçiş Dönemi Ritüelleri (Doğum-Evlenme-Ölüm Gelenekleri)*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Yuguşeva, N.** (2001). Altaylarda Kamlık (Şamanizm) İnancı ve Anadolu’daki Yansımalar (Akt: Sadık Tural). *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, (590), 201-210.